

Jamoatchilik kengashi raisi:
Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:
Akramjon ADIZOV
Feruz MUHAMMADJONOVA
Abulqosim MAMARASULOV
Ahmad OTABOYEV
Minhojiddin MIRZO
Shuhrat SIROJIDDINOV
Ahmad USMONOV

Bosh muharrir:
Sobir O'NAR

Bosh muharrir o'rinbosari:
Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib:
Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:
Bobur ALIMOV
Iqbol MIRZO
Abduqayum YO'LDOSHEV
Abdusaid KO'CHIMOV
Sirojiddin SAYYID
Alisher NAZAR
O'rozboy ABDURAHMONOV

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA
Rassom: Dadaxon BAHODIROV

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahririyatining kompyuter markazida sahifalandi.

Manzilimiz:
Toshkent. sh.
O'zbekiston shohko'chasi, 16-«a» uy.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/faks: (8371) 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

© "Yoshlik" № 6 (247) 2011 y.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
«Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati muassisligidagi
yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali
1982 yildan chiqa boshlagan.

MUNDARIJA

MUHARRIR MINBARI	
Ibrat fenomeni yoxud o'zbekning dovrug'ini taratayotganlar.	2
ADIB XONADONIDA	
Saydi UMIROV. Adabiyot fidoiylar bilan barhayot.	5
NAZM	
Go'zal BEGIM. Qushlar ko'zlarimga osmon keltirdi.	20
Alisher NAZAR. Oy sutini ichgan xayollar.	28
Olimjon JO'RAYEV. Bunyod tuprog'imdan bir gavhar topdim. ...	34
Marhabo UMEDOVA. O'zimdanda o'tganin o'zim bilaman.	39
NASR	
G'ozil RAHMON. Tiriklikning totli tashvishlari. Hikoyalari.	9
Gulruh ODASHBOYEVA. Tilla belbog'. Hikoya.	22
Saidvafo BOBOYEV. Haqiqat siniqlari. Turkum.	30
Dilrabo MINGBOYEVA. Ikki hikoya.	53
Shavkat YODGOROV. Tirik odam. Hikoya.	59
E'TIROF	
Aliybeg RUSTAMIY. Xayrli qadam.	25
BIRINCHI UCHRASHUV	
Ulug'bek JUMAYEV. Seni samolardan izlab yuribman.	33
TADQIQOT	
Nafosat O'ROQOVA. Bugungi kun dostonlarida ramziy talqin.	36
NEVARAKULCHA	
Avazbek SHERMATOV. Ranglar jilosi.	38
SUHBAT	
Mirpo'lat MIRZO. Fikrlash azobi.	40
JAHON ADABIYOTI	
Konstantin PAUSTOVSKIY. Ertakchi Xristian Andersen haqida hikoya.	44
MUTOLAA	
O'g'iloy IMOMNAZAROVA. Obraz talqini va hayot haqiqati.	51
TALQIN	
Ruxsora TO'LIBOYEVA. Badiiy asarda ijtimoiy muhit va bola ruhiyati.	56
MULOHAZA	
Dildora RAHMATOVA. Poklik sari yo'l.	58
DAVLAT MUKOFOTIGA NOMZODLAR	
Marhabo QO'CHQOROVA. Yaxshilar yodi.	59
YELPUG'UCH	
Nasiba ABDULLAYEVA. «It» operatsiyasi.	64

Bosishga 20. 05. 2011 yilda ruxsat berildi. Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyot hisob tobog'i 8,7. Indeks 822.
ISSN 0207-9137. Jurnal 2007 yil 4 mayda Matbuot va Axborot agentligi tomonidan № 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda «Yoshlik» dan olindi» deb izohlanishi shart.

G'afur G'ulom nomidagi NMIU bosmaxonasida chop etildi. Buyurtma № 300. Adadi 5852 dona.
100128, Toshkent sh., Shayxontohur ko'chasi, 86-uy.

«ВАТАН УЧУН ЯШАЙЛИК!» танловига

ИБРАТ ФЕНОМЕНИ

ёхуд ўзбекнинг доврўғини таратаётганлар

*Мавлоно Жалолиддин Румийда бир гап бор:
Хаста хулқинг ўзгаларни ҳар сафар,
Хастаҳол айлар, вале билмассан.*

Яъниким, биз бошқаларга “одам бўл, зўр бўл!” деб насиҳат қиламиз-у, аслида ўзимиздаги маънавий ноқисликлар уларга таъсир ўтказди, биз буни билмаймиз. Шу ноқисликлар бўлмаса эди, биз уларга кўпроқ маънавий ибрат бўлар эдик.

Олисдаги дашт қишлоғи. Жазирама иссиқда бир одам кетмонда тупроқ юмшатиб лой қоряпти. Бошини оқ белбоғ билан танғиб олган. Атрофда қуримаган ўт-хашак йўқ. Фақат яккам-дуккам янтоқларгина гармселда гул тўкишдан чўчигандек енгил тебраниб кўяди, холос. Ҳовли атрофида тўртта сувсизликка чидамли ғужум дарахти атайлаб кўлдан ясалган каби думдумалоқ дўппидек ўсган. Лой қораётган киши босиб-босиб қудуқ сувидан симиради, бир оз ҳордиқ чиқариб ўтиради. У энди ярим қоп майда сомонни лой устига сочиб аралаштириш учун кетмон кўтарган ҳам эдики, кимдир орқа томондан келиб товуш берди. Қараса, шорти кийган, оёқда кеда, пешайвони узун кепкали сап-сариқ бир одам ҳайратланиб бунга қараб турибди.

– Ҳорманг, дўстим, – деди бегона соф француз тилида. Афтидан бу сўзни иккинчи бор такрорлаётган эди у.

– Бор бўлинг, миссе, – деди бу ҳам тоза француз тилида. – Қойил, қандай шамоллар учирди?

Француз ғужум сояси томон ўтди. Сариқ кўзойнагини олди, кепкасини ҳам ечди. Дашт қишлоқдаги батракка ўхшаган бу одам Париж тилини қаердан ўрганган бўлиши мумкинлиги унинг ўтакасани ёрар даражада ҳайратини ошириб юборганди.

Бир бола шу топда сомонли лой устига икки челак қудуқ сувидан кўйди. Сўнг янги пайдо бўлган меҳмон томонга қараб қолди.

– Са ва? – деди меҳмон.

“Ишлар қалай?” дегани бу.

– Жуда зўр-да! – деди бола унинг тилида.

Албатта, ажабланиши тобора ортаётган хорижлик меҳмон бу чекка бир қишлоқда ўз тилини қандай ўрганганликлари билан қизиқа бошлади.

– Француз тилини бизнинг қишлоқда ҳамма биларди, – деди лойчи. – Сабаби мактабда француз тили ўтилади.

Сўнг қўшиб қўйди:

– Бошқа тилларни ҳам биламиз.

Лойчи лоф қилган эди – бошқа тилни билмасди. Эҳтимол француз ҳам бошқа тилни билмаган чиқар, бироқ ўзи ўйлаганчалик, кўриб турганидек “қолоқ, ибтидоий сифат” макондаги одамларнинг тил билиши таажжубига таажжуб қўшар эди.

Кейинчалик бу одам ҳозир кўриб турган Қўшработнинг Майинтепа қишлоғи билан дўстлашиб қолди. Францияга борганида Ўзбекистонга бағишлаб чоп этган изоҳли альбом китобига майинтепаликларнинг кўплаб фотосуратларини ҳам босиб чиқарди. Бу франциялик тадбиркор ва ношир Дидие Лабуш эди. У мазкур қишлоқлик ёш таржимон йигит Жононбек Санақулов билан қадрдонлашиб қолгач, 1997 йилда Майинтепага келган эди. Ўшанда Жононбек атай ҳазил учун унинг қишлоқ оралаб эркин юришига қўйиб берган эди. У даштдаги оддий одамлар ҳам тил билишига гувоҳ бўлди ва юртига қайтгач бу ҳақда Брест шаҳрида чиқадиган “Lecho” ва “Le telegramme” газеталарига ёзди. Кейинчалик қизиқиши ортиб “Uzbekistan” деган альбом-китоб ҳам нашр этди. Қишлоқ мактабидаги 31 нафар махсус француз тили синфи ўқувчилари билан яқиндан танишиб олди. Тили ва давлатига эътибор уни илҳомлантирди ва юртига қайтгач “Salaun holidays” фирмаси президенти Мичел Салаунга таассуротларини сўзлаб берди. Унинг ҳомийлигида мазкур мактаб болалари учун дарслик китоблар ва совға тариқасида спорт кийимлари жўнатди. Борди-келди шу билан давом этди. Лабуш майинтепаликларни яхши кўриб қолди. Бир гал Жононбекнинг таклифи билан унинг ўғлининг суннат

тўйида иштирок этди. Қишлоқ одамлари билан чарчагунча ўйинга тушди. Одамлар ҳам меҳмоннинг самийлигидан меҳрлари йиди.

Лабуш Жононбекнинг устози, шоир Муродхон Ниёзхонов билан ҳам дўст эди. Шоир ҳам француз тили мутахассиси. Лабуш ва Муродхон Ниёзхонов илгари қўл урилмаган иш – ҳазрат Навоийнинг ғазалларини француз тилига ўгириб китоб қилиб чиқариш ҳаракатига тушиб қолишди. Ниҳоят бундан уч йил бурун Брест шаҳрида ҳазратнинг 31 ғазалини жамлаган “Gazels” китоби француз тилида нашр қилинди. Ҳақиқатан ҳам 9 феврал – Навоийнинг таваллуд кунини эслашнинг алоҳиди бўлди. Таржимон улуғ шоирнинг ғазалларидан француз тилида ўқиб берди. Турли мамлакатларнинг элчилари ҳам иштирок этган бу анжуман фоят мароқли ўтди.

Лабуш Ўзбекистон ҳудудидаги тарихий зиёратгоҳ ва қадамжолар, миллий анъана ва урф-одатлар билан чинакамига қизиқиб қолди. Шунинг самараси ўлароқ Жононбек Санақулов билан ҳамкорликда 50 дақиқалик ҳужжатли-слайдли кино суратга олинди. Франциянинг 40 га яқин, Белгиянинг 4 та шаҳарларида илмий конференциялар ўтказилди. Ўзбекистоннинг Париждаги элчихонасида бошқа давлатларнинг элчи ва дипломатик корпуси вакиллари ҳамда сенаторлар иштирокида Ўзбекистондаги қадимий анъаналар, хусусан Наврўз умумхалқ байрамининг қандай нишонланиши ҳақида брифинг бўлди. Унда Ж.Санақулов Самарқандда нишонланадиган Наврўзнинг ўзига хосликлари ҳақида сўзлади.

Ўзбекистон давлатининг чет мамлакатдаги тарғиботи учун бу жуда катта гап. Бундан ташқари тагин Дидие Лабуш ва Муродхон Ниёзхоновлар ҳамкорлигида энг машҳур ўзбек мақолларидан ташкил топган яна бир китоб Брест шаҳрида чоп этилди. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари тарихий ёдгорликларини акс эттирувчи буклетлар, Лабушнинг “Ўзбекистон” альбом-изоҳли китоби, конференциялар, элчихона билан биргаликда ўтказилаётган брифинглар, Навоий ғазалларининг, ўзбек халқ мақолларининг китоб ҳолида нашр этилиши, ҳужжатли-слайд фильм Франциянинг деярли ҳамма шаҳарларида намойиш этилиши француз халқини Ўзбекистон тарихи ҳамда ҳозирги ўзбекларнинг тараққиёт йўлидаги дадил қадамлар билан бораётгани билан таништирар эди. Францияда ривожланган мамлакат халқи ўзбекларга, Ўзбекистонга қизиқиб қолди. Юртимизга кўп марта сайёҳлик сафари билан келган Д.Лабуш 800 минг нусхада чоп этиладиган “La telegramme” газетасида шундай деб ёзади. “Франция дунёнинг энг тинч давлатларидан биридир. Лекин Ўзбекистон Франциядан ҳам тинч, аҳолиси хо-

тиржам ҳаёт кечираётган, дадил ривожланаётган мамлакат. Мўъжизалар яратишга қодир ўзбекларнинг бой маънавий ҳаётини билиш учун албатта у ерга бориш зарур”.

Биз мамлакатимиз мустақиллигининг шонли 20 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўраётган шу кунларда Франциянинг Макон (Лионнинг ёнида) шаҳридан бундан 10 ой муқаддам велосипедда йўлга чиққан 31 ёшли Винсент Бернард аввал Бухоро, сўнг Самарқанд шаҳрига келади. Ҳиндистоннинг Непал шаҳрини кўзлаб йўлга чиққан сайёҳ Самарқандда анча кунлар қолиб кетади. Ота-онасига қўнғироқ қилиб “Ўзбекистонга келинглар, мен дунёда бундай меҳмондўст, илиқ муносабатли одамларни кўрганим йўқ”, дейди. Отаси Жон ва онаси Мария Бернардлар ҳам Самарқандга учиб келишади. Ўғиллари билан кўришиб, улар ҳам бир неча кун қолиб кетишади. Бундан хабар топган таржимон укамиз Жононбек бизга телефон қилиб қолди. 18 минг километрни велосипедда босиб

келган бир француз йигити Самарқанддан одамнинг кетгиси келмайди, бундай мафтункор юрт бошқа жойда учрамайди деяпти, балки учрашиб гаплашарсизлар деди. Қизиғи шундаки, Винсент Самарқанддан Тошкентга ҳам велосипедда келибди. Самолёт, поезд, машинага қўл силтаган, ўзининг велосипедидан бошқа транспортни тан олмайди.

Тутилиб-тутилиб гапираётган бу йигитнинг сўзларини Жононбек ўзбекчага ўғиряпти. Ҳайрон бўлиб таржимонга қарайман. У кулиб қўйди ва изоҳлай кетди:

– Ҳа, дарвоқе, Винсент ногирон йигит. Икки марта ўлимдан қутулиб қолган. Мутахассислиги бўйича муҳандис. Ёшлигида альпинизм спортига қизиққан. Машғулот пайтида Альп тоғининг 80 метрлик чўққисидан қулаб тушган. Бир ой кома ҳолатида ётган. Узоқ даволаниб оёққа турган. 2008 йилда эса яна бир фалокат рўй бериб велосипедда тошга тегиб учиб боши билан бетонга урилган. Яна анча муддат даволанишга тўғри келган. Ногирон одамнинг иш топиши осон эмас. У бутун куч ва иродасини ишга солиб Европа ва Осиё давлатларини велосипедда кезиб чиқишга аҳд қилган. Бундан биринчи мақсади–ўзини тинимсиз чиниқтириб соғлигини мустаҳкамлаб олиш, иккинчидан ўзи борган юртларда ногиронлар билан учрашиб, уларнинг ҳам қўлидан кўп ишлар келишини исботлаш, учинчи мақсади эса халқларнинг маданий ҳаёти билан яқиндан танишиш.

Винсентнинг отаси узумчилик билан шуғулланар экан.

Аксарият чет элликлар, “Биз аввалдан Ўзбекистон ҳақида тасаввурга эга эмас эдик”, деб гап бошлашади. Қизиғи, бу одамлар ҳар қалай Ўзбекистон тўғрисида аввал ҳам анча-мунча билишган экан. Ҳатто соҳибқирон Амир Темурнинг XIV асрда Франция қироли Карл VI би-

лан ҳамкорлик тўғрисидаги ёзишмаларини ҳам ўқиган, Ўзбекистоннинг мустақкам иқтисодий тараққиёт йўлидан кетаётганию маънавий дунёсидан, тарихий ёдгорликларидан ҳам хабардор экан.

– Шунча масофани велосипедда босиб ўтиш осон эмас, – дейди Жон Бернанд. – Ногирон, ёлғиз, ҳар турли чўлу ўрмонлардан ўтади, биз хавотир оламиз. Туркманистон чўлларидан ўтаётганда анча қийналганини билдик. Лекин интилганни Оллоҳ ҳам қўллар экан. Туркияда бир муддат велосипедига эҳтиёт қисм тополмай изтироб чекганини эшитганмиз, бироқ ўзи эплади, биз бормадик. Лекин Ўзбекистонга киргач, бутунлай бошқа дунёга ўтиб қолгандай сезибди ўзини. Бизга кўнғироқ қилиб келинлар, кўринлар бу юртни деб туриб олди, ишларимизни ташлаб, мана, эр-хотин тўрт кундан бери юрибмиз. Бухоро, Самарқанд, Тошкент афсонавий шаҳарлар экан, қойил бўлдик.

– Биласизми, менга нима ёқиб қолди, – деб қўшилди Винсент. – Туркманистондан Ўзбекистонга ўтиб Бухоронинг Қоракўл туманига қарашли чекка бир қишлоққа қош қорайганда кириб келдим. Улар менинг тилимни тушунишмайди, бироқ мусофир эканимни билиб азиз меҳмондай эъозлашди. Ҳамма жойда ҳам овқат, тунаб қолишим учун ётоқ беришади. Лекин бу ерда отанинг оилага, оиладагиларнинг катталарга ҳурмати, меҳри бошқача экан. Уларнинг ҳатти-ҳаракатларидан, нозик муносабатларидан шундоқ кўриниб турибди. Ўзбек тилини ўрганмаганимдан афсусландим. Бунақа беминнат одамларни дунёда топиш қийин. Ўзбеклар билан гарчи таржимон орқали мулоқот қилаётган бўлсам-да, улардаги кўнгил покизалиги, лафзи ҳалоллиги, самимияти сўзларидан, юз-кўзларидан билиниб туради. Глобаллашаётган дунё

одамларни меҳрсиз қилиб қўяпти, деб ўйларканман. Ўзбеклар бошқача экан. Шунинг учун ота-онамни бу ёққа чақирдим. Мана, беминнат йигитлар ҳамкорлигида қанча жойларни томоша қилиб юрибмиз, яхши инсонлар билан суҳбатлашяпмиз. Юртимга қайтганда албатта булар тўғрисида китоб ёзсам керак.

Винсент нафақат гапиришга, балки юришга ҳам анчайин қийналар, тебранганнамо зўриқиб қадам ташлар, боши ҳам тик турмас, у ёқ-бу ёққа оғар, шу баробар кўзлари ҳам тик боқмас, одамда беихтиёр ачиниш ҳиссини уйғотарди. Шу боис қарийб 18 минг километр масофани соғлом одам транспортда босиб ўтишига ҳам журъат қилолмайди-ю, бу бўлса... деган хаёлга борасан. Иродаси мустақкам одамга қойил қолиш керак. Балки ибрат ҳам олиш керақдир. Винсент йўлга чиққан Атлантика океани қирғоғида жойлашган бир шаҳарга қараб, сизу биз – соғлом одамлар велосипедда йўлга чиқиб, – бошқа азобларни қўятуринг, – бир неча ойлар мобайнида педал босиб, олға юраверишни тасаввур қилиб кўринг-чи!..

Абдулла аканинг бир шеърида икки йўловчи учрашиб суҳбатлашишади. Бир-бирига бегона. Аммо бир-бирларини ёқтириб қолади. Вазият тақозосига кўра икковлон икки ёққа кетиши керак. Кетишади. “Балки бошқа учрашмаслар ҳам”, дейди шоир. Ахир ҳаёт шундай-ку – кейин учрашмаслигинг ҳам мумкин-да. Ҳар қалай шахсан мен бугун-эрта Францияни кўраман деб соғиниб турган жойим йўқ. Бормасам биров ўп-каламаса ҳам керак.

Кейин бу мақолани ёзаётганимда баъзи муҳим саволлар туғилгани учун таржимон йигит Жононбек укамга телефон қилдим. У Винсент велосипедини минган кўйи Фарғона водийсига жўнаганини, ота-онаси эса ўша куни Тошкентдан Парижга учиб кетганини айтди.

– Бошқа кўришмайсизми? – деб сўрадим.

– Кўришмаслигим ҳам мумкин.

– Винсентдан сўраш эсимга келмабди: бутун умр велосипед миниб саёҳат қилиб юравермайди-ку, охири Францияга бориб нима иш қилмоқчи?

– Ҳа, буни менга айтди: виночилик заводи қуриб ногиронларни ишга олиб ишлатмоқчи.

– Шуми, бўлдимми?

– Э, ака, завод қуришнинг ўзи бўладимми?

– Энди... айтаман-да.

– Ҳа, айтмоқчи, Ўзбекистон ҳақида китоб ёзади.

– Бу бошқа гап. Бўладиган ишни қилган яхши-да, тўғрими?

– Тўғри, – деб кулди Жононбек. Сўнг гўё гапни энди тушуниб етгандек тагин шарақлаб кулиб юборди...

Сайду УМИРОВ

Адабиёт фидоийлар билан барҳаёт

Инсон умри орзулар, умидлар, қайғу ва изтироблар мажмуидир. Бугун ўша олис йилларимни эслар эканман, кўз олдимда тупроқ кўчалару сахармардонда пода ҳайдаб юрган сарпойчан болалар гадаланади. Ўша содда ва беғубор болаларнинг бири, шубҳасиз, мен эдим. Гарчи бизнинг болалик давримиз бахту саодатга йўғрилган замонларда кечмаган бўлса-да, ўша бегидир ва беармон кунларни соғинаман.

Ҳамон эсимда, ўшанда урушдан кейинги оғир ва маҳзун кунлар... Бизнинг Жўрабой қишлоғимизга ҳар ҳафта, хуржунини тўлдириб эшагида, почтачи бобо келарди. У киши уйма-уй юриб, газета-журнал, хат тарқатиб чиқарди. Табиийки, бундай пайтларда менинг ҳам қўлимга бир-икки газета ёки журнал тушиб қоларди. Ана шу “тушиб қолиш” кейинчалик мени ўқишга, ҳатто баъзи бир нарсаларни ёзишга ундади. Вақт ўтган сари ўша пайтда чоп этиладиган “Қизил Ўзбекистон”, “Ленин йўли” (ҳозирги “Зарафшон”), “Коммунизм байроғи” (ҳозирги “Пайариқ ҳаёти”) газеталарини қолдирмай ўқиб борадиган бўлдим.

Ўқувчилик йилларимда “Кунтуғмуш”, “Орзигул”, “Авазхон”, “Ҳасанхон” сингари дostonларни қизиқиб ўқиб чиқдим. Олис қиш кечалари дoston қаҳрамонлари билан ўзимча мулоқот қилганларим ҳамон эсимда.

Уйимизда кутубхона йўқ эди. Адабиёт дарсликларидан Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун шеърлари, Абдулла Қаҳҳор ҳикояларидан намуналар ўқиб, расмларини кўриб ижодга ҳавас пайдо бўлган ҳайноҳой. Эллигинчи йиллар бошларида “Китобдан-китобга” деб номланган, кичик ҳажмли китобчалар пайдо бўлган эди. Уларда таниқли адибларнинг асарларидан парчалар берилди бошланди. Мана шу китобларнинг аксариятини қолдирмасдан ўқиб чиқдим. Эслаганларим: “Ёш гвардия”, “Полк ўғли”, “Одерда баҳор”, “Газандалар уясининг тугатилиши” ва шунга ўхшаш асарлар эди. Бу асарларнинг деярли барчаси уруш, ҳарбий-ватанпарварлик мавзусида эди.

Бу борада шуни афсус ва ўкинч билан айтишим мумкинки, биз болалик пайтларимизда ўқишга чанқоқ эдик, аммо ўқийдиган китоб ҳам, борини сотиб оладиган имконият ҳам йўқ эди. Не ажаб, эндиликда китоб кўп, имкониятлар катта, бироқ ўқийдиган мард кам.

Кўбай Пиримкулов деган математика ўқитувчимиз бўларди. Ғайратли, билимли одам эди раҳматли. Туман, вилоят газеталарида турли хил хабар ва мақолалари тез-тез чиқиб турарди. Уларга доим ҳавас қилардим. Кунлардан бир кун мен ҳам уриниб кўрсам-чи, деган фикрга келдим. Сўнгра нималарнидир ёзиб ўқитувчимга кўрсатдим. У киши менга ёзиш борасида қимматли маслаҳатларини бердилар. Шу-шу менда ёзиш истаги пайдо бўлди.

Орадан кўп ўтмай вилоят газетасида “Беғамлик оқибати” деб номланган илк мақолам чоп этилди. (“Ёшлик”да эслашича, Абдусайд Кўчимов “Уйимизда стол-стул йўқ, ётиб дарс қиламиз”, деб оила деворий газетасида отасини танқид қилган экан. Мен эса ўзим ўқиётган мактабда ёзги таъмирлаш ишлари сушт кетаётганини танқид қилибман). Мақола чоп этилгач, мактаб директоринимиз бироз хафа бўлди. Аммо танқид бесамар кетмади. Мактабимизда таъмирлаш ишлари тезлашиб кетди.

Ўрта мактабни кумуш медал билан тамомладим. СамДУ филология факультетига имтиҳонсиз қабул қилишди. Мен эндиликда ҳақиқий ижод ва адабиёт майдонига кириб келган эдим. Биз талабалар бу даргоҳда Воҳид Абдуллаев, Ботирхон Валихўжаев, Ориф Икромов,

Нуритдин Шукуров, Ҳамдам Бердиёров, Худойберди До-ниёров, Сайдулла Мирзаев, Раҳмонкул Орзибеков каби алломалардан дарс олдиқ, ўқишга, ёзишга иштиёқимиз ошди. Талабалиқ йилларимда вилоят газетасида икки ҳикоям, шеърларим, масалларим босилди. Илк адабий-танқидий мақолам 1957 йили “Ўзбекистон маданияти” газетасида чоп этилди. Унда шоир Пўлат Мўминнинг “Совға” деган каттагина китоби таҳлил этилган эди. Аммо бундан илгари ҳам мазкур газетага бир неча адабий мақолалар, тақризлар юборган эдим. Бироқ улар чоп этилмади.

Талабалиқ йилларимда адабий тўғараклар, ижодий учрашувлар менга катта сабоқ берди. Айниқса, талабалар иштирокидаги йиғин, учрашувлар ниҳоятда қизиқарли кечарди. Мен рус адабиётига қизиққаным боис рус тилида бўлиб ўтадиган учрашувларни ўтказиб юбормасдим. Эсимда, одатдаги илмий конференциялардан бири ёзувчи Чехов ижодига бағишланди. Ўшанда мен ҳали ёш талаба бўлишимга қарамай ўрнимдан туриб маърузачига савол бердим: “Чехов бир ҳикоясини “Қайғу” (“Горе”) деб, бошқа бирини “Ҳасрат” (“Тоска”) деб атайди. Бу тушкунликнинг, ҳар хил номланишнинг сабаби нима?” Саволим таниқли адабиётшунос, Тимофеевдай машхур олимларга устозлик қилган Я. Зунделовичга маъқул келди шекилли, ўрнимдан туриб, “Бу йигит тўғри савол берди, Чехов ҳар бир сўзга алоҳида вазифа юклайдиган теран адиб”, дея тушунтириб кетди.

1958 йили «Литературная газета»нинг бир гуруҳ ижодкорлари, жумладан, Александр Яшин, Владимир Салоухин каби адиблар Самарқандда, СамДУ мажлислар залида ижодий учрашув қилишди. Таваккал қилиб, домлалар далдаси билан сўзга чиқдим. Айни пайтдаги ижодий жараён ҳақидаги фикр-мулоҳазаларимни, таклифларимни айтдим. Буни қарангки, учрашувдаги ушбу мулоҳазалар бироз муддат ўтиб газетада чоп этилди.

Замонавий адиблардан Сергей Антоновни севиб ўқирдим. Ўзиям ўша пайтларда “Машиналар йўллардан ўтиб боради” китобига кирган олти ҳикояси учун Давлат мукофотига сазовор бўлган эди-да. Яна, олимликка даъво қилмагани ҳолда, “Ҳикояда детал” номли каттагина

илмий китоб ҳам ёзган эди. Кейинчалиқ илмий иш ёзишга шу адибдан ўрганганларим ҳамда “Детал. Сюжет. Қаҳрамон” ва бошқа китоблар муаллифи, ўз вақтида М. Горький билан ёзишмалар қилган ленинградлик таниқли олим Е. Добиннинг маслаҳатлари катта ёрдам берди.

Илк китобим 1974 йили “Санъатнинг сеҳрли калити” номи билан чоп этилди. Китоб ёзувчи А. Қаҳҳорнинг маҳоратига бағишланган бўлиб, нашр этилишига адабиётшунос олим Пирмат Шермухамедов катта ёрдам берган эди. Албатта, кейинчалиқ “Миллий маданиятлар ривожига танқидчиликнинг роли”, “БAM ҳақида ҳикоя”, “Даъваткор сўз”, “Солланиб оқаётган дарё”, “Толибнома”, “Зиёбахш умр саҳифалари” (бу иккиси ҳамкорликда), “Дорилфунунлар тақдиримда”, сингари китобларим бирин-кетин нашр этилди. Янги китоб – «Маънавият мулкига саёҳат» чиқиш арафасида “Ғайбуллоҳ ас-Салом замондошлари хотирасида”, “Яхшидан қолган боғ”, «Асил Рашидов сафдошлари, замондошлари нигоҳида» каби китобларга тўпловчи, нашрга тайёрловчи ва бир неча асарларга тақризчи бўлдим. Газета ва журналларда, бадиий-илмий тўпламларда босилган тақриз, мақола, очеркларим сони 500-600 чоғли бўлса керак.

Албатта, нашр этилган китобларимнинг ҳаммасидан ҳам кўнглим тўлмайди. Мисол учун, “БAM ҳақида ҳикоя” магистрал қурилишида қисқа муддат бўлганим учун юзакироқ ёзилган. Чунки ўша пайтларда Марказнинг ғояси ва ташаббуси билан яхши ҳисоб-китоб қилинмай бошланган “аср қурилиши” шусиз ҳам шалвираб қолган собиқ мамлакат хазинасини ўпириб кетгани, ўзини оқламагани кейинчалиқ маълум бўлди.

“Солланиб оқаётган дарё”ни фанимиз, таълимимизга катта ҳисса қўшган, ўнлаб шогирдлар етиштирган, кўплаб китоблар ёзган фидойи олим Ғайбуллоҳ ас-Саломнинг ўксик кўнглига далда, таскин бериш ниятида юрагимдан чиқариб ёзганман. Бу кўпчиликка маъқул бўлди, мактублар ҳам олдим.

Ўстоз билан ҳамкорлигимиз самараси, янги даврнинг янги авлодига бағишлаб ёзилган “Толибнома” асаримиз ҳақида ҳам кўп илиқ гаплар айтилди, ёзилди, тақдимотлар

бўлди. Айниқса, Қарши педагогика коллежининг олий тоифали ўқитувчиси, публицист Бўритош Носирова махсус мақола-тақризида, жумладан, шундай ёзибди: “Сизлар биргаликда ёзган “Толибнома” китобингизни Қарши университети кутубхонасидан олиб қайта-қайта ўқиганман. Кўчиртириб ўқувчиларимизга ҳам ўқитганман, айрим жойлари ёд бўлиб кетган. Ушбу китоб инсонларни тарбиялашда “Мураббийнома” маъносида ҳам қабул қилиниши мумкин. Ҳозирги кунда келажаги буюк давлат учун комил инсон тарбияси долзарб бир муаммо бўлиб турган пайтда “Ёшлар – бизнинг келажакимиз” ибораси остида ётган чуқур мазмуннинг масъулиятини турмушдан, ҳаётдан олинган оддий ва ибратли воқеа-ҳодисалар мисолида тушунтириб айтган. Ушбу китоб равон тилда ёзилган, мароқ билан ўқилади. Лекин, минг афсуслар бўлсинким, бундай керакли, зарурий қўлланма сотувда йўқ. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги буюртмаси билан ёзилган бундай керакли китоб кўп нусхада босилса бўлмайdimи? Китоб расталари маза-матрасиз, қони қайноқ ёшларни ур-йиқит, ўлдир-қуйдирларга ундовчи, расмлар билан безатилган чет эл романлари, аллақандай беҳаё ҳислар уйғотувчи бепарда насиҳатлару беҳаё расмлар солинган китобларга лиқ тўла. Эссиз, қимматбаҳо қоғозлар!”

Камина нокамтарлик қилапти деб ўйламаслигингиз учун айтайки, китобимизнинг асосий қисмини раҳматли устоз ёзганлар, мақтов ҳам кўпроқ уларга тегишли.

“Дорилфунунлар тақдиримда” китобимни иккинчи жаҳон уруши жангоҳларида ҳалок бўлган, номи Мустақиллик майдонидаги “Хотира” китобида нақшланган отам Умиркул Ҳайдар ўғли ва унинг садоқатли, вафодор ёри, бутун умрини юрт хизматиға, фарзандлари тарбиясига бахшида этган онам Ойсулув Боли қизининг порлоқ хотираларига бағишлаганман. Китобда Воҳид Абдуллаев, Саъди Сирожиддинов, Абдулла Қаҳҳор, Чингиз Айтматов, Асқад Мухтор, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжонов, Солиҳ Қосимов, Бегали Қосимов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Оқил Салимов, Ўткир Ҳошимов, Муҳаммад Юсуф, Машраб Бобоев, Аъзам Ўктам, Умарали Норматов, Хайриддин Султонов, Аҳмаджон Мелибоев, Ғулом Ғафуров асарларининг бадиий жозибаси, ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги кузатувларим, таҳлилларимни қоғозга туширишга, бошқалар фикрларини тақрорламасликка ҳаракат қилганман.

2004 йили Москвадаги “Воскресение” нашриётида чоп этилган сал кам етти юз саҳифалик “Чингиз Айтматовнинг наҳот кемаси” (“Ковчег Чингиза Айтматова”) китобидан “Сайёравий тафаккур адиби” номли йигирма саккиз бетлик мақолам жой олгани камина учун қутилмаган янгилик, шодиёна бўлди. Бу мақола ҳақида адабиётшунослар Озод Шарафиддинов, Бахтиёр Назаров, Санжар Содиқларнинг илиқ фикрлари хурсандчилигимга хурсандчилик кўшди.

Дарҳақиқат, китобсиз, адабиётсиз ҳаётимни тасаввур қилолмайман. Тўғри, адабиётсиз, китобсиз ҳам яхши яшаётганлар, амалига, бойлигига маҳлиё бўлиб, давридавррон сураётганлар бордир. Аммо мен учун бундай ҳаёт чекланган, зерикарли, маънисиз бўлиб қоларди.

Адабиёт инсонни одоб-ахлоқли, иймон-этиқодли, маданиятли қилиб тарбиялайди. Яхшилик қилишга, ёмонликдан қайтишга ундайди. Абдулла Қодирий “Ўтган кунлар”ни бошдан оёқ ёд олган кишига тўн кийдирганини эшитганмиз. Уруш жангоҳларида қон кечиб юрган йигитлар ёрлари, маъшуқаларига ёзган хатларига К. Симоннинг “Мени кутгил” шеърини кўшиб юборишар экан. Дангиллама ҳовли-жойи, кўша-кўша машинаси, кўрасида мол-қўйлари бўлгани ҳолда китоби, китоб жавони йўқ айрим кишилар ҳақида файласуф олимимиз, академик

Воҳид Зоҳидов афсус-надомат билан ёзганларини эслайлик.

Асл китобхонлар, китобсеварлар, китобўқирлар кўп. Аслида адабиёт ана шу фидоийлари билан барҳаёт ва ривожланиш йўлидадир. Сўнгги йилларда бизнинг миллий адабиётимиз ҳам ўзига хос тарзда ривожланди. Мисол учун, кейинги ўн йилликларда шеърятимизда модерн йўналиши такомиллашиб бормоқда. Тўғри, шахсан мен модерн адабиёти намуналаридан яхши хабардор эмасман. Аммо бу ҳақда устоз Озод Шарафиддиновнинг бир қатор мақолаларини ўқиганман. Бу ҳақида баъзи танқидчиларимиз қарама-қарши қутбда фикр билдиришларидан ҳам хабардорман. Бироқ шуниси аниқки, мен ўқийдиган асар – модернизмми, реализмми, энг аввало, ҳаққоний, табиий, самимий бўлса бўлди. Назаримда, модерн адабиёти бизда бора-бора кенг илдиз отади – глобаллашув даври, маданиятлар, адабиётлар ҳамкорлиги шуни тақозо этади. Фақат бизнинг модерн асарларимиз ғарбдан нусха кўчирмаслиги, миллий менталитетни, шарқона ахлоқ, ҳаё, маънавиятни ўзига синдириши керак.

Прозада янги, ёрқин асарлар пайдо бўлаётди. Шеърятга ёш истеъдодлар шахдам қадамлар билан ёниб, ёриб кириб келишаётди. Улар Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Ҳалима Худойбердиева, Омон Матжон, Муҳаммад Юсуфлар баланд кўтариб қўйган назм планкаси билан бўйлашиб ижод қилишаётди. Орада бир қадар сусайиб қолган драматургияда ҳам жонланиш сезилаётди. Публицистикамиз кўпроқ энига, камроқ бўйига ўсди, ўсаётди. Бир қатор ўткир мақолалар, бақувват китоблар, яхши ҳужжатли фильмлар, фотосуратлар яратилди, саккиз юздан ортиқ газета, журналлар ва бошқа нашрлар, янги нашриётлар, теле-радиоканаллар, ахборот агентликлари пайдо бўлди. Аммо бу ҳам ҳали кам.

Ўйлашимча, бадиий публицистика, кино-фотопублицистика айниқса жадал тараққий этади, воқеа бўларли асарлар юзага келади. Негаки, кейинги пайтларда ўқувчиларда ҳужжатли бадиий-публицистик асарларга қизиқиш, ишонч ортиб бораётгани кузатилмоқда.

Таниқли мунаққид Иброҳим Ғафуров “Ҳаё – халоскор” китобида, бадиий тўқиманинги аҳамиятини камситмаган ҳолда, шундай ёзади: “Ёзувчи ҳеч нарсани тўқиб чиқармаслиги керак, деб ўйлайман. Тўқиб чиқарилган нарсалар ёлғонга ошно нарсалардир. Адабиётнинг обрўси тушиб кетганига сабаб кейинги вақтларда тўқималарга зўр берилганида бўлди. Бугунги ҳаётга, бугунги одамларга бадиий сўзнинг унчалик кераги бўлмай қолди. Ҳозирги ҳаёт ва инсоннинг айнаи ўзи ҳақида ёзиш ва қудрати келса, у ҳақда таълим беришгина ўзини оқлайди”. Буни тўқимани тамом инкор этган кескин фикр деб тушунмаслик, кўпроқ мансураларга, мақоланавислик жанрларига дахлдор мулоҳаза деб қабул қилмоқ жоиз.

Дарҳақиқат, бугун бизнинг дунё билан бемалол бўйлаша оладиган адабиётимиз, санъатимиз, кино асарларимиз бор. Ҳеч иккиланмасдан Нобель мукофотиға тавсия қилиш мумкин бўлган даҳо ижодкорларимиз бор. Агар адолат қилинганда, мукофот беришда очиқ ва пинҳоний айирмачилик, сиёсий ўйинларга йўл қўйилмаганда, фан, адабиёт соҳасидаги энг юксак асарлар учун Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор каби улкан ёзувчиларимиз, Ҳабиб Абдуллаев, Иброҳим Ҳамрбоев сингари машҳур олимларимизнинг асарлари ўз вақтида шундай эътирофга муносиб эди.

Мени адабиётга, санъатга ҳамнафас қилган тақдирдан миннатдорман. Мана, бутун умрим илму маърифат ичида кечяпти. Бу шарафли йўлда менга ои-

лам ҳам яқин кўмакчи, ҳамқадам, ҳаммаслак. Турмуш ўртоғим Ойлархон-филолог. Қомусимиз илк нашрининг тўққиз жилдида бўлим мудир деган номи бор. Ҳозир нафақада. “Сиз ишланг, ёзинг, кийим-кечак, бозор-ўчар қилишни бизга қўйиб беринг”, дейди. Ёзувчи Нусрат Раҳмат бир даврада, ўзига хос кувноклик билан: “Қирқ йилдан бери ишдан қайтсам, эшикни фақат бир аёл очади. Эшигини уч-тўрт аёл очган қадрдонларимга ҳавасим келади”, дея ҳазил қилганди. Унинг ҳазилига ҳазил билан жавоб бердим:

– Сизники ҳолва экан, дўстим. Бизнинг эшикни эллик йилдан бери шу биргина аёл очади. Чимилдиқда танишганмиз, куйдим-ёндим деб оила қурган не-не жуфтлар ажрашиб кетди. Худога шукр, биз бир-биримизга тоқат

қилиб яшаб келаётибмиз. Фарзанд, неваралар олтин тўйларингизни ўтказамиз деб туришибди.

Икки фарзандимиз бор. Қизимиз Гулчеҳра – доцент, Кимё-технология институтида кафедра мудир. “Эркин Воҳидов шеърятда антитеза” мавзуида номзодлик ишини ёқлаган. Куёвимиз Ҳайитмурод – ҳуқуқшунос. Ўғлим Воҳиджон ҳам олий маълумотли. Рус, инглиз, япон тилларини яхши билади. Бир йил Японияда ўқиб, ишлаб келди, ҳозир “ABU MATBUOT – KONSALT” нашриётини бошқармоқда. Япончадан Кавабата, Акутагава ҳикояларини, рус тилидан Зошченко ҳикояларини таржима қилган. Келинимиз Зулфия – журналист. “Ёшлар” теле-радиоканали муҳаррири. Невараларим ҳам барчаси олий ўқув юрти талабалари, лицей, мактаб ўқитувчилари.

АДИБ ҲАҚИДА

Адабиётшунос, мунаққид, мақоланавис, педагог Сайди Умиров 1938 йили 10 февралда Самарқанд вилояти Пайариқ туманида таваллуд топган. 1960 йилда СамДУ филология факултетини тугатиб, “Фан ва турмуш” журналида фаолият бошлаган. 1965-1967 йилларда ЎзФА Тил ва адабиёт институти аспирантурасида таҳсил олди ва “Абдулла Қаҳҳор прозасида характер ва шароит тасвирида бадиий деталнинг ўрни” мавзуида диссертация ёқлади.

Сайди Умиров қирқ икки йилдан бери ЎЗМУ, ЎЗДЖТУ журналистика факультетларида доцент, декан муовини, декан, кафедра мудир лавозимларида ишлаб келмоқда. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси, “Олтин қалам” совриндори.

Сайди Умиров матбуот, радио, телевидениеда, тўпламларда эълон қилинган 600 дан ортиқ мақола, тақриз, очерк, суҳбат, эшиттириш, кўрсатувлар, “Миллий адабиётлар ривожидида танқидчиликнинг роли”, “Санъатнинг сеҳрли калити”, “Даъваткор сўз”, “Солланиб оқаётган дарё”, “Дорилфунлар тақдиримда”, “Толибнома”, “Зиёбахш умр саҳифалари” (кейинги иккиси ҳаммуаллифликда) китоблари билан жамоатчиликка яхши таниш. “Маънавият мулкига саёҳат” китоби чоп этилиш арафасида. Мақолалари Қозоғистон, Германия, Россия сингари давлатларда нашр этилган.

Ғозу РАҶМОН

ТИРИКЛИКНИНГ ТОТЛИ ТАШВИШЛАРИ

Ҳикоялар

ДУНЁ АСБОБИ

Агар киши Исо каби юкени кўчага олиб чиққанда ҳам, игна унинг йўлини тўсиши мумкин. Зеро, игна дунё асбобидир.

Жалолiddин РУМИЙ

Бу мангу обод маскан Ҳисор тоғларидаги Ҳазрати Султон, Хўжа пирпироқ чўққиларининг этагида, улар бағрида эримай ётадиган, яхмалак ёпунчуғи сариқ саратон офтобидагина зўр-базўр кўз ёш тўкканида унинг ғоят мусаффо шаҳду шиддатини бир томонда ҳамиша офтобга тикилиб ётадиган Муқанна ғоридан тортиб, нариги тарафдаги Самарқанд далаларини ҳам файзиёб этар, бор бўйи билан Яшил водийга интилган чашмалар жон риштаси каби етиб борган жойини гуллатиб, яшнатиб ётади. Шукрона улки, Тангри таоло хайбатидан кўрқиб, қоқилган қозикдай қаққайиб туриб қолган Ҳисор – кўрғонли тоғнинг ўнгу сўлида абадий сукунат эмас. Бу хилқат гунг ва соқов бўлгани билан ўз бағрига Қақнус каби илоҳий зотларни, бойлик, шону шавкат, дабдабали ҳаётни ҳеч, деб билиб, Увайс каби йўқлик қаъридаги мангу борлиққа интилиб, Тангрига дўст тутинган азиз-авлиёларни имлаб қақиргани тасодифий эмас. Энг қизиғи, уммонида ютишга тайёр юхо нафсини енгиб, ўзини англаши ҳамона Яратганнинг даргоҳига тобора ёвуқлашган авлиё зотлар айнан шаҳри азим ёки дашту биебонга эмас, Куррайи Заминдан юксак бўлгани билан Фалак ва Коинот ҳукмдорига анчайин яқин тоғ-тошлар, ғорлар бағрига умтилгани бор гап.

Асли ғилонлик, кейинчалик Бошқофда яшаган Мулла Қосим Бошқофийни оладиган бўлсак, ул зот «Дил ба ёру даст ба кор» мақомида иш тутиб, оддийгина хивчиндан сават-гажава тўқиш хунари билан тирикчилик қилиб, тош тоқату тоат-ибодати билан «Калом» илмини эгаллаб, талаб водийсига сайру саёҳат қилиб, юз ёшининг юзини кўриб, пирлик мақомига эришди. Шайх фоний дунёдан ўтганидан кейин ҳам, унинг хилхонаи-тупроғини ҳам кўзга тўтиё қилдилар. Тангрининг хоҳиш иродаси билан Шайхнинг жонини тарк этган танаси қабрга киргач ҳам, Аллоҳ зикрини айтишдан тинмади. Зикри само гулхани ҳар оқшом ловуллаб ёниб, қабр тупроғини қайнатиб, куйдириб, лаъл-ёқутга айлантди. Унинг тупроғи Тангри даргоҳига олиб борадиган йўл устида бўлгани учун Даври Қиёматгача йўқлаб туриладиган бўлди. Булбул тўрт-бешта тухум қўйиб, бола очиб, бор-йўғи биттаси сайроқи булбул бўлиб етишиб, қолгани жиртаки куш бўлиб кетганига ишонадиган бўлсак, Шайхнинг уч-тўртта фарзанди ҳам оддий тирикчилик гирдобига сингиб кетиб, отадан мерос маҳзумлик ҳам уларнинг белини майиштириб юборди. Олти ёшлигида отасидан сабоқ олиб, ўн етти ёшида қорилик мартабасига эришган кенжа ўғил Аълам Бошқофий инчунун тирикчилик дея йигирма ёшида уйланиб, бир ўғил, бир қизлик бўлганида оиласи билан Сибирга бадарға қилинди. Салкам ўн йил сургун азоби унинг жуфти ҳалопили ҳам, икки норасида гўдақларини ҳам бағридан юлиб олди.

Берганига ҳам, олганига ҳам минг бора шукрона айтиб, фақат Калом сеҳру-синоатига суяниб яшаган Аълам Маҳзум қишлоғига қайтиб келганида соч-соқолини қиров қоплаган, энди қирқдан ошган бўлса ҳам, қадди қомати асонинг бошидай таъзимга чоғланиб улгурган эди. Қишлоқдошлар уни кўярда қўймай тенгу-тўшидан орқада қолиб кетган, энди ҳур қизлик сари юз буриб турган намозхон бир қизга уйлантириб қўйишди. Маҳзум ҳам отаси каби азизлик даргоҳига йўл олиб, унинг қулфи калити дарвозасини очиб, энди бу даргоҳга бўйламоқчи бўлиб турганида ажал пайконида отилган ўққа нишон бўлиб, жонини жабборга топширди. Хайриятки, Маҳзум отаси тупроғи ёнидан жой олди. Отани Ватан дейдилар. Маҳзумдан қолган учтагина зурриёднинг бирови ўғил бола эди. Эна тарбиясини кўриб, ундан «Ҳафтияк» саводини олган Абдулҳамид худди отаси каби эсини танигани ҳамона тоат-ибодатга берилди. Лекин унинг ўсмирлик, балоғат палласида «Қизил» ҳукумат тазйиқи билан энг чекка қишлоқда ҳам намоз ўқийдиганлар сони сийраклашиб, яккам-дуккам бўлиб қолган, бу тоифага ётсираб қараш авжига чиқиб бораётган эди. Шул боисми, Абдулҳамид ўн етти ёшида ариза бериб, ҳарбийга кетди. Худди отаси каби Новосибир ўрмонида ёғоч кесиш гавдаси кичик, аммо милтиқнинг ўқидай шипиллайдиган мулла йигитчага ҳам насиб этди. Бундай хизмат ҳеч кимга наф бермайдиган, уч йиллик умрни беҳуда ўтказишдан бошқа нарсаси бўлмаса ҳам, Маҳзумнинг бироз бўйи чўзилди, оқ юзи бадтар оқариб, қош-киприклари баайни қундузникидай ялтираб, қорайди. Маҳзум хизматда ҳар қанча қийинчилик бўлса ҳам беш вақт намозу, рўзани тарк этмади. «Оқ қўйнинг гўштидан емасанг, бу ерларнинг совуғига чидаш беролмайсан, ўпкангнинг совуққа олдириб қўйсанг, бир умр рангинг сомон бўлиб ўтади» дея ичи ачиб, насиҳат қилган жўралари, «чурбан, чёрный, ешь на здоровье» дея командирлар томонидан гўё раҳм-шафқат пардасига ўралгану аслида таъна дашном ва камситишдан иборат ўғитлар унга кор қилмади. Бу ўзига хос солдат бир бўлак нону икки бўлак чакмоқ қандга гўшт тўла косасини алмаштириб, шунисига шукр қилиб юраверди. Бора-бора унга «бывает такой веруший» дея ҳеч ким эътибор бермай қўйди. Тожикзабон бўлгани учун рус тилини ҳам тез ўзлаштирди. Хизматнинг иккинчи йили ўнг оёғига оғир ёғоч тушиб кетиб, қирқ кун касалхонада ётиб, соғайганидан сўнг ҳам унга жавоб беришмади. Бироз енгилроқ хизмат, ёғоч тахта омборига қоровулликка қўйишди. Фақат фарз намозларини ўқиб юрган Маҳзум энди суннат намозини ҳам тўқис ўқийдиган бўлди. Камкам хўрак қилгани учун ҳам таҳоратни маҳкам ушлар, тонг пайти оёғини ювиб, қалин пайтавали этигини кийиб, беш вақт намозни шинел устида ўқир, тез айтиш каби жадал ўқилган намозни биров билиб, биров билмай қоларди. Ният қилиб юз бурган томонини қибла, деб ўйлаганидан Каъбатуллоҳ ҳам ўша тарафдан бўй кўрсатар, чап елкадаги гуноҳ ёздадиган фаришта бе-мажол ҳаракатсиз қолар, ўнг елкадаги фариштанинг ҳисоб-китобига барака эниб борарди.

Коля Махзум намоз сўнгида ноҳақ айбланиб, Сибир кўрган бегуноҳ ота жонининг жаннати бўлганига ишонса ҳам, қисқа тиловат билан етти пушти, айниқса, шайхил машойих бўлиб ўтган бобожонини қўшиб, дуойи хайр қиларди. Фақат шом намози бундан мустасно. У ҳар куни бомдод намозидан фориг бўлгач, чин дилдан пичирлаб «Ла илаҳа иллаглох» калимасини минг марта такрорлар ва бунинг савобини отажонининг руҳи-покига бағишлар эди. Хулласки, Махзум ўз умрини беҳуда ўтказди, дейиш ноқулай бўлар, аммо мусофирлик чин мусулмонлик эшигининг мўъжазгина калитини ҳадея этди дейилса, маъқул бўларди.

Айни май куёши Мироқи тоғи этакларини, зўрага бир арава сиадиган тошли тоғ йўлларининг атрофларини бошига яллиғ чўғ қўндирган алвон лолаларга тўлдириб ташлаганида, бир қўлига аскар шапкасини олиб, иккинчи қўлида панер жомадон кўтарган, онажонини тезроқ кўрмоқ илинжида шошилиб ўрмалаб кетаётган ҳарбийни кўрганлар Отинча аммининг ўғли армиядан қайтибди-да, дея бир энтикиб қувонганлар анча-мунча бўлгани рост гап. Отинча амма – онаизор ўғлим отасизлигидан ўксинмасин, дея югуриб-елиб, қўшнисининг бир улоғини қарзга олиб, қон чиқарди. Ўша пайтлар уч йиллик армиядан қайтиш салкам урушдан соғ-омон қайтиш билан бўйлашар, колхоз ночор бўлса ҳам Коля Махзумнинг «солдат тўйи» учун бир қозон ош дамлаб, тўйга, деб от қўйиб чақиргани кўпчиликнинг ёдида қолган.

Энди буёғини эшитинг. Индамайгина юриб йигирма икки ёшни босиб қўйган ибодатгўй йигитнинг кўнглига Тангри таоло ишқи аллақачон кириб улгургани ва тобора зўрайиб бораётганини кузатиб келаётган бўлсангиз керак. Тавба дегулик, қишлоқда чакана қўй-эчки боқиб юрадиган Ҳайит чўпоннинг шўхшаддод қизи Гулбаҳорнинг ишқи ҳам жой талашмай кира қолганига ҳайрон бўларлик.

Ўша куни ёзнинг ёзилмаган палласида Махзум пешин намозини ўқиб, онажонига раҳми келиб сувга йўл олганди. Ёлғизоёқ сўқмоқ тўппа-тўғри Бургут қоянинг нақ киндигидан қиқирлаб қайнаб чиқадиган «Бибо» (тожикча – яна келинг) деб аталадиган чашма бўйига элтади. Махзум сўқмоқдан маржон топиб олмоқчидай йўлга тикилиб кетатуриб, бошига мис кўза қўйганча икки қўлини қанот қилиб, хаёл суриб келаётган Гулбаҳорга урилиб кетиб, ҳар иккисининг ҳам эси оғиб қолаёзди. Қизнинг бошидаги кўза тушиб, сўқмоқда ёнбошлаб олиб, ичидаги сув қиқир-қиқир қилиб оқиб ётганида, тоғ лоласидек кийиниб олган қиз бир чимирилиб олди-да: «Писар гаранг шудаге ё суқир», дея йигитга қараб нолиш ва ноз қилаётир. Қизнинг кўзларига йигитнинг кўзи тушганда кечирим сўраш ўрнига тили тутилиб, дудуқланиб қолганига нима дейсиз? Йигит энди киприклари бир-бирини ачомлаб, қалб кўзи билан кўра бошлаган юрагининг туб-тубида бир пичирлаш садо бераётганди:

– Мен бу қизни ўн тўрт ёшимдан бери ҳар доим тушимда кўраман. Баъзан қиблага юзланганимда ҳам жойнамоз устида пайдо бўлади. Бу худди ўша. Ўшанинг ўзгинаси.

Қиз кўнгли: – О, бунақаси, қайда юрганди? Бу жоду кўзлар жонни олади-я. Анови қалдирғоч қанотидай мўйлаб остидаги ёқут лаблар чашмада урчиган зулукдай бунча бўсаҳўр!.. Эссизгина ман гўрсўхта,

бекордан бекорга анови хумкалла йигитга бор-йўғи биттагина нуқра узук олиб бергани учун икки марта бўса бериб, кучоғига кирибман. Вой, бийижон, ман мўрам!..

Буни бир кўришда суйиб қолиш десак, андак хатога йўл қўйган бўламиз. Суймоққа йўядиган бошқа бир иддао ҳам бор. Улар бир-бирларидан тамоман беҳабар кўз-кўзга тушмай, тасодифан омадли оққушлар каби қанотларини ёзиб келиб, ўмганлари билан бир-бирига урилган икки тарафнинг ҳам бўртган кўкраклари зарбидан оғизлар очилиб, беихтиёр «хиҳ» деб юборган ва бу овозга омихта нафас тўлқинлари зарб билан учрашгани айна муддао бўлиб, юраклардан ҳам аввал балоғатнинг муаттар ҳидлари бир оний висолга етиб улгурганини айтмасдан бўлмас. Ишқилиб бу икки жинснинг тасодифан тўқнашиб кетишидан Ҳисор тоғ бағрида чинакам чақмоқ содир бўлмаса ҳам қисқа туташувдан чиққан бир қатим учқун ҳам пишиб-қовжираб қолган хас-чўпни бирданига оловга айлантиргани каби икки юракни ёндиришга қодир гулханга айлангани рост. Бўлмаса Абдулҳамиддай художўй, дунё кўрган йигит бор-йўқ бисоти, онажони, Гулбаҳор бўлмайди, оти чиққан қиз, дея ялиниб-ёлборганига қарамай «У бўлмаса дунёдан тоқ ўтаман», дея оёқ тираб олганини қандай тушуниш мумкин?..

Очиғи худди ўша никоҳ лаҳзасидан бошлаб, Абдулҳамид (яъни Аллоҳнинг қули бўлиб, унга ҳамиша ҳамд-сано айтувчи) билан Борлиқнинг эгаси ўртасида ботиний парда ҳосил бўлганини фаришталардан ўзга ҳеч кимса сезмади. Мулла йигит бир пайтлар худди шахматга ўхшаб кетадиган бу ўйинни ўсмирлик чоғида Аспидухтар қишлоғидаги мачит айвонида ўйнаб кўрган эди. Чамаси бу ўйин «Арши аъло» деб аталарди. Нарда тоши каби тўрт бурчакли тошда 1 дан 4 гача рақам ёзилган бўлиб, тахта устига ташлаганда қайси рақам чиқса, ўша рақам жойлашган катакда «савоб» ёки «гуноҳ» сўзлари ёзилган бўлиб, «гуноҳ» катагида илон ва илончалар бўлиб, уларга тушган ютилиб, «гуноҳ» катагига тушиб кетар, агар рақамингиз «савоб» катагига тўғри келса, унга қўйилган нарвон орқали юқорилаб, бора-бора Арши аълога йўл олишингиз мумкин. Ёки аксинча, ўйин давомида омадингиз келмаса, майда-чуйда гуноҳлар қўршовига тушиб қолиб, Олий даргоҳга сира чиқа олмаслигингиз ҳам мумкин. Абдулҳамид ҳам худди ўша ўйин майдонига тушган ўйинчи каби Аллоҳ даргоҳидан кўз узмай, аммо тириклик завқи-шавқидан ҳам бебаҳра қолмай, ҳамма қатори синов дунёсини ғарибгина бошидан мардона кечирмоққа бел боғлаган эди. Шоядки, тақвонинг барокотли қўли унинг ҳам ёзиқларини ўнглаб юборса? Ё бахтки, Абдулҳамиднинг чекига тушган паттанинг саволлари шу қадар оғир эдики, бу имтиҳондан эсон-омон ўтиш тугул, унга кўз қиринг тушиши ҳамона ўзингдан кетиб қолишинг ҳеч гап эмас.

Ўшанда Абдулҳамид қизнинг энгил табиати ҳақидаги яқинларининг, ҳатто онаизорининг гап-сўзларига ҳам қайрилиб боқмади. Мажнуннинг девоналиги, Лайлининг беқиёс ишқига мубтало бўлганидан бизнинг мулла йигит илон авраган чумчуқ каби Гулбаҳорга интилар, таҳорат олиб намозга чоғлангани саждайи заминга эгилгани ҳамона Гулнинг кўзларига тўқнаш келар, тиллари Аллоҳни улўғлашга чоғланса ҳам, юраги титраб-энтикиб, унинг номини такрорлашдан чарчамас эди.

Бу йил тоғда дўлана мўл бўлди. Тоғолча эса ундан-да сероб. Армияда чиниқиш мактабини ёмон тугатмаган собиқ аскар юлдузли камарини белидан ечмай, амакисининг қоп-қора тахта эшигини ва бир жуфт кажава саватини ижарага олиб, тоғ оралаб дўлана қоқиб, шаҳарга оптушиб, кўтара сотиб, пулини олиб қайтаверди. Ошиқлик дардини бошидан ўтказгандан сўра. Уйланаман деган йигитнинг ғайрати жўшиб, ўн йигитнинг куч-қудратини ўзига жамлаб олишини ҳеч кузатганмисиз? Айниқса, ёқтирган қизингга «нон ушатиб» қўйишган бўлса... Қахрамонимиз жуссаси кичикроқ бўлсаям, илвирсдай чапдасту чаққонлик билан ишга киришиб, онасини ҳам дўлана теришга жалб қилиб, бозорга қирқ маротаба қатнаб, тўйга пул йиққанини, қиш-қировли кунларга қолмай бир уй, бир даҳлизни пахсадан кўтариб, арча ёғочдан устига тўсин ташлаб, вассажуфт териб, ғаров қамиш билан ёпиб олганини, теп-текис қилиб шувоқдан чиқариб, қўлбола эшик ва ром ўрнатиб, оқлаб чиққанини, даҳлизга албатта ташноб ўрнатганидан билса бўладики, бу уй келинпошшага аталган.

Тоғликлар тўй дастурхонига егулик ва ичгуликни мўл-кўл қилмаса ҳам, никоҳ тўйини эплаб, эъзозлаб, шоду хуррамлик ила каштасини келтириб ўтказа олади. Мўминқобил йигит билан шаддод қизнинг тўйи ҳам ҳеч кимдан кам бўлмади. Лапар ва ўйинда, ёр-ёр айтишда, оёқ босишда қиз тарафнинг ютиб чиққани кўпчиликнинг ёдида қолди.

30-йилнинг «қулоқлаштириш» даврида қизил ҳукумат «ёт унсур»лардан тозалаш тадбирида сон минг оилаларни бегона ўлкаларга кўчириб юборган эди. 50-йиллардагиси бурунгисига анча ўхшаса ҳам бироз юмшоқ бўлиб, тоғли водийлардан хаворга, фақат пахта экадиган янги ерларга кўчиришни бошлади. Эндигина чилласи чиқиб улгурган ёш оила ҳам кўпчилик билан янгидан ташкил этилган пахтакор хўжаликка келиб жойлашди. Омадни қарангки, бир оилага мўлжаллаб қурилган турна қатор уйлар тўдаси бир-бирига ўхшар, рақамлаб қўйилмаса адашиб кетиш ҳеч гап эмасди. Бу худди ўша ҳаммани мажбуран тенг қилиб бир хилда ўйлаб, бир хилда бош қотиришга даъват қиладиган Қизил ҳукуматнинг азалий таомилига жудаям ярашиб тушгани қизиқ.

Гулбаҳор биринчи фарзандини туман марказида очилган туғруқхонада топди. У пайтлар чақалоқ туғилганидан кейин бирданига онасига кўрсатишмас, кейинроқ эмиздириб кетишса ҳам алоҳида хонада сақлашарди. Етти кунлигида ўғлини кўлига олиб, Рамазон деб қулоғига азон айтиб, исм қўйиб бўлган. Ота кўрдик, боласи айнан хабашга ўхшаш қоп-қора. Тавба дейишдан ўзга чора йўқ. Ҳаммамиз оқ танли, ҳеч бўлмагани ҳам буғдой ранг. Гулбаҳорнинг насл-насабидан ҳам бунақаси йўқ. Бу кимга ўхшадийкан? Ё қудратингдан! Гумон имондан айиради, деганларидек, ёш отанинг душман кўнглига нималар келмади? Гулбаҳор хотиржам, унинг бу ҳолатини кўриб, ёш ота ҳам бир тўхтамага келди. Аллоҳнинг иродаси, берганига шукур! Илк бора Азонни жория айтган Ҳазрати Биллодай мусулмон бўлса бас. Ўша куни Рамазоннинг охирги куни эди. Эртасига ҳайит. Абдулҳамид ҳайит намозини ўқиб келиб, ўз-ўзига сўз берди: «Энди қолган умримни кундузи рўзадорлик билан ўтказаман, Аллоҳ ўзи куч-қудрат берсин!».

Гулбаҳор эрининг нега бундай қилганини қанча ялиниб-ёлвориб сўраса ҳам айтмади. Абдулҳамидни саратонда сувсизликдан лаблари тарс ёрилиб кетар, ташналик азоби енгай-енгай деб хуруж қиларди. Худди шундай ҳолат қаттиқ қиш пайтида ҳам содир бўлиб, оқ юзлари кўкариб, мижози совиб кетар, бу қийноқлардан барибир ўтиб кетаман, болам ўзимга ўхшамаса ҳам ўзим-ўзимга ўхшашим керак, деган тушунча жисми жонини эгаллаб олганди. У тирикчилик дея қишлоқ ўртасидаги пахта пунктида қоровуллик қиларди. Қирқдан ошиб, қирчиллама пайтида нуроний мўйсафид бўлиб қолгани учун қишлоқдошлари тўймаъракага, айниқса, аздор жойга кўпроқ айтар, мулла ҳеч нарса таъма қилмай ҳокисор ўтириб, дуойи фотиҳа ўқир, кетишда нимани эп кўриб кўлига тутишса, кўзига суртиб олиб, нафақайи рўзғор деб уйига элтарди. Бу орада мулланинг чалпақхўрлари 3 нафарга етган, тўнғичдан кичиклари отасига ҳам, онасига ҳам қўйиб қўйгандай ўхшарди. Катта ўғил эса уйдан кўра кўчани ояди кўрар, бир иш қиладими-йўқми, дайдиб юришни охат қилганди. Бу орада рўй берган яна бир кўргулик муллани энасидан қайта туғилгандек қилиб қўйди.

Гулбаҳор кўчиб келгандан бери бригадир қўш-нисининг пахта даласида ишлар, топган-тутгани кетмон, тутолмагани армон бўлиб яшарди. Лекин унинг бир томонига янги қишлоқлик ҳамма аёллар ҳавас қилишар эди. Бу аёл уч боланинг онаси бўлиб, яна кетмонга бўлсаям келинчақлик давридан қолган ҳар доимги одати эрталаб ва кечқурунги пардоз-андозини ташламас эди. Унинг майдалаб ўрилган қирқ кокили ишлаган пайтида қошига чамбарак қилинмаса, турган-битгани малол. Икки зулфининг қармоқи гажақлари, ўсма ва сурмага тўйинган қош-кўзлар ёлгончи сўқир дунёнинг кўзларини очиб қўйишга қодир. Уни эридан қониқмай, бригад билан дон олишади, дегувчилар ҳақу ноҳақлигини исботлаш миннатидан йироқда. Эр ҳам ниманидир сезгандай бўлади-ю, кўз билан кўриб, қўл билан ушлаб олмаса, ноҳақ тухматга айланади, дея ўзини ишонтиришга уринади.

Замони келиб, пахтани «қўшиб ёзиш» бошланганда, баъзи бировларнинг нафси ўпқонига айланиб, босар-тусарини билмай қолди. Қўшни бригад ҳам ўша касофатдан қуруқ қолмаган эди. Чўнтаги суяксиз гўшт каби луғур пул кўрганидан ҳар куни бурни қизариб юрадиган, бироқ қоши каби қалин мўйлови баттар каттариб, қулоғи тагини қитиқлайдиган бўлиб қолганди. Ҳаром луқма – ҳаром ҳиссиётни тарбиялаб, урчитиб беради. Яна бир нақлни эслаш жоиз: «Фунажин кўзини сузмаса, жувона ипини узмайди». Ҳар иккисини ҳам унутмаган ҳолда аралаштириш ножоиз бўлса ҳам, бу оқшомги воқеадан огоҳ этишга жазм қилдик.

Бригад кеча кечқурун плани ярим бўлса ҳам, аванс пулига пахта пунктидан «кўпик» сотволиб, режани бажарган, йўқ пахтанинг ярим пулини чўнтакка олиб, шаҳарга тушган, захри қотилдан беш-ўн қултум ютиб, бозор оралаган, бир кийим хон атласу фаранги атирдан сотволиб, уйига келмай, кеч бўлишини қутиб, Гулбаҳорнинг уйдан чиқишини пойлаган. Гулбаҳор кўча бошидан биттаю-битта жўмрак қувурдан сув олгани келганида совға-саломни топширган, қоқ ярим кечада қўйнингга кираман, дея изини қумга солгандан кейинги Гулбаҳор ўзига келди.

– Йўғ-э, эрим билиб қолса нима бўлади? Болаларчи, каттариб қолган. Айтса нима бўлади, каттаси

қўйворади... Хотиним борми-йўқми, демайди. Кундузи рўза тутиб, кечаси қоровуллик қилади. Мижозиям кун ба кун совиб бораяпти. Мениям таним бир қўрғон, гул қўрғон, униям биров қўриқлаб туриши керак. У кишим бўлса йўқ пахтани қўриқлаб тонг оттиради. Узун кечаларда тонг оттириш қандай қийин? Фақат қоровойим билиб қолмаса бўлди.

Абдулҳамид шунча йилдан бери покиза юриб, тоат-ибодат қилса ҳам, ғайб илмидан беҳабар эди. Бироқ қоровулхонада хуфтон намозидан кейин узундан-узок дуои хайр қилиб, ўрнидан тураётганда юраги алланечук гупуриб кетди. Айни шу пайтда суюкли хотин ҳам, қўшничилик туфайли бир-бировидан камида икки ҳақи бир «мўмин ва мўмина» ҳам хиёнатнинг ифлос тўшаги томон интилаётган, энг қизиғи, уларга халақит берадиган бирорта ёввойи куч бу ёруғ дунёда кўринмаётган эди. Ҳовли билан пункт ораси одимласа минг қадамга етмайди. Ҳеч нарсадан беҳабар қоровул яқинда бозордан олган талғир ҳўкизчаси ипга ўралиб қолмадими, дея хавотир олиб, уйига йўл олганида, пахта ортан тракторларнинг ҳам қадами узилган, қоқ ярим кеча бўлгани учун кўчадаги электр чироқлари ҳам ўчиб қолганди. Абдулҳамид қўлидаги хитой фонарини ёқиб, тўғри молхонага борди-ю, ҳўкизчадан хабар олди. Охурига хашак ташлаб, елкасини қашлаб қўйди. Хотиржам изига бурилиб, индамай чиқиб кетса бўларди. Негадир ошхона томонга ўтиб, бир кружка сув олиб ичмоқчи бўлди. Ё тавба, ичкарида эркак ва аёл овози. Пардалар туширилиб ингичка шам ёқиб қўйилган шекилли, ғира-шира ёруғ хиёнатнинг зилзамбил юкни кўтаролмай бутун уйни, ҳовлини ҳам зулмат чохи сари судрамоқчи бўлади. Фонар ёруғида бегона эркакнинг брезент этиги ҳам, хотини уйда киядиган ковуши ҳам алкашиб бир-бирига мингашиб турарди.

– Бу ўша, энағар ҳамсоя бригад! Хаҳ, кусфуруш, хотинталоқ, ўзингники етмагандай энди тортинмай меникига келдингми?! Энди буларни жойида «ҳаром шайит» қилиб ўлдирмоқдан бошқа илож йўқ!

Саратонда ҳам, қаҳратонда ҳам нафс жиловини маҳкам тутиб юрадиган зот, ҳар икки нафси ундан доимий норози бўлса ҳам, руҳи ва жисмига ўчакишмоқчи бўлган шайтони лаъиннинг бўйини ҳар лаҳзада синдирадиган одамнинг қарори тўғрига ўхшаб кўринади.

Хулласки, мулла хизмат чоғида алоқа қилиб турадиган бор-йўғи икки рақамни териб, навбатчи ходимга уланди-да, «Икки одамни жиноят устида тутиб олдим, тўппа-тўғри пахта пунктига етиб келинглари», дея тайин қилди. Кейин хотиржам бўлиб, қўштиғдан ўқни олиб, камарга жойлаб, ташқарига чиқиб кутиб турди. Тўғриси, бу мусича каби беозор муллани туманда каттаю кичик бирдай танир, иззатталаблиқдан ҳоли бўлган нурли юзига қараб кўнгли ёришар, айниқса, мелисалар унинг гап-сўзига ўзига ишонгандай ишонарди.

Ҳаш-паш дегунча икки ходим бели боғлиқ машинада етиб келиб, хизматга тайёрлигини айтишди. Улар биргалашиб мулланинг ҳовлисига етиб келиб, ичкари кирганда фаҳш тўшагида андармон жуфтлик ғафлатда қолиб, ярим-яланғоч титраб-қалтираб, бош эгиб турарди. Қиёматли қўшничиликнинг нақ юрагига тиғ санчган бригадирнинг қўлини орқага боғлашиб, бўлимга олиб келишди. Гулбаҳор эса бор бўйи билан ўзини мулланинг оёғига ташлади. Мулла этагини қоқиб

«осмондаги юлдузча талоқ» дея куфр сўзни айтиб юборса бўларди. Лекин бундай қилмади.

– Биласан, ҳаромдан жудаям ҳазар қиламан, – дея гул ўрнида бадбўй хид чиқарадиган қора кўнғизни кўргандай жирканиб, этагини бир силтаб ташқарига отилди.

Ҳар нарсанинг давоси вақт. Орадан қирқ кунча вақт ўтди. Мулла ўша нобакор қўшнининг судига ҳам бормади. Жавобгар бор-йўғи ўн беш сутка «меҳмон» бўлиб қайтиб келди. Бироқ у қайтганда хотин, болачақаси бутунлай тоққа – ота-онасиникига кетиб қолган, қанча ялиниб-ёлвориб борса ҳам уйга қайтмагандан мулла каби кулбасида ёлғиз тунаб, ичкиликдан бош кўтармай қолганди. Бригадирликдан эса ҳайдаб юборишди. Орадан икки-уч ой ўтиб «қўшиб ёзиш» жинояти ҳам очилиб кетиб, қамоққа олинди-ю, ўша ёқларда қийноққа дош беролмай оламдан ўтди.

Аёл шўрлик бола-чақа деб ҳар нарсага кўнади. Гулбаҳор йиғлаб-сихтаб қайта-қайта бош эгиб, эрининг ҳузурига борди. Мулланинг тош қотган юраги эримади. Охириги боришда мулла аёлнинг афти-ангорига зимдан қаради. Озиб-тўзиб кетибди. Бевақт ажинлар, сочларига оқ оралаган, пардоз-андоздан дарак йўқ, усти боши ҳам ночор, рўзғордан қийналаётган бўлса керак.

– Анови ҳўкизчани сотинглари-да, рўзғорга яратинглари, ўзинггаям, болаларга ҳам иссиқ кийим-бош олинглари. Ойлик маошимни олсам яна пул юбораман. Энди менинг олдимга келма!

Гулбаҳор ҳеч нарса дея олмай ўкириб-ўкириб йиғлаб кетди...

Орадан уч юмалаб уч ой ўтганда қоровулхонага лўли аёл келди. Қизиғи, унинг қўлида тўрваси ҳам, таёғи ҳам йўқ эди. Қўлида сумкача, кийиниши эса эпини келтира олмаган. Бир қарашда худди Гулбаҳорга ҳам ўхшаб кетади. Ё тавба, Гулбаҳор тиланчига айланиб келмадими, ишқилиб...

– Мулла ака, мана эшитинг, битта гап айтаман, жаҳлингиз чиқмасин...

Абдулҳамид шошилиб чўнтагини ковлай бошлади.

– Йўқ, йўқ, ман хайр сўраб келмадим. Ай, майли, Худонинг йўлига битта сўм берсангиз бўлади. Илойи барака толинг. Мулла ака, мани бир катта фолбин Хумор деган аммам бор. Ўтган йили ўзидан-ўзи фол очиб, битта гап айтган эди, ман ишонмаган эдим. Хотинингизнинг оти Гул, Гул, Гулбаҳормиди? Мана энди ўзингизни кўриб чиппа-чин ишондим. Туғуруқхонада манинг бачам сизнинг бачангизга аллашиб кетган. Жон мулла, шу бачаларни қайтариш қилсак. Бизнинг отамиз ҳам шунга қистаяпти.

– Ман, ман ҳали рўзғорда эмасман, билмадим...

– Булд-э... Эртага бачани опкелиб кўрсатаман...

«Айтдима, ўйловдима, Гулбаҳор бу ҳабашни қардан орттирди». Мулла ич-ичидан алланечук бўлиб ўртаниб кетди. Эртаси куни лўли бачани ўз кўзи билан кўргач эса, тўла иқрор бўлдики, бу ўзининг боласи. Қўйиб қўйгандай ўзининг ёшлиғи. Бироқ Рамазонга оқ сут бериб катта қилган Гулбаҳор нима дейди?

Ҳа, Гулбаҳор қайсарлик қилди. Болаларни аллаш-тириб олишга қўймади. Чунки Абдукарим лўли хотинни эмиб катта бўлган. Ундан орланиб турарди. Ўғил боласи турмайдиган шўрлик аёллар ўғил туққани ҳамона унга Турди, Турсун, дея от қўйиб, баъзиси бегона хотинга

эмизиб, айримлари эшак сути ичириб, эчки ёки сигир сути билан катта бўлганлари ҳам ота-онасига меҳр кўйиб кетганини Гулбаҳор қайдан билсин? У ўзича қилган гуноҳларимга Аллоҳнинг ғазаби, деб ўйлаб ичичини еб битирмоқда эди.

Лўли хотин охири марта болани олиб келганида мулла чидаб туrolмади. Барча таъна-маломатларни беғуноҳ бўйнига ғулдай осиб, уйига борди. У худди айбдор каби суюкли хотинининг юзига қарай олмасди. Гулбаҳорни бир оғиз гапиртирмай, томдан тараша тушгандай шарт кўйди:

– Агар Рамазонни ўз онасига қайтарсанг, мен сен билан ярашаман!

Иккиланиб қолган аёл ҳамма айб ўзида эканини англаб етди-ю, ўзингиз биласиз, дея бош эгишдан бошқасига ярамади. Онаси эмас, худди отасининг қўлтиғидан туғилган каби унга жудаям ўхшаш Абдукарим намоз фарз бўлган ёшга кириб қолганди. Уни ибодатга тортиш осон бўлмади. Қолаверса, болакай лўли маҳалласида мактабга ҳам бормаган. Бироқ зеҳни тез болакай мактабда алифбо сабоғи билан отасидан ибодат сабоғини олиб улғая бошлади. Ота унга шундай деб қулоғига кўйди:

– Яратганнинг ҳақиқий қули бўлишга эришиш инсон боласини озод ва эркин яшашига йўл очади. Қолаверса, ҳар мўмин етти пуштини билиши керак.

Отанинг шажара сабоғи ҳам бесамар кетмади. Абдукарим ўзидан ўзлигини қидириб топмоққа киришди. Албатта, мактабни битирса, диний мадрасага кириб ўқимоқни ихтиёр қилди. Абдулхамиднинг ҳам

ягона орзуси шу эди. Отаси барвақт ўлиб кетмаганида тақдир ёзуғи бошқача бўлармиди? Ҳалиям минг қатла шукурки, ота-боболари орзулаб ўтган, аммо кўрмаган юрт озодлигини кўрди. Кўрган-тутганини маҳкам қучоқлаб бағрига босди. Хуррият шукронаси унинг ҳар тонги дуоларининг сарлавҳасига айланди. Бундай озод ва фаровон юрт яна қайда бор?

Гуркираб, гуллаб тугаётган қовун палакнинг айнан томиридан уни сўлитмоқчи бўлиб нофармон шумғия тўрсайиб бош кўтаргани каби динни ниқоб қилиб олган шумғия оқимлар унда-бунда портлаб чиқа бошлади. Эл-элат, маҳалла кўй кўзига суртадиган муллани ҳам, унинг ўғлини ҳам ўша оқимлар роса айлантириб кўйди. Аввал «ваҳҳобийлар», кейин «хизбутчи»лар. Асл айнимас, дейдилар. Шарофатли авлиёлар наслидан бўлган, ҳаммиша нафсига ҳукмини ўтказиб келган шайхсифат одамни енгиб бўлармиди? Етти пуштидан мерос қолган динга эътиқод кўйган Расулulloҳ (с.а.в) миллати фирқаларга бўлинмас. Юртини жон каби суйган одамнинг имони ҳаммиша соғ-омон.

Ўша нохуш воқеадан кейин ҳам икки қиз туғиб каттартирган Гулбаҳор анча-мунча сонга кириб қолган, келин-куёв тўйида «Саломнома» китобини хушовоз оҳангда ўқиб юриб, кейинроқ «Биби сешанба»ни ҳам ўрганиб олиб, аёллар кайвонисига айланди. Машо-йихликка интилиб, унга етолмаётгандан унчалик надомат чекмаётган қаҳрамонимиз маҳзумлик меросини бинойи уддалаб, охираат сафари озукасини мўл-кўл қилаётганидан мамнунлик шукронасини қилса бўлади.

ГУЛГУНА

*Ақал бир мушукка бўлсанг меҳрибон,
Демак саломатдир сендаги имон.
Хисрав Деҳлавий*

Ойша кампир болалигини яхши эслайди. Ҳов анови Шовуз тоғ этагидаги барлосларнинг Ёна юрти – Саркентида яшарди. Тошдан орасига лой кўйиб, панжакаш қилиб сувалган пастмаккина, арча балорли уйлар, шундоққина уйлар ёнида улардан-да пастмак қилиб ясалган кўй кўтонларидан шиптир ҳиди анқиб ётарди. Кигиз ўтов эса ҳар хонадонда бор. Барлос, дегани тошни эмиб кун кўрадиган дўлана дарахти каби тоғчил, кўй-эчкининг изидан тоғма-тоғ юриб, «бирини икки» қилиб аввалига иккитагина урғочи улоқ олиб, уни карра-каррага кўпайтириб, йигирмата қилгани ҳамано, беш-олтита совлиқ олиб, элликтага етказмаса тиниб-тинчимайдиган қавм. Манови нақл ҳам барлос боболардан қолган: «Кўй айтармиш, мени элликтага етказсанг, элингни боқаман». Бу эски кўшиқ ҳам ўша қавмдан қолган:

*Эчки олиб ўн бешга,
Тўй қилайлик, ҳар кечга...*

Қизиғи, барлоснинг никоҳ тўйлари ҳам имижимида, шовқин-суронсиз ўтганини тушуниб бўлмайди. Бироқ ортиқча дабдабага ўрин бўлмаса ҳам расм-русумлари бир бошқача эди-да. Келин бола

чақалоқлигида «Каравуш» деган тоғ ўтининг ифорли сувига камида етти марта чўмилтирилган. Келиннинг сепига қиз онаси сумбулгиёхнинг жўхори попугидай толим-толим сочидан солиши қиз бола қўй-эчкини ўхшатиб, қўшиқ айтиб, соға билиши, қатиқ ивитиши, дўғ айрон пиширишни, шўртақкина қорин мойи тай-ёрлашни, жун йигириб, гилам, чакмон тўқишни, гул қўйиб, кигиз босишни билиши керак.

Ойша Бухорои шарифда мадраса тупроғини ялаган мулла Бекназар хонадонидан энг кейин туғилиб вояга етган. Отаси бошқа қариндошлари каби тоғу тошнинг ўр-чуқурида юрмаган, тўрт-бешта ушоқ жонлигини ҳам укалари асраб-қўпайтириб юрган бўлса ҳам, ота-она хоҳиши билан куёвга узатилганда барлос келинга хос сепу сифати бисёр бўлган.

Ойша ўн тўртга кирганида чинни райҳон каби бўй кўрсатиб, қорақош какликдай хиромон юриш қилиб, янги туққан қўйнинг оғиз сутидан, қақаноқ кўп ялагани учун танаси қаймоққа ботириб олинган каби сутранг, узун киприклари, қош-кўзлари хуркак обухонидайд, идиш-товоқ кўтариб сувга энаётганда тошдан-тошга сакраб тушаётганини кўрган кўз, агар йигитники бўлса, интилиб косасидан чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Ойша қўшни овулдан Сафарқул сурнайга (узун, ориқ бўлгани учун) узатилганда «Хафтияж»дан чиққан, беш вақт намозини қанда қилмайдиган мўмина келинчак бўлди. Тўғри, онда-сонда эчки қувиб юрганида аммасининг ўзидан икки ёш катта Эшмирза деган сурмакўз ўғли тоғ чўққисидан ўсадиган тўғноғичдай икки дона умрзоқгул совға қилиб, эвазига муччилаб ўпиб олгани бор. Нима қипти? Ўпган-қучган, ҳавога учган. Тавба дегулик. Сафарқул барлоснинг калтазойи уруғидан бўлса ҳам, ул-узун, бунинг устига ўрис ёки татар каби сап-сарик кўзлари ҳам кўкиш, бироқ жуссасига яраша баджаҳл эмас, мулозим табиатли йигит эди.

Бироқ у эпчил, ҳа, деса қўй қайчи билан икки салқинда 40 та қўй-эчкининг юнгини шипириб оладиган, бунинг устига қўй-кўзига ёпишган гангни дуо қилиб, сув пуркаб туширадиган «Гангчи» ҳам эди. Сафарқул армияга қақирилганда Ойша келиннинг қорнида олти ойлик гумонаси бўлиб, эри армияга роппа-роса уч йил кетиб қайтганда, ҳарбий либосини устидан олти ой ечмай, ҳар икки гапининг бирида ўрисча гапириб юрганида Иброҳим туғилиб, оёқ чиқариб, отасига тақлиб қилиб, ну, да, так, как, деб эркалаб ҳаммани кулдирар эди.

Сафарқул ҳарбийдан ёмон йўтал – кўксовни ортириб қайтган экан. Бир ой саратонни демаса, қолган ўн бир ойни уҳ-уҳлаб ўтказди. Ҳалиям қашқалдоғу тўнғизнинг ички ёғи билан кун кўради. Еган овқати қўйруқ ва шолғом. Бир амаллаб қирқдан ошиб қолса-ку, кейин ўпкаси қотиб, илашиб кетади. Афсуски, Сафарқул ўғлининг йигит бўлиб улғайганини кўришга улгурмади.

Илик узилди пайтига келиб, қон туфлай, туфлай, жони узилди. Бу айни барлослар катта колхозга бирлашиб, Ёна юртдан Катта қишлоққа кўчирилган пайтда рўй берди. Ойша бошқа турмуш қилмади. Унинг ўғли бўйи етган, тўрттагина қизалоғи ҳам измаиз каттараяпти. Иброҳим ўн тўққиз ёшида колхозга чўпон бўлиб кирди. Бир марта қўйлардан тўл олиб, уйланди. Ойша терма гиламнинг «қиличи»дай ўткир хотин, келиннинг сарасини танлаб олди. Саврда тош устидан тикрайиб каттарган сумбулгиёхдай бирин-

кетин каттарган қизларининг бозори бир паслик Қалқама бозоридай гавжум бўлди. Фақат кенжатоғи Гулгуна онасининг бўй қизлигидаги каби хушрўй бўлса ҳам, туғма оқсоқ бўлганидан балоғат ёшидан кейин ҳам туриб қолди. Аммо Гулгуна ҳамма опаларидан ўзиб кетиб, тиббиёт билим юртида ўқиб келган. Шу ҳолида ҳам уйма-уй юриб, касал беморни эплаб эмлашдан чарчамайди...

Қачондир уруғ-аймоғида бирорта машҳур полвон ўтган бўлса, унинг етти пушти ғурур туйгани каби, юз марта каттартирадиган лупа орқали қараганда айнан йўлбарс боласига ўхшайдиган мушуклар авлоди ўзларининг катта боболарини пеш қилиб, бирор марта мақтанганини ҳеч ким эшитмаган бўлса ҳам, сичқонлар билан муносабатда ҳам, одамлар билан муносабатда ҳам чеки чегарани биладиган одобли мушукларни эъзозлангани бор гап. Ойша кампир ҳозир уйда яшаётган олғир-талғир пишакнинг катта момосини ҳам яхши билади. Мушук зоти нари борса 15-16 йилдан зиёд умр кечирмайди. Айниқса, қариб, тишлари тушиб қолганидан кейин тез касалланади. Тишсиз пишак на сичқон-каламуш тута олади, на ёлчителиб ўлжасига ташланади. Ёшлигида чангақдай чайир тирноғи, ўткир тишлари билан пишаклар бундайроқ илонга ташланса ҳам бўйнини ғарчча узмасдан қўймасди. Кампирнинг пишаги қариллик остонасига келиб қолган бўлса ҳам, ҳали тишлари бутун. Ҳомиладор бўлганда нафси ўпқон бўлиб кетишини ҳисобга олмаганда бошқаси жойида. Буни ғийбатга ҳам, сифатга ҳам йўйиш мумкин. Уй эгаларидан бирорта эркак ҳовлида айланади юрса, сариқ-талғир унинг оёқлари орасидан суйкалиб, у ёқдан бу ёққа ўтгани ўтган. Чордона қуриб ўтирган аёлни эмас, нақ эркак кишининг бутлари орасига кириб, индамай бош қўйиб ётишини ҳар ким ҳар хил тушунади. Энг ёмони Талғир қорнида боласи бор пайти (бу йил учинчи бор болалаши), айниқса, суққи, баднафс бўлиб қолади. Шундай пайтда Ойша кампир пишагига меҳмондан олдин овқат бериб, қорнини тўқлаб қўяди. Раҳматли отаси Мулла Бекназар қари пишакка нон чайнаб берганини кўргани бор. Пишакларнинг елкасини пайғамбарлар силаган, дерди ул зот. Уларни тўрт қаватли тошдан ташлаб юборсанг ҳам оёғи билан ўнглиниб тушади.

Бир ривоятда Пайғамбаримиз Расулulloҳ чопони ўнгирида ухлаб қолган пишакни уйғотиб юбормаслик учун ўнгирларини шартта кесиб, ўрндан туриб кетгани айтилади. Ўша ривоятни Ойша кампир отасидан эшитиб қолган. Ойша кампир уйда асраган пишакларининг ҳаммаси кексарганда ёки касаллик, оғир жароҳат туфайли жон таслим қилаётганда, албатта, бир амаллаб кампирнинг эшигига етиб келган. Кўзларида ёш жимиллаб турганида кампир уни дарров тушуниб, рози-ризалик берганидан сўнггина осонгина жон берган. Кампир бу пишакларнинг ўлигини сира кўчага улоқтирмаган. Қилган хизматингга рози бўл! Тонгда қиёматда юз кўришайлик, деб пичирлаб аста кўтариб, ҳовли четидаги ҳандаққа олиб бориб, кўмиб келган. Айтишларича, Мулла Бекназар ҳам ўлар вақтини олдиндан сезиб, ёшлик чоғларида ўйнаб-ўсган жойларидан, тош супалардан, мевасини еган тут ва ёнғоқ дарахтларидан, зилол сувини тўйиб ичган чашмалардан, олдига дастурхон ёзган кўни-қўшнилардан, яқинлару бегоналардан рози-ризалик сўраб чиқишга улгурган экан...

Мева берадиган баъзи дов-дарахтларнинг қизик феъли бор. Олайлик ёнғоқ дарахтининг мевалари пишган даврда пўсти ажралиб туради. Айнан ўша пайтда қоқиб териб олмасангиз, устида тураверса, пишиб ўтиб кетади ва ширин мағзи қорайиб, пучайиб кетади. Тоқдаги узумлар ҳам ғарқ пишган маҳали узиб олинмаса, кунбакун пўсти қотайиб, ширин таъми йўқолиб, бужмайиб, пучайиб боради. Ёнғоқ ҳам, ток ҳам вақти ўтгандан кейин ўз «боласи» таъмини қайтариб, сўриб олар экан. Хайриятки, одам боласида ундай эмас.

Гулгуна ҳам 28 ёшга кириб, бўйқизлик вақти ўтиб бораётганидан ич-ичидан куюниб, ранг-рўйи ҳам сўлиб борарди. Айниқса, тенг-тўш дугоналари бирин-кетин куёвга чиқиб, бола-чақали бўлиб кетгандан кейин уларни кўриб куйинмай бўладими? Энди тўй-томошага ҳам кам боради. Кўзгуга қарамай қўйганига анча бўлган. Феълида инжиқликми, торликми, бепарволикми, шунга ўхшаш алланарса ҳукмини ўтказиб бормоқда. Ишига ҳам аввалгидай қизикмай қўйган. Баъзида онажонига ҳам жеркиб гапирадиган бўлган. Пардоз кўтичаси ҳам бир бурчакда оғзи очилиб, анграйиб ётарди. Ўқишни битириб келган йили гулзор четига бир кўрпача бўйи ўсма, хино экканди. Асли қалин қошларига бостириб ўсма қўйса, нақ эртақдаги Қимматнинг ўзи бўлиб кетарди. Ҳозир эса ўша ўсма экиладиган жойни ўт босиб ётибди. Хотини ўлган ёки кўйворган йигитлардан икки-учтаси одам қўйди. Уларга онасидан олдин ўзи рад жавобини бериб юборди.

– Менга турмуш қуриш мумкин эмас, духтирлар айтган.

Бугунги воқеа эса ҳаммасидан бир бошқача фожеа билан якун топди. Гулгуна қиз худди раҳматли отасига ўхшаб, аввалдан пишак зотини ёмон кўради. Онаси ҳам доим пишакни силаб-сийпаб юрганини кўриб, ғижиниб юради. Бахтга қарши бугун тушлик қилгани уйга келса, Талғир айнан Гулгунанинг ётоғига кириб, қамалиб қолган, дастурхонга ўралган ноннинг биттасини роса тўзителиб еган, ташқарига чиқолмай, гиламнинг четига бўшаниб қўйганди. Бу ҳолни кўрган Гулгун қизнинг фиғони фалакка ўрлади. Қон босими кўтарилди шекилли, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Индамай оғилхона тарафга ўтди-ю, қозиққа илинган ичак ипни олиб орқасига яшириб туриб Талғирни ялингандай алдаб чақириб олиб, бўйнига сиртмоқ солди-да, боғ тўридаги олма шохига осиб ташлади. Очиғи, Гулгуна ғазабнинг зўридан Талғирнинг бўғозлигини ҳам унутиб қўйганди. Пишак миёвляшга нафаси етмай жон талвасасида шундай тўлғондики, беихтиёр туғиб юборди. Битта, иккита, учта. Учдан

нари пуч-да. Сичқондан сал каттароқ жиш болалар уясидан улоқтирилган темирқанот полапонлари каби ерга тушиб, оғзини очгунча сулайиб қоларди. Бундай ҳолни сира кўрмаган духтир қиз қичқирмоқчи бўлди, овози чиқмади. Кейин ўзига келди-да, тезгина Талғир осилган ипни узиб юборди. Хайрият, Талғирнинг жони узилмаган экан. Ер билан битта чилпарчин бўлиб ётган болаларига ҳам қарамай ихраб-ихраб, ўксиб-ўксиб, адоқдаги чашма бўйига югурди. Кўзи ёриган қизиникига кетган Ойша кампир неварасининг чилласини чиқариб қайтди. Талғирни сўраб-суриштирди. У еру осмонда йўқ эди. Нима бўлсаям Талғир бу хонадонга қайтиб қорасини кўрсатмади. Пишаксиз туролмайдиган кампир катта қизининг зотдор пишаги наслдан пишаквачча асради.

Тешик мунчоқ ерда қолмагани каби Гулгунанинг ҳам бахти очилиб, тенгги топилиб, қўшни қишлоқлик чўлоққина, аммо бўйдоқ муаллимга тегиб кетди. Икки ёрти бир бутун бўлгани рости. Гулгуна келин бўлгач роса очилиб, тўлишиб кетди. Қошига ўсма қўйганида энди Қимматга эмас, Зумрадга ўхшаб кетарди. Орадани йил ўтмай бўйида бўлди. Духтир эмасми, ойу куни яқинлашганини аниқ билиб, ҳафта бурун онасига одам жўнатди. Ойша кампирнинг ҳамма қизлари дўхтирга бормай, доя кампирсиз осонгина туғиб оларди. Худойим осонидан берса, ҳеч гапмас. Бироқ Гулгунага осон бўлмади. Тўлғоқ дарди шундай қаттиқ ва аччиқ бўлдики, бунақаси камдан-кам бўлади. Тоғ орасидаги қишлоқдан туман марказидаги туғруқхонага етиб боргунча Гулгуна минг бор ўлиб-тирилди. Ёнида бораётган онажон ҳам, бечора куёв ҳам жонини жабборга бермоққа тайёр бўлди. Туғруқхона эшигига етар-етмас Гулгуна яна ўзидан кетди. Уни махсус замбилда олиб киришди. Зўр-базўр ўзига келтиришиб, боласини қорнидан ёриб олишди. Яшасин тиббиёт аҳли, она ҳам, бола ҳам омон қолди. Гулгуна қайта фарзанд кўролмайди. Шуниям берганига минг бор шукур. Ўғилчасининг чилласи чиқмагунча ёнидан жилмаган онажонига бир сирни, тавба-тазарруни айтмасликнинг иложи йўқ.

– Онажон, ўшанда мен Талғирни ўғрилик қилгани учун бўғозлигини билмасдан осиб қўйган эдим. Уни зўриқиб туғиб юборганини ўз кўзим билан кўрганман. Ўшанда Талғир мени қаттиқ қарғаган экан. Туғиш азоби қандай бўлишини кўзимга кўрсатиб қўйди. Хайриятки, сизга билдирмаган эдим. Агар сиз ҳам қўшилиб қарғанингизда эди, ўша куни ўзимдан кетиб, қайта дунёни кўрмаган бўлар эдим. Онажон, мени кечирингда, дуо қилинг...

ОҚИБАТ СЌҚМОҒИДА

Оға-инининг моли бошқа, жони бир.
Бурунги нақлдан

Бугун Нортой дўхтирдан ноумид қайтиб келиб, уйда оғир ётган акасини кўргани бориб, дарвозадан кирар-кирмас Қорақиз янганинг кимгадир, балки энасига шанғиллаб гапириб ётганини эшитди. Эшитдию ичкарига кирарини ҳам, кирмасини ҳам билмай қолди. Чунки нолаю афғон йўғрилиб, автомат ўқидай отилаётган сўз ўқлари айнан унинг жисми-жонига урилиб, нақ кўксини нишонга олаётган эди...

– Манови шўргина укам, жигарим, деб ўлади-қолади. Нима қилади, ука деганам акасига қайишса? Битта буйрак билан бинойидай яшаб юрганлар қанча? Нортойлоқдай давангир полвон йигит, битта буйрагини акасига берса бўлмайдимми? Бир бало бўлгудай бўлса, мен олти чўкиртакни қандай қилиб боқаман. Хаҳ, шўрим, шўргинам кўпакан менинг. Художон, ундан олдин менинг жонимни ол!

Кимдир аёлни юпатишга тиришади: (Бу энаси)

– Элбурутдан жони чиқмаган одамга аза очма! Тошмурад учун Нортойдан бошқа кимнинг жони ачийди? Оға-инининг моли бошқа, жони бир. Ҳали ўзиям айтиб қолар. Жуда бўлмаса ўзим тилга кираман. Менинг Нортой болам бўридай мард, Худо ундан бир тирноқни аяб турибди. Эссиз, ўн беш йил беҳудага кетди-да. Боламнинг ҳам, келинимнинг ҳам юзига қарай олмайман. Худонинг иши бўлсаям, ўзимни гуноҳкор ҳис этман...

Бу гапларни яхши кўрадиган янгаси ва жондай энаси тилидан эшитган Нортойнинг юрак-бағри ўртанди. Бечора акажонига Нортой иккаласи ҳам соғлом буйрагининг бировини берса, ҳуқ ҳам урмаслигини, қолаверса, акажони ҳам яшаб қолиб, бола-чақасига эгалик қилишини хаёлига келтирди. Хом сут эмган банда. У хаёлига келган бошқа бир ўйдан кўрқиб кетди. У келганини билдирмай, секин эшикни ёпиб, изига қайтди. Йўл-йўлакай ўзи билан ўзи олишиб борарди.

– Бордию акамга менинг буйрагимни қўйишга улгурмай жони узилса?.. Бу ёқда мен яримжон бўлиб, у ёқда акамдан айрилиб қолсам? Йўғ-э, Тошкентдаги дўхтирлар зўр дейишяпти-ку. Қолаверса, икковимиз ҳам тирик қолиб, яшаб кетсак акамнинг кенжатоё ўғлини номимга ўтказиб, катта қилсам, бир кун келиб отам, деб тепкилаб кўмса, орқамда қолса кошкийди?

У уйдан акасиникига боргунча салкам икки чақиримлик чанг кўчадан тупроқ босиб келган эди. Агар синчиклаб қараган одам этик изи боришда оралик

масофани катта-катта олгани, қайтишда эса жуда кўп иккилангани, ҳатто баъзи жойда тўхтаб-тўхтаб қолганини пайқаш мумкин эди.

Нортой ости-усти ҳам беш хонали данғиллама уй олдида кўрпача ташланмаган чорпояда ўтириб, беихтиёр ўтган болалигини, ота-онасини, акажони билан бир кўрпада ётиб каттарганини, хулласки, икки кам қирқ йиллик умрини, кўрган-кечирганларини бирма-бир эслаб кетди.

Бу тарафларнинг асли номи Бешчашма бўлсаям, пасмаккина, қора тошли тоғнинг этагида беш бармоқ каби жойлашган сойлар тўрида кўз ёрган чашмалар қишда суви бироз кўпайиб, баҳорда жилдираб оқиб, сеп пайти зўр-базўр адоқлайди. Қумдарёга етар-етмас, қумга сингиб кетади. Бурунда одамлар ичимлик сув учун қирқ қулочли қудуқ қазиб, унинг оғзига чиғириқ ўтказиб, туя ёки от-эшак билан сув тортиб,

тирикчилик қилишган. Айтишларича, ўзбекнинг энг катта уруғи – сарой, элсарой номи билан машхур бўлиб, унинг ўн бир даҳасидан бирови қазиеқли (ғоз оёқли ёки қазиеқли, қазиси ёғли) туфорининг бир бўлаги – Тошканти, яъни тошкентлик бўлиб, шимол тарафлардан келиб қолган дейишади. Уларнинг отабоболари бу тарафларга асли чорвани кўзлаб келишган бўлса ҳам, адирлар қўйнида қўш ҳайдаб, лалми арпа-буғдой экиб, яхши ҳосил кўтариб, арпани отга, қўй-эчкиларга бериб, буғдойини ғалвирлаб, хув анови Лангартоғ қўйнидаги Тарағай, Лангар, Тўлакул қишлоқларидаги сув тегирмонларга олиб бориб, ун қилиб қайтишган. Кўзи гўштнинг шўрвасига сўлқилдоқ буғдой нонини ботириб еб, шукроналик билан умр кечиришган. Улардан бугунгиларга мерос қолгани – гўштхўрлик, чавандозлик, бахшилиқ. Аёллари ичига гўшдан бошқа ҳеч нарса солилмаган оқ шўрвани эринмай шопириб, асал қилиб юборишади. Урчуқ йиғириб, қўй юнгидан араби, тароқи, жулхирс гиламу хуржунни кўзни яшнатадиган қилиб тўқашга уста. Бу макондан обикор жойларга мажбуран ёки ихтиёрий кўчиб кетганлар ҳовлисига девор солиб, дарвозадан кириб-чиқиб, шўрвасига картошка, сабзи солса-солаётгандир, буёқдагилар ҳамон ота-боболари каби девор-дармиёнсиз, паст-баланд уйларда орқасидан тешик-туйнуқ очиб, яшаб келади.

Биз ҳикоя қилмоқчи бўлаётганимиз Пўстин қишлоғидан икки жойдан артезиан қудуқ қазилиб, сувга ёлчиб қолганига наридан бери йигирма йилдан ошиб қолди. Нортойнинг отаси, раҳматли Назар раис урушда бир оёғидан ажраб қайтиб келиб, кўп йил колхозда раислик қилган. Қазиеқлининг Пўстин туфоридан Норкул чавандознинг хушрўйгина қизига уйлانган. Тақдирни қарангки, орадан ўн йил ўтсаям уларнинг фарзанди бўлмади. Эҳ-ҳе, оғзи билан юрадиган одамлар қанча гап чиқаришди. Назарга у ёқда (урушда) нозик жойига ўқ теккан. Бечора Ойсулувнинг умрини қуруққа ўтказаяпти. Бироқ эру хотин бир-бирини ялаб-юлкаб, сабр қилишди. Унгача ғирт етимча бўлиб қолган бир ўғил-қизни оқ ювиб, оқ тараб, оёққа турғазилди. Уларни яхши ният билан икки ёрти бир бутун қилиб, бир-бирига қовуштириб қўйган йили Назар раисга Худо ўғил фарзанд ато этди. Боши тошдан бўлсин, дея исмини Тошмурод деб қўйишди. Орадан икки йил ўтиб, яна бир ўғил Нортойни (билагидан қизил нори борлиги учун) жуда қийналиб топгани, эна қорнидан ёриб олишгани учун бечора Ойсулув бошқа фарзанд кўришдан маҳрум бўлди.

Назар раис полвон гавдали, тим қора мўйловли, армани қош-кўзларига пареллел тушган, тикилса дарёнинг гумини қуритадиган назаркарда, юрганда ғижирлаб кетмаса, ёғоч оёғи борлигини сезиб бўлмайдиган одам колхозни саранжом-саришта қилиб, уйдаги етим болаларни ҳам, дунёда тенгсиз аёл Ойсулувнида бошини силашга вақт топар, кечаю-кундуз от устидан тушмай, елиб-югуриб ишлар, кейинчалик «Волга» миниб, «доҳий» сурати туширилган орден олганида ҳам, каттаю кичикка бирдай мўминмулойим эди. Бева-бечоранинг дуосини кўп олгани учун, унга Худойим қўшалок ўғил берди, дея қувониб гапиришарди. Назар раис ўғилларига суннат тўй берганида вилоятнинг биринчи раҳбари келгани, минг от йиғилган кўпкарида катта совринни ўзи эълон қилгани, қурашда Қашқадарё ва Бухоро полвонлари тараф-

тараф бўлиб олишиб, қосонлик Сайфулла полвон билан қоракўллик Собир полвон олишиб, Сайфулла Расулов самбога киритган «олд қоқма» усули билан Собир Қурбонни йиқитиб қўйганини одамлар ҳали-ҳануз эслаб юришади.

Назар раиснинг икки укасига меҳрибонлиги ҳам одамлар тилида. Уларни ота ўрнида катта қилиб, Тошкентда ўқитиб, тагли-зотли оилалардан келин қилиб, бировини катта олим, бировини туман миқёсида раҳбар бўлиб кўтарилишига бош қўшиб, ўзи қўлтиқтаёқ суянмай, укаларининг қўлтиғидан кирганини ҳам эплаб ёзса, бир китоб бўлади. Афсуски, Назар раис болаларининг ҳузурини кўролмай кетди. Тошмурод ўнинчини битираётганда отаси қазо қилди. Уруш жароҳатлари зўрайиб ёқасидан олган эди. Ойсулув эридан қолган икки ўғлининг бўй-бастига овуниб, юпаниб қолаверди. Айниқса, кичик ўғли Нортой бўлиққина йигит бўлиб каттарди. Қадди-қомати қўйиб қўйгандай отасининг ўзи. Назар раис Нортой кичкиналигида тиззасига олиб эркалатиб, мен буни ўзим қўлтиғимдан туққанман, дея ҳазиллашарди. Тошмурод ҳам, Нортой ҳам Тошкентда, олим амакисининг ёрдами билан сиртдан ўқиб олди. Бирови муаллим, бирови мол дўхтир. Иккови ҳам йигитлик пайтида давраларда пишқириб олишди. Бировдан олдин, бировдан кейин. Зўр бўлсанг акамга чиқ, деярдди Нортой. Тошмурод йиқилса, изидан Нортой чиқиб йиқитган кунлари кўп бўлди. Уларни яхши билмаган эгизак дейишарди. Тошмуроднинг бўйи пастроқ, лекин миқти гавдали, бошига чуст дўппи кийдириб, белига белбоғ боғлатилса, водийлик Турсунали полвоннинг ўзгинаси бўларди-қўярди.

Нортой акасидадан анча дароз, қўл ва оёқлари расо, ёноқлари туртиб чиққан, бироз корейс башара. Қорувлилигидан ҳар қандай отга минса, бели майишади. Кўпкарида оғир улоқни Нортойдан бошқаси осон кўтара олмайди. Тошмурод амакисининг қизига уйланиб, янги ҳовлига кўчиб чиққан. Нортой эса қўшни Лолабулоқ қишлоғидан мана-ман деган сулув қизга суйиб уйланган. Ҳамшираликка ўқиган, Сумбул қишлоқнинг ярмидан кўпига дори-дармон бериб, дуосини олиб юрадию ўз дардига малҳам топа олмайди. Фарзанд кўрмаяпти. Қилмаган амали, кўрсатмаган дўхтири қолмаган. Эскичаси ҳам, янги-часини ҳам бирма-бир бошидан ўтказиб, умид оти толиққан. Аввал-бошда бир-икки бор чала туққани бор. Кейинчалик буям бўлмай қўйди. Нортой бир неча бор уни қўйвориб, устига хотин олмоқчи ҳам бўлди. Бироқ ҳар сафар суюқлисини кўзи қиймайди. Мана энди ҳаммасидан умид узиб, акажонининг кенжатоини ўз номига ўтказиб, катта қилмоқни ният қилиб турибди. Хотини ҳам, янгаси ҳам шунга рози. Ахир, бир куни Худо бандам деса, мана бу уй-жой, данғиллама ҳовли, қўша-қўша отлару, машина, юз гектарлик фермер хўжалиги кимга қолади? Молу давлат ҳам, ранжу меҳнат ҳам эгиз деганларидек, Тошмурод бундан тўрт-беш йил бурун бир бўйраги йиринглаб кетиб, жарроҳлик столига ётган, бахтига Тошкентда бўйрак бўйича профессор бўлиб ишлаётган тутинган акаси Бекназар Соқиевич (отаси тарбиялаб вояга етказган етим бола) куюнчаклик билан операция қилган, бошқа дўхтирларнинг олиб ташлаймиз, деганига қаршилиқ қилиб, бир амаллаб тузатиб юборган эди. Кўрмагандай бўлиб ишлаб ҳам кетганди. Тошмурод сабрнинг сариқ

чопонини мудом кийиб юргиси келмади. Икки йил аввал қишлоқдоши Урол ўриснинг мақтовига учиб, кўп пул топиб келаман деб, Россияга жўнаб юборди. Ахир ўйлаб кўрса, болалар каттараяпти, уларни ўқитиш, уйлантириш, уйли-жойли қилиш, ҳаммасига пул керак. Аслида «қип-қизил коммунист» бўлиб ўтган Назар раисдан шимилдириқ ҳам қолмаган. Урол ўрис қишлоқдошларини Русиёнинг энг совуқ жойига, шароити оғир Магаданга олиб кетди. Тошмурод хат-хабарсиз, икки йил ўша ёқда қурилишда ишлаб, буйраги оғриб, зўр-базўр уйига қайтиб келди. Тўғри, Нортой акасининг рўзғоридан қадам узмай, иссиқ-совуғига қарашиб турди. Буёқда энажони ҳам ётиб қолди. Ётган жойида ҳам тинмай Тошмуродни сўрайди. Россияда бедарак кетганлар, темир тобутда қайтаётганлар бор.

Хайрият, Тошмурод анча-мунча пул топиб, ўз оёғи билан қайтиб келди. Бироқ келганидан бери боши касалдан чиқмайди. Шу йил бошида Бекназар Соқиевич унинг бир буйрагини олиб ташлади. Омон қолган ўнг буйрак ҳам яқинда йиринглаб кетаётгани маълум бўлди. Эй, бераҳм дунё. Золим фалак. Тошмуроднинг чирқиллаб турган олти боласининг оҳ-воҳлари, атишак чалган туршақдай бужмайиб қолган кампир-энанинг дуо-олқишлари, нолалари ҳам жамолини кўрмай туриб сиғинадиган Оллоҳимнинг даргоҳига етиб бормаяпти. Бекназар Соқиевич Назар раис берган нон-тузни оқлади. Қўлидан келгунча узоқ даволаб берди. Касалхонанинг асосий харажатини ўзи тўлади. Охирги буйрак ҳам қуриб бораётганини билса-да, Тошмуроднинг кўнглини кўтариб турди. Сунъий буйрак билан ҳам анча вақт яшаса бўлади, дея ишонтирди. Буйрак, юрак каби энг зарур аъзо экан. У ишламаса қонни тозалаб бўлмас экан. Яна бир томони буйрак бошқа аъзолардан кўра совуқни, салқинни жини суймас экан. Бежизга ота-боболаримиз эгнига тўн, белига белбоғ боғлаб юришмас экан. Калтадум бўлиб, енгил-елпи кийиниб юрган йигит-қизларнинг кўпи буйрак шамоллашига йўлиққан. Тошмуродники эса Магаданда ошқинлаб кетган. Буям энди йигитнинг шўри қисганидан...

Нортой чангаллаб турган бошини илқис кўтарди ва атрофга аланглади. Теварақда ҳеч зот йўқлигини билгач, тили калимага келиб, пичирлай бошлади:

– Худо йўлига таваккал, акамга битта буйрагимни бераман. У яшаши керак. Ҳали бола-чақасига бош бўлиб, тўй-томошалар қилиши керак. Мен-чи, менга бўлди нима, бўлмади нима? Боя Қорақиз янгам айтганидай, изимдан йиғлаб қоладиганим йўқ. Ҳозир бориб акамни хурсанд қиламан.

Худди шу пайт эшиқдан ҳаллослаб кириб келган Сумбул ҳам эридан бу янгиликни эшитиб нотўғри

қилаяпсиз, демади. Берсангиз куймайди, жигарингиз, Худоям берганга беради, дея кўнглини кўтарди.

Нортой дадилланиб кетди. Тўғри бориб отхонадаги отини эгар солмай миниб чиқди. Отлиқнинг оёғи олти. Жийрон жилов тортилмаса ҳам тўппа-тўғри борадиган жойини билади. Нортой акаси эшигидан дадил кирди. Отни ҳовлидаги қозикқа илдириб, тўғри акаси ётган уйга кирди.

– Акажон, сизга ўзим битта буйрагимни бераман. Мана, бизни дунёга келтирган энамиз рози бўлса бас.

Тошмурод илқис ўрнидан туриб кетиб, Нортойни бағрига босди.

– Балли, оғажон, балли!

Оға-инининг ўртасига кириб олган эна гоҳ Тошмуродга, гоҳ Нортойга тикилиб, кўзда ёш билан: «Болаларим, сизларга берган сутимдан мингдан-минг розиман! Полвон болаларим, меҳрибон болаларим, ана, оталарингнинг арвоҳи ҳам тиниб-тинчиб қолди. Уям сизлардан рози», демоқдан ўзгасига ярамаётган эди.

Ўртасига ака-ука Тошкентга отланишди. Ўша кун илқириндан кейин илиққина ёмғир ёғиб, ер юзи ҳалимдай юмшай бошлаган барокотли кун эди. Шундан бери осмоннинг кети тешилгандай кунора ёмғир ёғади. Лалми ғаллаларга Худо берди. Қазиеқли даштларида ғалла шундай баравж ўсдики, халқоб жойларда отни кўмизадиган бўлди. Дам олишга қўйилган далаларда ёввойи ўт-ўлан кўпайиб, қизғалдоқлар ичида қолиб кетди. О, бу юртларнинг баҳорига таъриф йўқ.

Акасига буйрагини берган Нортой ҳам, Тошмурод ҳам соғайиб кетди. Уларнинг фермерлик майдонида ғаллалар шунчалик бўлиқ ўсганки, тиконли исмалоқлар ҳам бошоқлар соясида қолиб кетди. Энди ака-укалар жудаям эгизга ўхшаб қолишган. Искандарни (Тошмуроднинг кенжатоий) сутдан чиққани ҳамано Сумбулга беришди. Унинг бағри тўлиб, яйраб-яшнаб юрди. Худо бераман деса қулига, солиб кўяр йўлига. Орадан бир йил ўтиб, айна тўлишган баҳорда Сумбулнинг кўнгли довучча истаб қолганини кўринг. Яхшиям Туробжоннинг хотини каби анорга бошқоронғи бўлмабди. Бўлмаса, Нортойнинг ҳолига маймун кулган бўлармиди? Нортойнинг Худого ёққан бир қилиғи бор. Сумбулнинг бошқоронғи палласи айнан довучча мавсумига тўғри келганини қаранг.

Иил якунига келиб, айна дуркун-дуркун қазоқи совлиқлар болалайдиган паллада Сумбулхоннинг эсон-омон кўзи ёриб, қўчқордай ўғил туғди. Баданининг ҳеч жойида холи ҳам, нори ҳам йўқ. Нақ етти кило. Уни эшитиб, ётган жойидан туриб кетган бувижонининг айтишича, Шукуржон нақ бобоси Назар раиснинг ўзи эмиш. Берганига шукур, бориға шукур...

Гүзал БЕГИМ

Күшлар кўзларимга осмон келтирди

ЎТМАЁТГАН КУНЛАРГА ИЛОВА

1

Киргим келаверар
кўзларингнинг кенгликларига
ўзига ўхшамас биронта кеча
япроқлари чайқалган қайиқ мисоли
шовулар умримнинг чошгоҳларида
кетар оёқларим ўзи билганча
кешиб бораверар билиб-билмасдан
сочларим – қаҳраб
кўнглинг ипларига осилиб қолган

2

Титроқлар лабимга тикилган олов
ёқар юрагимнинг харобаларин
сахрои табассум-ла балқади кўнглим
тил қуяр сўз огушида
чайқалар тошларнинг қиргоғи

3

Ўзимни тутаман оқсоч кунларга
авайлаб дилимнинг ёриқларини
пешонам – далигул
баргларида тузли шабнамлар
иягимга тирадим бугун
тортинчоқ ва қўрқмас табассумларни

* * *

Хато қилдим
кафтларимга қараб
сийҳин осмонга сачратар оқишом
юрагини уҳ-уҳлаб
ойнага тутади сабо
чалкашди баҳорнинг таширфи
қушлар кўзларимга осмон келтирди
хато қилди қушлар
хато қилди осмон

Хато қилдим
пешонамни ушлаб
чизиқ тортди гуллар дилимда
ийгламоқчи бўлсам
кулмоқчи бўлсам
товушлар силкиниб ўтди бўғзимдан
хато қилди гуллар
қирмиз оҳанглар

Хато қилдим кўзимни очиб
пичирлайди гамнинг қуйқаси
ичимда осма баргли кўприклар
силкинди
рангларнинг яшил парвози
пешонам – тун қисмат
овозим – қоя
хато қилди ранглар
мовий чайқалиб

Хато қилдим
деразамни очиб
хўрсиниб-хўрсиниб учди дарпарда
тошлардан қимтиниб турган қизгалдоқ
бирпасга ёприлар хонамга ҳаво
қовжирар мусаффо ифорлар
хато қилди гулнинг кулгучи

Хато қилдим
киприқларимда
товланаётган нушти харита
юрагимдан тегиб қайтаверади
овозимга чўккан ёқут қайиқлар

* * *

Ўйларига оқ тушган
тунлар гижирлаб тинмас
хаёлим – печак гул
чирмашар оёғимга
Шудрингларнинг лабида турар
Лабларимнинг оғринган изи

* * *

Учиб кетди осмон кўлимдан
ҳаво иси қолди
мунгайганча менинг ал*имда
деразамнинг ортида
гуллашни истар гуллар
учириб дилранг гуллар
менинг ой ўйларимдан
ойқизлар туғилади
сен туғилмайсан фақат

* * *

Кўзларим ортига яширинган ҳаво
кўлларида мени яширади вақт
одми кийимида яраларимнинг
кўлларим кўлимдан бўшамас сира
оёғимда ўйдим – чуқурлар нуқси
оғу шамол – менинг ўйларим
ой ярмини йўқотган

кунлар ташириф буюрмас
оёқ кийимини ечади унлар

* * *

Юрагим хорижга кетиб боряпти
ҳаво йўлларини кесар овозим
шаффоф зулматларни умримга босдим
майсалар меҳрини қурбонлик қилган
саболар қоп-қора кўлларин чўзиб
олмос ҳисларимга дил солиб турар
бўйлайман сабонинг деразасидан
юрагимнинг зумрад минорасида
янграйман ишқли баҳодир бўлиб
Ассалому алайкум оймому
Ассалому алайкум юрагим

* * *

Эҳтиром ила Мирзо Кенжабекка

Кўзларим шамолга эргашиган эди
асл ҳолатига қайтмоқда мана
асл ҳолатига қайтди юрагим

Мен шивирламоқчи эдим кунга
ичимга думалаб зулмат тилинди
томчилар орасида ёнди хурчироқ

Жимлигимни ёнимга қўйиб
оқ ва қора чизиқлар бўйлаб
томирларим чиқди сафарга

Қалбимга думалаб ёққан ёмғирнинг
Моҳиятин қўшиб моҳиятимга
Тикилдим сочларим ораларидан
“Қалбларни қаттиқ қоққувчи кун”га

* * *

Ҳеч ненинг таъми йўқ
оёқ товуши йўқ ҳеч ниманинг
сизга қараб йиғласам ҳам
есам ҳам гамлар
сувлар сакраб-сакраб
юрар боғларда

*ал(Хоразм – шевасида) кўл

Гулрух ОДАШБОЕВА

ТИЛЛА БЕЛБОҒ

Ҳикоя

Ҳар гал қишлоққа қадам босганда юрагим ҳаприқиб кетади. Мана шу чанг кўча, пахса деворли пастқам уйлар, ариққа соч ёйган мажнунтоллар кўзимга оловдай бўлиб кўринади. Дов-дарахт киприқдай тизилган кўча бўйлаб борар эканман, девори нураган, томи кўчган хонадон ёнидан ўтганда бир хил бўлиб кетаман. Оғир бир юк босади. Аслида кўримсиз бу уйнинг бошқа ҳовлилардан фарқи йўқ. Қишлоқнинг бир хонадони. Бир қарашда шундай, аммо у менга бошқача таъсир этади. Кўп фалокатни яшириб ётган лаҳаддай бўлиб туюлади. Гап шундаки, бу ҳовлида жуда ғалати бир кампир яшаган. У одамларга кўпам аралашмас эди. Аламзада. Доим тунд кайфиятда. Мен унинг қовоқ очганини, кулган-боққанини билмайман. У ҳатто болаларга ҳам илиқ сўз айтмасди. Қизиғи, қачон қараманг, ҳовлида бир эски пўстакни судраб юради. Ҳатто кўчада ҳам шу матоҳни кўлидан қўймасди. Бир куни бувимдан бу кампир, (биз унинг исмини билмасдик,) пўстакка мунча ёпишиб олган, деб сўрадим. Бувим бироз ўйланиб тургач, тин олди, сўнг:

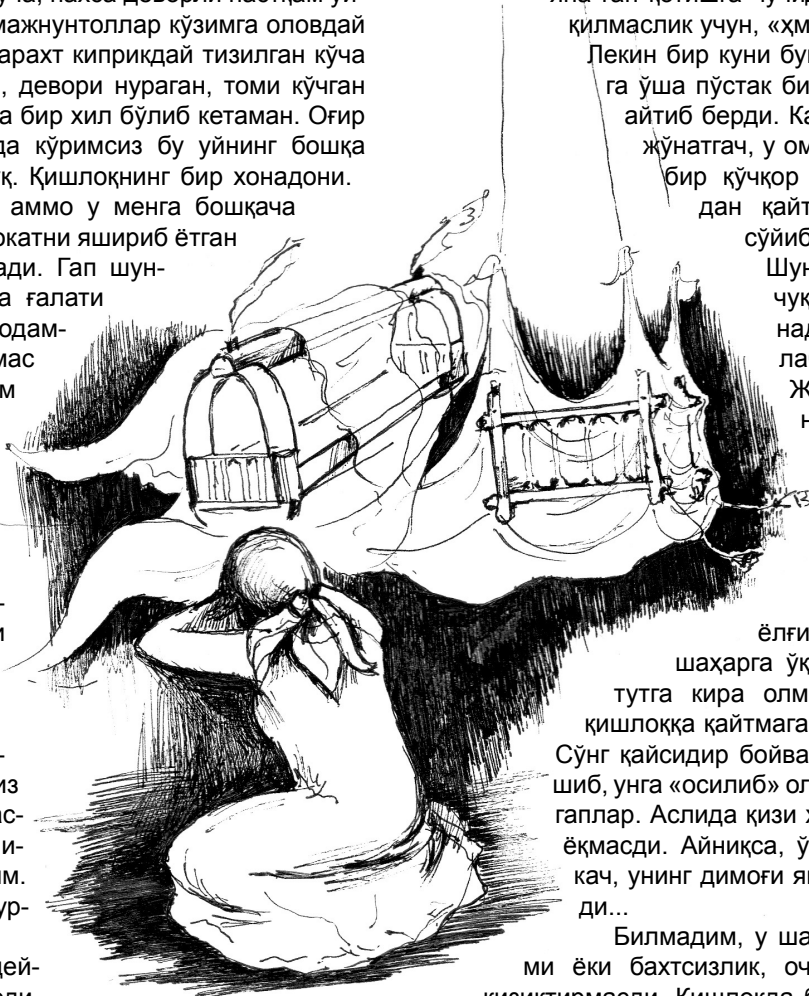
– Зах ўтмасин, дейди-да, болам, – деди. – Кўрмайсанми, дарвозаси олдида ўтирғич ҳам йўқ. Шунинг учун пўстакни судраб юради.

Бувимнинг гапи мени қониқтирмади. Аммо унга яна гап қотишга чўчидим. Маҳмадоналик қилмаслик учун, «ҳм-м» деб кўя қолдим.

Лекин бир куни бувим «ёрилди», менга ўша пўстак билан боғлиқ воқеани айтиб берди. Кампир эрини урушга жўнатгач, у омон-эсон келсин деб бир кўчқор боққан. Эри урушдан қайтгач, ўша кўчқорни сўйиб, худойи қилган. Шунгача у бировга бир чуқум ош бермаган, хонадонига бировни чорлаб чақирмаган экан. Жонлиқнинг терисини эса кампир олиб қўйган, шундан бери қаерга бормасин, ўша пўстакни судраб юрган-юрган...

Кампирнинг ёлғиз қизи бўлган. У шаҳарга ўқишга бориб, институтга кира олмаган. Орият қилиб қишлоққа қайтмаган. Ишга жойлашган. Сўнг қайсидир бойвачча билан дон олишиб, унга «осилиб» олган. Хуллас, шунақа гаплар. Аслида қизи ҳам одамларга унча ёқмасди. Айниқса, ўша бойваччага теккач, унинг димоғи янада кўтарилиб кетди...

Билмадим, у шаҳардан бахт топди-ми ёки бахтсизлик, очиги, бу ҳеч кимни қизиқтирмасди. Қишлоқда биров уни яхши ёки ёмон демайди, муҳокама қилмайди, гўё бу мумкин эмасдек...

Кишлоқ одамлари кампирни ҳам унча хуш кўрмасди. Нимагадир у ҳақда биров ботиниб гапирмасди. Узунқулоқ гап-сўзга қараганда, кампир вақтида актив бўлган, ўша нотинч замонда унинг чақуви билан қанчадан-қанча одамнинг ёстиғи қуриган.

Биз эсимизни таниган вақтда эри оламдан ўтган эди. Қизи эса ахён-ахёнда қишлоққа бирров келиб-кетарди. Айтишларича, кампирнинг йиққан бойлиги ўзига етарли. Кейинчалик мен буни ўз кўзим билан кўрдим. Шундай бўлмаганда, бошқаларга ўхшаб мункиллаган кампирда бойлик нима қилсин, деб юрар эдим.

Дунёда ғалати одамлар бўлади. Уларнинг юриштиришига қараб бир бева-бечора-да, деб ўйлайсан. Аслида эса...

Бир куни ойим бир коса ошни қўлимга тутқазиб, қизим, шуни кўча бошидаги момога олиб боргин, деб қолди.

– Вой, ойи, мен ундан кўрқаман! – дедим юрагим хапприқиб.

– Нимага кўрқасан? – ҳайрон бўлди ойим. – Уям бир одам-да, нима, сени еб қўярмиди?

Ойим шундай дейишга деди, аммо гап оҳангидан ўзиям ўша кампирдан ҳайиқиши сезилди. Мен баттар тайсалладим. Ойим кампирга ачиндими ёки гапи ерда қолишини истамадими, қовоғини солиб: – Гапимни икки қилма, – деди. – Момо касал, бутун қишлоқ қараб турибмиз. Бемордан хабар олиш савоб бўлади, қизим!..

Рости мен ўша уйга боришдан чўчирдим. Аммо ойим қўярдан-қўймай қўлимга тугун тутқизди ва кампирниқига юборди. Етиб боргач, зўр бир тараддуд билан қаровсиз ҳовлига кирдим. Бориб айвон эшигини секин итардим-да: – Момо, – деб овоз бердим. Лекин садо бўлмади. Аста оёқ учидан юриб айвонга кирдим. Даҳлиз эшиги қия очиқ экан. Кирсам, кампир саратоннинг жазирамасига қарамай, қалин кўрпага ўраниб ётибди, ҳаммаёқ бесаранжом.

– Момо, – дедим яна юрагим бетламай.

– Ким у? – деди у зўрға. – Кир-киравер!

Кампир кўзларини қисиб менга тикилди.

– Сизга овқат опкелгандим. – Шундай деб тугунни унинг бош учига қўйдим ва кетишга чоғландим.

– Умрингдан барака топ! – Кампир мунғайиб қаради. – Кимнинг қизисан?

Мен истар-истамас кимлигимни айтдим.

– Ҳа, шунақами? – Кампир ғалати кулди. Кулганда тиши йўқ оғзи ўрага ўхшаб кетди. Қандайдир хунук, ёқимсиз. Юрагим безиллаб, қайтмоқчи бўлдим, шунда кампир, тўхта, деб қолди. Худди эртақдаги ялмоғизнинг олдида тургандай юрагим увушиб кетди. Бутун вужудимни кўрқинч ҳисси чулғаб олди.

– Кечадан бери чой ичганим йўқ, – деди у жуда норози бўлиб. – Қумғон қайнатиб кўк чой дамлаб бер! – Кампир минг азоб билан чап ёнбошига ўнгарилди.

У беҳол кўринса-да, овози милтиқнинг ўқидек эди. Шу боис, кўрса-писа, майли, дедим-да, сўзсиз айтганини қилишга киришдим. Ўчоқ бошига бориб, қумғонни чайиб, сув қўйдим. Қарасам, ўт ёқиш учун гугурт йўқ. Тандир бошида ҳам, ўчоқ атрофида ҳам...

Кампир ухлагандай ётса-да, кўзи очиқ эди.

– Момо, гугурт қолмаганми? – деб сўрадим ундан.

У миқ этмади. – Гугурт йўқми, дейман, момо?

У туш кўраётган одамдай сачраб кетди.

– Гугурт дейсанми? Нега йўқ бўлсин. Ғаладонга кир, тоқчада қутиси билан турибди, – Кейин у юзимга тикилиб қаради. – Ичим ёниб кетаяпти...

Мен ичкари хонага ўтдим. Шунда ҳайрон бўлиб қолдим. Унинг яширин бойликлари ҳақида кўп эшитганман. Шунинг учунми, кампирнинг уйи қимматбаҳо буюмга тўла, деган тасаввурда эдим... Қаёқда, хона тўла эски-туски, ашқол-дашқол, ҳеч кимга керак бўлмаган яроқсиз буюмлар қалашиб ётибди. Тўрдаги тоқчада чети синган тошойна, деворга титилиб кетган гилам осилган, алмисоқдан қолган хум ва кўзалар, чала-ярим тўлдирилган қоплар, синиқ идиш-товоқ...

Буни бошига урадимми у, деб ўйладим.

Тоқчадаги нарсалар ичидан бир қути гугурт топдим. Кампирнинг бор-будини кўздан кечираяпман-у, одамлар ҳам айтаверар экан-да, хаёлига келган гапни, тилла йўқ-ку, деб ўйлайман ичимда. Ҳаммаси эски-туски. Биз унинг ташландиқ нарсаларни йиғиб-териб юрганини кўрганмиз. Атторга сотиб пул қилса керак-да, деб ўйлаганмиз. Ҳамма ашқол-дашқолни ғаладонга йиққан экан-да! Нега? Нима учун? Ўйлаб ўйимнинг охирига етолмадим. Гугуртни олиб, хонадан чиқсам, кампир эшикка тикилиб ётибди.

– Топдингми? – деди у. – Ёниб кетаяпман. Аммо таним совқотаяпти...

Қумғонни қайнатиб, чой дамладим. Кампир қалтираган қўли билан пиёлага чой қуймоқчи бўлди. Бехосдан чой унинг кўкси аралаш тўкилди. Аммо у буни сезмади. Ўзим чой қуйиб унга ичирдим. Кампир кўзлари юмуқ ҳолда бир пиёла чой ичди, бир нима деб пичирлади. Сўнг кўзидан бир томчи ёш думалаб ажин босган энгагига тушди. «Ё тавба, бу кампир ҳам йиғлар экан-а?!». Ҳайратдан қотиб қолдим. Кампир пичирлаб: «Кимнинг боласиман дединг?» – деб сўради. Айтдим. У ялт этиб менга қаради. Бирдан хушёр тортгани мени сергаклантирди. Бувамнинг қамалиб кетгани хаёлимдан ўтди. «Наҳот уни шу кампир қаматган бўлса?» – деб ўйладим. Юрагим орқага тортиб кетди. Кампир инқиллаб безовталана бошлади. Елкасидан ушлаб чалқанча ётқизмоқчи бўлдим. У негадир бежо бўлиб, ғалати қаради, бир нима деб ғудранди. Ўтиришга ёрдам бер, дегандек бўлди. Унинг қўлтиғидан олиб ўтқизмоқчи бўлдим. Шунда қўлим қандайдир бир қаттиқ нарсага тегди. Кутилмаганда кампир мени бор кучи билан силтаб юборди. Тап этиб ўтириб қолдим. У ҳам ҳолсизланиб ҳансиради.

– Буванг... – деди у оғир-оғир нафас олиб, сўнг беллини пайпаслади. – Сен бор-кет!

Бир сескандим. «Бувамни шу қаматган бўлса-я?..» Уни баттар ёмон кўриб қолган эдим. Вужудимда ғалати титроқ турди, аммо бу кўрқинч эмас, мен ундан кўрқмай қўйгандим. Унга нисбатан кўнглимда ачинишми, нафратми, жуда ғалати ҳислар аралаш-қуралаш бўлиб ётарди.

Кейин шартта ўрнимдан турдим-да, эшикни ҳам, дарвозани ҳам ланг очиқ қолдириб, уйга қараб чопдим.

– Намунча қопкетдинг? Яна кўчада ўйнаб қолдингми?

– Йўқ, ойижон. Ҳалиги, у чой дамлаб бер, деб қолди. Қумғон қайнатиб, чой дамлаб бердим.

– Вой, ўзимнинг дастёр қизимдан айланай, яхши қипсан, болам!

– Ойижон, у кампир бувамни... Ойим жим дегандай бармоғини лабига босди.

Бироздан сўнг ўзимга келгач: – Одамлар бу кампирни катта бойлиги бор, дерди. Ҳеч қанақа тилла буюми ҳам, тақинчоғи ҳам йўқ экан! – дедим ўзимни чалғитишга уриниб. – Мен ғаладонини кириб кўрдим!

– Бойлиги бўлса-бўлмаса, сенга нима? Жон қизим, кўй, яхши эмас бундай гаплар...

Бари бир, кампирнинг бойлиги ҳақидаги фикр ҳаёлимдан кетмасди. Айниқса, унинг силтови юрагимга оғир ботган эди.

Ўша ҳафтанинг охирида қишлоғимизга «Тез ёрдам» машинаси келди. У кампирнинг уйи олдида тўхтади. Биз кўчада ўйнаётган эдик. Бир тўда бола қизикиб, ўзимизни ҳовлига урдик. Бир кун олдин қизи келган, ҳовли-эшикни тозалаган, айвонга жой қилиб, кампирни олиб чиққан экан. Биз борсак, юзидан нур ёғилиб турган, нигоҳи ўткир доктор амаки касални кўраётган экан. У обдон кўргач, кампирга синчидек қадалиб қаради. Кейин мийиғида қулди ва уни ёнбошлатиб, кўйлаги остига қўл юборди. Ва ... у ҳам ўша қаттиқ нарсани ушлади. Кампир безовталанди. Докторни силтаб ташламоқчи бўлди, лекин у киши кампирнинг белидан белбоғини ечиб олди. Кампир белбоққа ташланди, акашак қўли билан уни юлқиб тортди.

– Бўлди, энди, момо! – деди доктор жуда вазмин овозда. – Ҳаяжонланманг, сизга мумкин эмас! Буни қизингизга берсангиз ҳам бўлади! Сизга энди бу ортиқ юк! Яхшиси, пича дам олинг!

Назаримда кампирнинг жони чиқиб кетгандай бўлди. Қўли шилвираб тушди, белбоғнинг у тутган учи очилиб, тилла тақинчоқлар ерга сочилди. Ҳамма, вой-бў, деб юборди. Доктор амаки кампирнинг қизига юзланиб: – Онангизнинг мушқули осон бўлди, ортиқ безовта қилманг, – деди. У ҳеч қандай дори-дармон ёзиб бермади. Мийиғида жилмайганча бизга:

– Томоша тугади, – деди. – Ҳамма уй-уйига! – Сўнг ўзи машина томон кетди. Биз болалар бўлса, бу сирли ходисани уйдагиларга айтиш учун шошилдик.

– Ойижон, ойижон, айтгандим-ку, сизга, кампирнинг бойлиги бор, деб. Белидаги белбоғ тўла олтинлар экан. Мен буни ўз кўзим билан кўрдим. Белбоғга ўраб, белига бойлаб олган экан!

Катталар бир-бирига маъноли қараб кўйишди.

– Ёлғон айтиш яхшимас, қизим, – деди ойим.

– Сизни алдамаяпман. Ишонмасангиз, ана, болалардан сўранг. Улар ҳам кўришди. Доктор амаки унинг белидаги белбоғни ечиб олаётганиди, тилла тақинчоқлар сочилиб кетди. Кейин кампирнинг қизи уларни териб олди.

Ҳадемай бу миш-миш бутун қишлоққа ёйилди.

Эртаси куни кампир оламдан ўтди. Уни кўмиб келгач, одамлар: «Тилланинг кучи билан юрган экан-да!..» деб юришди. Ўша тилла қизига ҳам буюрмади. Унинг биттаю битта арзанда ўғли бор эди. Айтишларича, ўша ўғил уларни битталаб сотган, наша олиб чеккан. Фақат бу эмас, кейинчалик у нинага «ўтириб» қолган ва борбудини совурган. Ахийри, қамалиб кетган. Ҳозир кампирнинг қизи қишлоққа келмайди. Ташландиқ ҳовли эса ҳувиллаб ётибди. Одамлар уни беҳосият деб билладими, ўзларини четга олади...

Ҳа, айтмоқчи, яқинда «Тайная магия» деган китоб кўлимга тушиб қолди. Унда тилсимлар изоҳи берилган. Масалан, тумор одамни балодан асрар экан. Пўстак эса... Биласизми, бу кампирга ўхшаганлар олдин Яратганга ширк келтирар экан, кейин қора ният қилар экан. Ниятга кўра, кимда-ким кўчқорнинг гўшtidан еса, пўстакка банди бўлиб, унинг эгасига моли, керак бўлса, жони билан қуллик қилар экан...

Мен ҳикоя қилган воқеа шундайми-йўқми, билмайман. Аммо ўша ишлардан сўнг бир ҳақиқатни англаб етдим: одамзод қилмишини оқ ёки қора чимматга қанчалик ўрамасин, бир кун келиб ўша чиммат чокчокидан сўкилиб кетади. Ва бундай вақтда киши ўзи билан ўзи қолади, унинг даҳшатидан қочиб ўзгаларга талпинади. Аммо...

Алийбег РУСТАМИЙ,
академик

ЖАЙРАМ ҚАДАМ

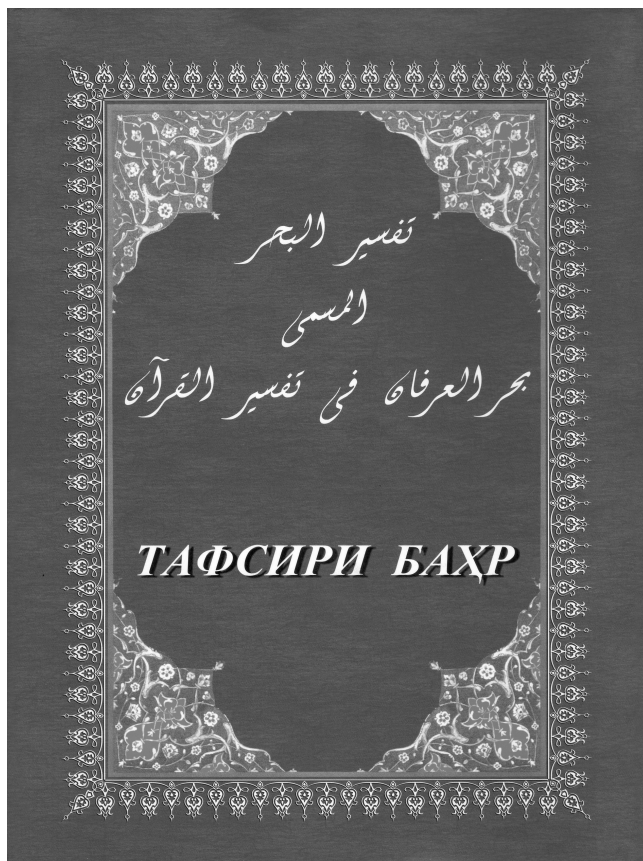
Таржима бошқа тилдаги бир асарни ўз она тилига муваффақиятли баён қилмоқлик, асарни аслидаги мазмун ва маъноларни, балоғату фасоҳатини сақлаган ҳолда иккинчи бир тилга ўгирмоқликдир.

Юксак бадиийлик ва балоғат билан йўғрилган асарларни она тилимизга маромига етказиб таржима қилиш унчалик осон иш эмас. Ўрта асрларнинг ижод намуналари бўлган арабий ва форсий тилдаги асарлар таржимасининг эса ўзига яраша мураккаб, мушкул жиҳатлари бордир. Чунки араб тили фавқулдда мураккаблиги билан бошқа тиллардан ажралиб туради. Иккинчидан, хати бир-бирига ўхшамаган котиблар томонидан турли хат турларида кўчирилган қўл-ёзма китобларни ўқиш ва уқиш олим одамдан чидам, сабот, узоқ вақт давомида кўникишга мажбур бўлган меҳнатни талаб қилади. Шу боисдан халқимиз бекорга “илм бу игна билан қудуқ қазишдир”, демаган. Илм ўқиб-ўрганиш бу қадар машаққатли бўлмаганида, эҳтимол илм ва олимнинг қадри ҳам шу қадар юксак қадрланмаган бўлур эди.

Бадиий ижод ёки илмий тадқиқот натижасида ёзилган асарларни таржима қилиш кўп жиҳатдан ўша асар тилини, муаллифининг ҳаёти ва ижодини, у яшаган замонни, у мансуб бўлган тамаддунни билиш билан, албатта, чамбарчас боғлиқдир. Мана шу хусусларга эътибор бермасдан ўша асарни мукамал таржима қилиш асло мумкин эмас.

Гап Қуръони карим ва ҳадиси шарифлар ҳақида борганда эса, араб тилини билишнинг ўзи кифоя қилмайди. Қуръон оятларининг иниш ва ҳадиси шарифларнинг ривоят сабабларини ҳам яхши билмоқ лозим. Қуръони карим ва ҳадиси шарифлар ўнлаб илм соҳаларини ўзида мужассам этган Илоҳий манбадир. Шунинг учун ҳам Қуръони карим оятларига ва ҳадиси шарифларга ёзилган тафсирилар, шарҳлар, ҳошияларни санаб саноғига етиб бўлмайди.

Қуръони карим оятларининг маъно таржималари зиёли халқимиз эътиборига мана, охириги йигирма йил мобайнида бир неча бор тақдим этилди.

Қуръони карим оятларининг таржимасини амалга ошириш энг мураккаб, энг масъулиятли ва энг мушкул ишдир.

Мазкур нашрлар оммабоп илмий тарзда бўлиб, ҳурматли таржимонларимиз ўз билим савиялари, имконлари ва илмий салоҳиятларига кўра ояти қарималарнинг таржималарини муваффақиятли амалга оширганлар. Таниқли адабиётшунос олим ва моҳир таржимон Иброҳим Ғафуров ўзининг “Қуръон таржималари: тажрибалар” мақоласида таржиманинг ба-

лиғу фасих бўлиши кераклигини алоҳида таъкидлаган. Олимимизнинг бу талаби ўринлидир.

Баҳриддин Умурзоқовнинг “Тафсири баҳр” китоби (Қўлёзма китоблар асосида Қуръони карим оятлари маъноларининг илмий-изоҳли таржимаси, тафсирлари ва таъвиллари (29-30 жузъ). Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010 й.) мазкур ва бошқа илмий талабларга жавоб берадиган асардир. Бу китоб муҳтарам олимимизнинг узоқ йиллик заҳматли меҳнатининг самарасидир.

“Тафсири Баҳр” қўлёзма китоблар асосида ёзилган жиддий илмий асар, яъни янги замонавий илмий тафсирдир. Бу китобда кўпроқ академик нашр хусусиятлари ўз аксини топганлиги учун ҳам у соҳа мутахассислари эҳтиёжларини эътиборга олган ҳолда нашрга тайёрланган.

“Тафсири Баҳр”даги илмий янгиликлар қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади:

1. Таржимон “Тафсири Баҳр” китобига асос қилиб олган манбалар қўлёзма китоблардир. Бу қўлёзма китобларнинг сони икки юздан ортиқ бўлиб, ЎзР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида сақланади. Бу манбаларнинг ўнга яқини машҳур муфассир зотларнинг дастхатлари деб тахмин қилинган нодир нусхалар ҳисобланади.

Чунончи, X асрда ёзилган тафсирлар ва уларга битилган ҳошиялар, XI асрда ёзилган тафсирлар ва уларнинг ҳошиялари, XIII-XV асрлар мобайнида ёзилган тафсирлар, XV-XVIII асрлар оралиғида ёзилган тафсирлар шулар жумласидандир.

Маълум бўлмоқдаки, китобхон “Тафсири Баҳр” орқали, наинки кенг зиёли омма, балки замонамиз илм аҳллари ва соҳа мутахассислари буткул беҳабар бўлган ўнлаб тафсир китоблар билан танишиш бахтига муяссар бўлади. Заҳматкаш таржимон китобга ана шу мўтабар қўлёзма тафсир китобларнинг икки саҳифадан фотонусхасини ҳам берганки, бу шубҳасиз, таҳсинга лойиқ ишдир.

“Тафсири Баҳр”да сиз ўнлаб Хожагон-нақшбандийа машойхларининг тафсир китоблари билан ҳам танишасиз. Натижада улардаги илмий асосланган ва далиллар асосида баён қилинган тафсирга оид дақиқ маънолардан баҳраманд бўласиз. Бинобарин, “Тафсири Баҳр”да биз Қуръони карим оятларининг тафсирларини шариат олимларидан ташқари тариқат пирлари тафсирлари билан қиёслаш имконига эга бўламиз.

“Тафсири Баҳр” муталаасидан сўнг шунга амин бўласизки, шак-шубҳасиз, Хожагон-нақшбандийа уламси ва шайхлари тафсир илмида ҳам ўзига хос мактаб барпо қилганлар ва бу соҳада бой илмий мерос қолдирганлар. Бу нафақат бизнинг юртимизда, ҳатто хорижлик тадқиқодчилар назаридан Нақшбандийанинг ҳозиргача эътиборсиз қолиб келган муҳим қирраларидан биридир.

2. *“Тафсири Баҳр”даги иккинчи ўзига хослик:* муаллиф кўп ўринларда изоҳ қисмида оятларнинг тафсир ва таъвилларидан кейин ўша оятга бевосита алоқадор мавзуларда ақийда, фикҳ ва тасаввуфга оид маълумотларни илова қилган. Бу ўзига хослик **Масалаи ақийда, Масалаи фикҳ, Нукта, Нафҳа** деган эслатмалар билан таъкидлаб баён қилинган.

Бу маълумотлар Аҳли суннат ва-л-жамоанинг энг машҳур ақийда китоблари: Имом Абу Ҳанийфанинг *ал-Фикҳу-л-акбар*, Имом Насафийнинг *Ақоиди Насафиййа*, Имом Таҳовийнинг *Ақийда-ўи Таҳовиййа* ва бошқа шу каби ақийдага доир матн илмий асарлардан олингандир. Фикҳга доир масалалар эса *Ҳидоя-ўи шариф*, *Мухтасару-л-виқоя*, *Фатавои уламои Ҳанафиййа*, *Мултақо-л-абхур*, *Нуру-л-ийзоҳ* ва бошқа шу каби ҳанафий фикҳига тегишли юзга яқин муҳим илмий асарлардан олинган. Тасаввуф маълумотлари эса Ўрта Осиё минтақасида яшаган, ўз даврининг муқтадоси ва пиру муршидлари бўлган муҳтарам зотлар – *Хожа Абдуллоҳиқ Ғиждувоний*, *Хожа Саййид Амир Кулол*, *Хожа Баҳроуддин Нақшбанд*, *Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор*, *Маҳдуми Аъзам Даҳбедий*, *Хожа Исҳоқ Валий* каби валий зотларнинг асарлари, маноқиблари, тазкираларидан келтирилган. Бу манбаларнинг барчаси муҳтарам олимимиз ишлаётган Шарқшунослик қўлёзмалар хазинасида баъзилари нодир нусхада, баъзилари эса ўнлаб қўлёзма китоблар ҳолида сақланади.

Таржимоннинг ўз тафсирига бу уч муҳим хусусиятни жо қилганлиги бежиз эмас, балки зарурият жиҳатидандир. Зеро, бугунги беқарор дунёда юртимизда ўзаро ҳамжиҳатликни сақлаш, тинчликни асраш йўлида Аҳли суннат ва-л-жамоа ақийдаси асосларидан, Ҳанафий мазҳаби фикҳидан пухта боҳабар бўлишимиз лозимлиги барчамизга кундай равшан ҳақиқатлардандир. “Тафсир-и Баҳр”даги бу маълумотлар халқимизга ғоят манфаатли, зарур нарсадир. Айни чоғда, Қуръон оятларининг маъноларини соғлом ақида, ота-боболаримиз амал қилган муборақ ҳанафий мазҳаби асослари ва талабларига мувофиқ ўқишимиз, англашимиз ҳам Қуръони каримни мукамал тушунишимизга ёрдам беради.

Тасаввуф бошдан-охир тақво, одоб, кўнгил ишидир. Бу хусусият миллатимиз вужудига сут билан кирган ўзига хос фазилатдир. Инсонийлик, ахлоқ, одоб, инсоф, адолат, диёнат, ихлос тушунчалари юртимиз донғини оламга ёйган азиз зотларнинг диққат-эътиборида турган бебаҳо қадриятлардир. Хусусан, зоҳир поклиги ботин поклиги билан вобаста бўлсагина мақсад ҳосил бўлади, муродга етилади. Чунки, *қалб назарзоҳи Илоҳийдир*. Алишер Навоий, Лутфий, Бобур Мирзо, Фузулий, Огаҳий ва бошқа юзлаб ижод аҳли кўнгил йўлининг ҳақ ва устунлигини ўз асарларида такрор ва такрор баён этганлар ва ўз даврининг кўнгил султонлари бўлган солиҳ зотларга сидқидилдан ҳурмату иззатларини изҳор қилганлар.

Шу ўринда тафсир илмига тааллуқли ғоят муҳим бир жиҳатни эслатиш ўринли ва фойдадан холи бўлмас: муҳтарам олимимиз “Тафсири Баҳр”да хожагон тариқати шайхларининг тафсирларидан кўпроқ зоҳирий мазмунларнигина саралаб олган. “Тафсири Баҳр” соҳибининг шундай йўл тутиши Аҳли суннат ва-л-жамоа ақийдаси талабига кўрадир. Зеро, бу хусусда эҳтиёт бўлмоқлик авлодир.

“Тафсири Баҳр” муталаасидан чиқариладиган яна бир хулоса шуки, аждодларимиз бошқа илм соҳаларида қандай дунё аҳлига устозлик қилган бўлсалар, диний илмларда, айниқса, тафсир соҳасида ҳам комил устоз бўлганлар.

Баъзилар “Қуръони карим бир неча бор таржима қилинди ва нашр бўлди. Янги тафсир ва ё маъно таржималарга эҳтиёж бормикин?” деган фикрга бориши мумкин. Шунинг асло унутмайликки, ҳаттоки, ҳар қандай маълум ва машҳур бадиий асарлар ҳам, илмий асарлар ҳам вақт ўтиб такроран таржима қилинади. Бу замон ва тараққиёт тақозосидир. Қолаверса, йиллар оша тилдаги ўзгаришлар ҳам бу заруратни юзага чиқаради. Натижада таржимонлар талаб ва истакларни инобатга олган ҳолда, баъзан эса ўз истаклари, завқу иштиёқлари билан янги таржимага қўл урадилар. Мумтоз адабиётимизда ҳам, жаҳон адабиёти дурдоналари бўлган адабий асарларда ҳам бунга кўплаб мисол келтириш мумкин. Лекин Қуръони карим бадиий асар эмас. У Аллоҳ таъоланинг муқаддас китоби. Ваҳй билан нозил бўлган ва мана ўн тўрт асрдан ҳам ошибдики, тиловат ва қироати ибодат сифатида ўқиб келинаётир. Бу улкан давр мобайнида Қуръони каримга юзлаб тафсирлар ёзилган. Уларнинг кўпи араб тилида, бир қисми эса форс ва турк тилида битилган. Бу янги тафсирнинг энг муҳим жиҳати: у замонавий босма китоблар асосида эмас, балки Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида сақланаётган икки юздан ортиқ араб ва форс тилидаги Қуръони карим тафсир китоблари асосида ёзилганлигидир. Мазкур қўлёзма тафсирларни яқин ўттиз-қирқ йил мобайнида шу заҳматли олимимиздан бошқа ҳеч ким батафсил тадқиқ қилмаган.

“Тафсири Баҳр”ни ўқир экансиз, юртимизда яшаб, улкан илмий мерос қолдириб кетган забардаст муфассир олимларимизнинг тафсирларини замонавий босма тафсирларга (масалан, ўзбек тилидаги “Тафсири Хилол”га ва ёки бошқа шу каби янги босма нашрларга ҳам) бемалол қиёслаш имконига эга бўласиз. Бугина эмас, “Тафсири Баҳр”да келтирилган ўнлаб қўлёзма тафсир китобларидаги маълумотлар ва хусусан, Хожাগон-нақшбанддийа шайхларининг тафсирларидаги дақиқ ва ажиб маъно кашфлари, тафсирлар ва

таъвиллар ҳам юксак дидли китобхонларимизни асло бефарқ қолдирмайди, деган умиддаман.

“Тафсири Баҳр”гача замондош уламоларимиз амалга оширган таржималар зоҳирий илмларда етук бўлган уламо зотларнинг тафсирларига асосланган бўлиб, маъно аҳлига мансуб зотларнинг тафсирларига мурожаат қилинмаган. Зоҳирий тафсирлар оддий мўъминлар оммасига мўлжалланган бўлиб, уларда бирданига хилма-хил маъноларни беришлик оддий китобхонга оғирлик қилиши мумкин. “Тафсири Баҳр” эса соҳа мутахассислари, олимлар, жумладан бўлғуси Қуръоншунос ва тафсиршуносларга мўлжалланганлиги учун ҳам унда оятни карималар ҳақида Аҳли суннат ва-л-жамоа ақийдаси талабларига мувофиқ батафсилроқ, хилма-хил тафсиру таъвилларни бермаслик илм талабига зиддир.

Шу боис, “Қуръони каримнинг янги илмий таржимаси керакми?” деган савол мутлақо ўринсиздир. Шак-шубҳасиз, зар қадрини заргар билганидек, мазкур янги илмий тафсир – “Тафсири Баҳр”нинг кадр-қийматини, унинг илмий аҳамиятини юксак дидли, нозиктаъб китобхонларимиз, тафсиршунос мутахассисларимиз ва қолаверса, вақтнинг ўзи яхши баҳолаб беради.

Мен ҳеч иккиланмай “Тафсири Баҳр” китобини барча илму қалам аҳлига, жумладан, Тошкент Ислом университети, Шарқшунослик институти диншунослик кафедраси, Имом Бухорий номидаги Ислом институти ўқитувчилари ва талабаларига зарур китоб сифатида тавсия қилган бўлар эдим.

Баҳриддин Умурзоқовнинг келгусида йирик олимларимиздан бири бўлишини, чин олимга хос мана шундай заҳматли, ҳалол меҳнатлари билан доҳий аждодларимиздан мерос бўлиб қолган кўплаб йирик қўлёзма асарларни тадқиқ ва таржима қилиб, китобхонларимизни мамнун айламоғини умид қилиб қоламан.

Муҳтарам олимимизга “Тафсири Баҳр”нинг навбатдаги жузъларини ҳам мана шундай омонатдорлик, жиддият билан нашрга тайёрлашини тилайман.

Алишер НАЗАР

Ой сүтини ичган хаёллар

ЁЛҒИЗ АЁЛ

Кеча узун.
Тонг ҳали узоқ.
Жовдирайди аёлнинг кўзи.
Неча йилки шу узоқ йўлни,
Босиб ўтар унинг бир ўзи.

Кўринмайди йўлнинг поёни,
Кетиб борар мунгли ва музтар.
Тошдек қаттиқ кечаларда гоҳ,
Тушларига чимилдиқ кирар.

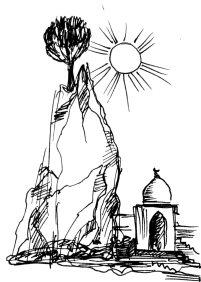
Хумраяди кўкда юлдузлар,
Тўлғонади, болишлар ботар.
Қаро тундек бир қучоқ сочлар,
Кечаларга сочилиб ётар.

Чорлагандек бўлади кимдир,
Титраб кетар у хавотир-ла.
Имлар уни михлаб қўйилган,
Девордаги мунгли хотира.

Хўрсинади бепоён кеча,
Юраккача бир оғриқ етар.
Сўнгра кеча ёлғиз аёлнинг,
Нафратидан оқариб кетар.

* * *

Бир осмон бўлсайди юлдузлари мўл,
Ва унда ой бўлса, кимса кўрмаган.

Сен шундай покиза дунёлар аро,
Битта йўл кўрсатсанг ҳеч ким юрмаган.
Кетсам...
Самоларга туташса бу йўл,
Кетсам...
Дунёларга юмиб кўзимни.
Шу азим йўлларнинг сўнггида бир кун,
Ё Раб, кўриб қолсам ногоҳ ўзимни.

* * *

Келдингми, бас, энди ортга йўл йўқ,
Тошга айлантиргил энди бардошни.
Бошингни кўтарма, токи бошқалар,
Кўрмасин сендаги бу мағрур бошни.

Юлдузлар меники, ой меники де,
Кўнгил тўлиб турсин, киролмасин ғам.
Совуқ болишларга юзингни босма,
Жилмайишни ўрган оғир бўлса ҳам.

Саволлар бермагил, саволлардан кўрқ,
Аччиқ жавобларнинг баридан воз кеч.
Ҳаёт – шу, йўллари равонмас, бироқ
Кўзни юмиб юрсанг қоқилмайсан ҳеч.

ДАРАХТ

1

Замҳарирда гуллаган дарахт,
Маъюс турар, ҳайрона турар.
Унинг юпун новдаларида,
Болталарнинг изи кўринар.

Бироқ унинг япроқларида,
Яшар умид, шионч, илтижсо.
Гуркирамоқ, гулламоқ ҳисси,
Кириб борган илдизгача то.

Шундан кўкка талпиниб яшар,
Шу умид тарк этмаса бўлди.
Тирикликнинг бўронларида,
Ўтин бўлиб кетмаса бўлди.

2

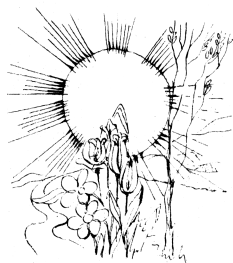
Умрим – муаззам дарахт,
Бағрида яшар оташ.
Илдизлари самода,
Шохлари ерга туташ.

Узанган ҳар қўл етар,
Кўкданми ёки ердан.
Муҳаббатдан сув ичиб,
Озиқланар меҳрдан.

Қадди эгилган бироз,
Шамоллар силкиб кетган.
Шохларига булбуллар,
Қаргалар қўниб ўтган.

Қисматда мангулик йўқ,
Омонатдир у ерга.
Соя берсам дер фақат,
Бирорта мусофирга.

Умрим – муаззам дарахт...

УМР

Тугилди...
қолгани кўп оғир кечди,
Буюк муҳораба бошланди бирдан.
Гоҳ голиб, гоҳ мағлуб фасллар аро,
Етмиши йил курашди тириклик билан.

Саргайди умиди, саргайди умри,
Бахт излаб бахтсизлик, ҳижрон чоҳида.
Гоҳо қаҳратонда баҳорни қучди,
Саратонда қорлар ёгди гоҳида.

Ниҳоят йиқилди, кетди мадори,
Юрмоққа йўли-да қолмади бошқа.

Барига улгурди дунёда, аммо
Улгуролмай қолди фақат яшашига.

Сен ҳақингда айтишар фақат,
Ўша маъюс, маъсума толлар.
Сен томонга бошлаб кетишар,
Ой сутини ичган хаёллар.

Сенга сафар қиламан яна,
Бисотимда умид ва кадар.
Сени излаб сомон йўлидан –
Борурман то юракка қадар.

Шунда бирдан музлайди руҳим,
Хаёлларга урилар бир оҳ...
Хувиллаган юракда сенинг,
Қабринг кўриб қоламан ногоҳ.

Хаёл эдинг қанчалар яхши,
Нега хаёл бўлиб қолмадинг?
Нега келдинг гуссалар аро?
Нега ачинмадинг,
тонмадинг?

Тушларимда қолмадинг абад,
Ўнларимга бағри қон келдинг.
Сенсизликдан тўлган бағримга,
Ёмон келдинг,
беомон келдинг.

Олис эдинг, юлдузлар мисол,
Орзу эдинг,
мусаффо, сўлим.
Шундай буюк бахтни қолдириб,
Нега менга келдинг,
айт, гулим?

Қисматнинг қиличи ялт этди ногоҳ,
Анор палласидай бўлиниб кетдик.
Орзулар юзига сачраб кетди қон,
Бу қадим йўллардан биз хато ўтдик.

Мен сени ҳеч кимга бермоқчимасдим,
Бироқ ҳаммада сен, фақат менда йўқ.
Мен бахтни мўлжалга ола билмадим,
Бугун кўксимдадир ўзим отган ўқ.

Саидвафо БОБОЕВ

ҲАҚИҚАТ СИНИҚЛАРИ

Туркум

ОДАМ БИЛАН ДАРАХТ

Ўшанда у жажжигина бола эди. Отаси кичкинагина қайрағоч ниҳолини келтириб, унга хитоб қилди:

– Ҳозир бу ниҳолни биргалашиб экамиз, ўғлим.

Отаси ниҳолни ўтқазётганда у катта одамларга хос жиддийлик билан кўчатни ушлаб турган эди. Отаси баландлиги ўғлининг бўйи билан баробар бўлган жажжи қайрағочга сув қуяркан, шундай деган эди:

– Бу сенинг дарахтинг бўлади, ўғлим...

Орадан йиллар ўтди. Ўша жажжи ниҳол заминга илдиз отиб улкан дарахтга айланди. Ҳовли юзига соя берди. Одамларни саратоннинг қайноқ тафтидан асради.

Болакай ҳам вояга етди. Энди у ҳам ота. Фарзандларининг бир пайтлар ўзи ўтқазган қайрағочга ҳалинчак солишларини юраги орзиқиб кузатади.

Орадан яна кўп йиллар ўтди. Қайрағочнинг бир маҳаллар қалин бўлган шохлари қуриб, сийраклашиб қолди. Япроқлари салгина шамолда ҳам тўкилгандан тўкилади. Ҳар куни ҳовли супургувчи келинчакка малол келади: "Бу дарахтнинг турган-битгани даҳмаза. Сояси йўғ-у, хазонини супурганим ортиқча".

Одам ҳам кексайиб қолди. Унинг ҳам қайрағоч каби бурунги шашти йўқ. Бир маҳаллар қайрағочга ҳалинчак солган фарзандлари эса ҳар томонга "илдиз отиб" кетишди. Қуриб бораётган дарахт каби у ҳам энди ҳаммага ортиқча юк бўлиб кўринади. Энди одам ҳар тонг ҳовлига чиққанида қадрдон дарахтига қараб маъюс тикилганча ўйга толади: «Бир-биримизга қанчалар ўхшаймиз-а...»

Кечаси қаттиқ шамол турди...

Эрта билан ҳовлига чиққан одам азиз дарахтининг кулаб ётганини кўрди. Одам титраб кетди. Аста келиб қайрағочнинг кекса танасини силади. Кун сайин хиралашиб бораётган кўзларига икки томчи ёш қалқиб чиқди. Шу пайт ошхона томонга ўтаётган келин унга эшиттириб тўнғиллади:

– Неварасининг бешигини тебратиб ўтиришга ҳам ярамайди.

Одам кулаб ётган қайрағочга алам билан шивирлади:

– Нақадар ўхшашмиз-а...

БИРИНЧИ КАШФИЁТ

Улар икки киши эдилар. Кечани кеча, кундузни кундуз демасдан адоғи йўқдек туюлаётган ўрмон ичидан кетиб борардилар. Йўловчилардан бири доно эди. Қай манзилга ва не мақсадда кетиб бораётганини яхши англарди. Иккинчиси нодон эди. Унинг ягона мақсади: шу ўрмондан тезроқ ўтиб олиш. Бироқ йўл тугагач, қайси томонга қараб юришини ҳам билмасди. Ўрмон унга адоқсиз тўсиқ бўлиб кўринарди.

Бир куни йўловчилар қаттиқ чарчашди. Катта бир дарахт тагида ўтириб ҳордиқ олмоқчи бўлдилар. Ҳаво совуқ эди. Шунда шеригининг совуқдан акашак бўлиб қолган қўлларини кўриб айтдики:

– Қўлларингга "куҳ-куҳ" ласанг, исийди.

Нодон қўлларига "куҳ-куҳ" лаган эди, бармоқларига илиқлик югурди.

Улар яна узоқ йўл юрдилар. Ниҳоят қоринлари очди. Гулхан ёқиб овқат ҳозирладилар. Шошқалоқ нодон қайноқ овқатни ичиб оғзини куйдириб қўйди.

Уни кузатиб ўтирган доно яна ўғит берди:

– Овқатга "куҳ-куҳ" десанг, овқатинг совийди.

Шундоқ ҳам фиғони фалакка чиқиб турган нодон дононинг юзига шапалоқ тортиб юборди ва алам билан бақирди:

– Сен кимнинг устидан куляпсан? Боя "куҳ-куҳ" ласанг исийсан, дегандинг. Энди бўлса "куҳ-куҳ" ласанг совуйди, деяпсан. Сенинг қайси гапингга ишонишим керак?

Нодон йўловчининг доно ҳамроҳи унинг шапалоғига на сўз ва на ҳаракат билан жавоб қайтарди. Чунки у

ҳаёт ўрмонида бу янглиғ жавобларга ҳали кўп бор дуч келишини жуда яхши англаб турарди.

Ахир тирикликнинг сирлилиги ва мазмундорлиги ҳам шунда-да!

ОСМОНГА ТУПУРМА

Улар уч киши эдилар. Қишлоқнинг кунгай тарафидаги қирда одатдагидек ичиб ўтиришарди. Бир пайт улардан бири шу томонга келаётган қиз болани кўриб шерикларига луқма ташлади:

– Жа-а, кетворганмикан?!

Шериклар ичкиликдан қизарган кўзларини қизга тикишди.

Дарҳақиқат, улар томонга қадди-қомати келишган, бошидаги қизил дуррачаси елкасига осилиб тушган бир қиз келаётган эди.

– Оёқларига қара, бир кечаси учун бутун умрингни садқа қилсанг арзийди, – деди у яна кўзларини сузиб. – Тур, бирортанг ташлансанг-чи!

Унинг гапларидан шерикларининг эҳтирослари жунбушга келди. Қиз эса тобора уларга яқинлашиб келмоқда эди.

– Оҳ... оҳ... қани эди уни...

Унинг оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди. Чунки уларнинг шундоққина яқинига келиб қолган қиз, “оҳ” ураётган “ошиқ”қа қараб:

– Дадажон, уйга меҳмон келди. Сизни сўрашяпти, – деди.

Шериклари мулзам бўлиб ерга қарашди.

ҲАЙРАТНИНГ КЎЗИ

Ўшанда менга ҳамма нарса ўзгача кўринарди. Назаримда қишлоқ ёнидан оқиб ўтадиган сой жуда катта эди. Мен ҳар куни мактабга борадиган йўл бўйидаги тераклар осмон билан беллашаётганга ўхшарди. Кўз олдидидаги манзараларнинг бари менга улкан ва сирли туюларди. Қўлимга тушган ҳар бир гиёҳдан ажабланардим. Унинг нозик гўзаллигини фавқуллодда қизиқиш билан кузатардим.

У пайтлар назаримда дунё бошқача куларди. Дунёнинг кулгулари оппоқ эди. Шу оппоқ кулгуларга монанд атрофимдаги одамлар-да меҳрибон эди. Мен гўё бу “манзил”га келиб қолганимдан бахтиёр эдим.

Энди билсам, у пайтлар болалик менинг кўзларимга ҳайратни жойлаган, дунёга ҳайрат кўзи билан боққан эканман.

...Болалигим поёнига етган куни мен ҳайратимни ҳам йўқотиб қўйдим. Энди ҳамма нарса одатий эди: менинг сойим кичрайиб қолгандек, дарахтларимнинг бўйи ҳам қисқарганга ўхшарди. Кўз ўнгимдаги манзаралар жуда зерикарли эди. Кеча кўзларимга меҳрибон бўлиб кўринган одамларнинг бугун кўлларида тош борлигини кўриб турардим. Гуллар ва тошлар, муҳаббат ва нафрат, яхшилик ва разолат – мен уларнинг ўртасида талош бўлаётгандек эдим. Шунинг учун ҳам назаримда осмон бироз энгашиб қолган, оёғим эса кундан-кун ерга ботиб бораётгандек эди.

Мен кўп ўтмай ҳайратсиз яшашга ўрганиб қолдим. Фақат ич-ичимдан қачондир уни қайтадан топишга умид боғлардим.

...Ниҳоят, мен бугун болалик ҳайратимни топдим. Уни излаб описларга борганим йўқ. Мен уни ёнгинамдан, дераза олдидида ўсган бодом гулларига кўзларини катта-катта очиб ажиб қизиқиш-ла қараб турган қизалоғимнинг

кўзларидан топдим... У менинг ҳайратимни тирилтирди. Болалигимни қайтариб берди.

ҚАФАСДАГИ ЭРК

Овчи қўл-оёқларининг шилинганига парво қилмасдан бор кучи билан қояга чиқиб борарди. У мана шу қоя тепасида бургут уяси борлигини биларди. Ҳозир бургутлар бола очадиған пайт бўлгани боис унинг юраги бургут полапонини қўлга киритиш истагида ёнарди. У силлиқ қоя бўйлаб минг машаққат-ла олдинга интиларкан, пастга қарашдан ўзини тиярди. Негаки, пастга қараса – баландликдан боши айланиб қулаб тушиши тайин эди.

Ниҳоят, у кўзлаган манзилига етди. Шох-шаббалардан тикланган каттагина уяда қанотлари кўриниб қолган бургутча ўтирарди. Мақсадига етган овчи бургут боласини елкасида осиглиқ халтага жойлаб, ортига қайтди...

Уйга келгач, бургут боласига мослаб қафас ясади. Овчининг мақсади бургутни қўлга ўргатиш эди.

Бургутча анча катта бўлиб қолди. Энди овчи ҳар гал унга сув ёки овқат бериш учун қафас ёнига келаркан, тутқуннинг кўзларида алланечук ёввойи бир ўт чақнаганини илғайди.

Бир куни овчининг устида иккита бургут пайдо бўлди. Улар гўё қафасдаги қариндошларини чорлаган каби овоз чиқаришди. Тутқундаги бургут алланечук безовталанди. Учмоққа ҳаракат қилиб қанотларини патирлатди. Лекин лаънати қафас учишга имкон бермасди. Овчи бургутига қараб алланечук истехзоли кулиб қўйди. Кейин ичкарига кириб кетди. Чорак соатлардан сўнг ташқарига чиққан овчи қафаснинг жойида йўқлигини кўрди. Иккиланиб осмонга қаради-ю ҳайратдан қотиб қолди – бургут қафасни кўтариб учиб борарди. Юки оғир бўлгани учун самога юксалиб кетолмаётган бўлса-да, аммо жон-жаҳди билан кўкка интиларди. Манзарани кузатиб турган овчи туйқус кулиб юборди – қафас эшигига қулф ўрнатгани ёдига тушди.

Эртаси куни Бургутқояга борган овчи улкан товатош устида ўзи ясаган қафаснинг парча-парча бўлиб ётганини кўрди. Сал нарироқда эса бечора бургут ўлиб ётарди. Бургут жасади тепасига борган овчи сесканиб кетди. Қушнинг очик кўзларидаги ўша ёввойи ўт хануз сўнмаган эди.

МЕҲР БИЛАН ҚАҲР ОРАСИ

Эрта тонг. Уйқудан туриб ҳовлига чиққан эркак уни ишга кузатиш учун куймаланиб юрган рафиқасини кўрди. Аёл шошилиб унинг ёнига келди ва обдастани тутди. Эркак юз-кўлини ювиб рафиқасининг нозик елкасида осилиб турган сочиқ билан артинди. Сўнг серсоя ўрик дарахти остидаги чорпоя томон юрди. Хонтахта устида унинг нонуштаси тайёр турарди. Эркак ўзига тавозеъ билан чой тутган кўллар соҳибасини беозоргина кучиб қўйди.

...Шом эди. Ишхонадаги дилхираликлардан асабийлашиб қайтган эркак дарвоза олдидида бир оз кутиб қолди. Боласини бешикка солаётган аёл тезда бора олмади. Натижада дарвозани шошилишч очган аёл эридан узр сўрашга ҳам улгурмади – ўнг чаккасига қандайдир қўпол нарса келиб урилгандек бўлди. Ёноғида бешта бармоқ изи қабашиб чиққан аёл қаршисидаги одамга ҳайрат-ла тикилиб қолди. Хотинининг хотиржамлиги эрининг ғазабини баттар

кўзғади. Унинг қўллари яна кўтарилди. Бироқ бу қўллар ҳавода муаллақ туриб қолди. Негаки, эркак рафиқасининг ҳайратга тўлиқ нигоҳларида ўзининг айна пайтдаги қўрқинч қиёфасини кўриб қолган эди. Унинг қаршисида бир қўли билан ўнг юзини силаб турган аёлнинг кўзлари бамисоли ойна эди. Бу ойна унга юрагидаги оний ғазаб оқибатини англаш учун қаратилгандек туюларди.

Дарвоза олдида каловланиб қолган эркак қаҳрдан узоқлашиш кераклигини англади. Бир зум тараддудланди-ю, ичкарига қадам қўйди...

ОШИҚ ҚИСМАТИ

Баланд чўққи устида лола униб чиқди. Вақти келиб гунчалади, кейин очилди. Унинг атрофида кўкламнинг турфа ранг ва турли қиёфадаги гуллари барқ уриб ётарди. Бироқ мағрур лола уларнинг бирортасини ҳам ўзига муносиб кўрмади. Баҳорнинг ювилган шиша каби тиниқ осмонига боқаркан, у оппоқ булутни кўриб қолди. Булут шунчалар оқ эдики, бамисоли лоланинг бошида улкан оққуш қанотлари билан соя солиб турганга ўхшарди. Лола ана шу оппоқ булутга шайдо бўлиб қолди!

Кеч кириши билан қоронғулик оқ булут юзини тўсиб қўярди. Ошиқ лола эса тезроқ тонг отишини, яна оқ булутга термулиб ўтиришни истарди.

Шу тарзда орадан бир неча кун ўтди. Бир куни оқ булутнинг ёнига унинг оға-инилари ҳам сузиб келишди. Зум ўтмай момақалдиракнинг гумбурлаган овозидан чўққи ларзага келди. Лоланинг нозик вужуди кўрқувдан титради. Кўп ўтмай дўл ёға бошлади.

Дўлнинг йирик-йирик доналари лолани аёвсиз камчилар эди! Тонга яқин у жуда ҳолдан тойди ва ўзини заминга ташлади. Чўққи ортидан бош кўтарган қуёш эрка лоланинг ерпарчин бўлиб ётганини кўрди...

Начора? Ошиқлар қисмати ҳамма замон ва ҳамма маконларда оғир кечган. Қолаверса, муҳаббатга ҳамма вақт ҳам кутилганидек жавоб қайтмаслигини ҳаммамиз яхши биламиз. Шундай эмасми?

УМРИМ ФАСЛЛАРИ

Фасллар менинг умримни беаёв талашадилар. Болалигимнинг шўх-шодон йиллари баҳорга насиб этди. Негаки баҳор билан болалик бир-бирига ниҳоятда ўхшаш эди. Баҳорнинг шарқираб оққувчи дарёларида, овози кўнғироқдай жарангдор ирмоқларида болаликка хос ўйинқароқлик мужассам эди.

Болаликнинг қалби баҳор осмонидек тоза ва ғуборсиз эди. Баҳорнинг ям-яшил қирлари ҳам, дахлсиз бир гўзаллик касб этган манзаралари ҳам болаликка монанд эди. У болаликнинг ўз бағрида қолишини, чечакларга бурканган далаларида узоқ кезиб, шўх-шодон ирмоқларига хаёлчан қулоқ беришини жуда-жуда истарди.

Ёшлигимнинг ўт-олов йилларини ёзнинг оташ қучоғига топширдим. Негаки бу фаслда менинг йигитлик чоғимдаги юксак орзулар тафти мужассам эди. Ёз тафти бир пайтлар қалбимни узоқ куйдирган ўтли нигоҳларни ёдимга соларди.

Ёшлик йилларимнинг кулгулари, хаёллари ва ҳаттоки армонларида ҳам ёз оташи акс этарди. Баъзида бу оташ юрагимни шунчалик куйдирардики, мен беихтиёр бу ўтлиг фаслнинг тезроқ поёнига етишини истаб қолардим...

Энди эса куз ҳам менинг ҳаётимдан ўз улушини талаб қилаётир... Буни талаб дейиш ҳам мушкул. Негаки куз жуда сокин ва маҳзун.

Бу фасл мени ҳам сокинликка ўргатди. Бир неча йилдан бери у умрим дарахтидан мевалар узиб менга тақдим қилаётир. Бу мевалар бирда ширин, бирда жуда тахир. Бинобарин ҳар иккисида ҳам менинг ҳиссам бор. Куз мени ҳаёт ҳақида жим мушоҳада қилишга ўргатди. Шу боис мен кузни файласуфга менгайман.

Қишгача эса... ҳали фурсат бор. Шундай бўлса ҳам негадир мен у ҳақда сўзлашдан ҳали бироз чўчийман. Бу табиий ҳолмикан?

ТАСАВВУР

Баъзан кичкинагина ўзгариш ҳам катта бир ҳақиқатга замин ҳозирлаши мумкин. Масалан, Лев Толстой қандайдир тасодиф туфайли синиб ётган қариқиз бутасидан илҳомланиб “Ҳожимурод”ни яратган.

Машҳур ёзувчилардан бири эса ўзининг бепоён денгиз саргузаштлари ҳақидаги асарларини уйи олдидаги кўлмак сувга термулган кўйи қоғозга туширган экан.

Инсон тасаввурининг чегараси йўқ. Масалан, мен ҳозир кўзларимни юмиб, қадимий Миср маликаси Клеопатра сиймосини тасаввур қилишим мумкин.

Инсоннинг болалиги бамисоли тасаввур мактабига ўхшайди. Мисол учун, мен болалигимда ниманинг отини эшитсам, ўша нарсанинг шакл-шамойилини кўз олдимга келтириб кўрардим. Тўғри, унда ҳали менинг тасаввурларим жуда содда эди. Менинг болаларча наздимга одамлар икки турли: яхши ва ёмондан, дунёнинг ранглари эса оқ ва қорадангина иборат эди.

Инсон билимларининг ибтидоси – тасаввур. Тасаввур инсонни мушоҳадага бошлади. Мушоҳада эса ўз навбатида ҳақиқатга доялик қилди...

Кези келганда тасаввур ғоятда шахсий ҳамдир. Ўзимдан қиёс олай: «Она» сўзини эшитганимда тасаввуримда нима учундир дунёдаги бошқа оналар эмас, ўз волидамнинг сиймоси пайдо бўлади. «Уй» деганда эса ота маконимни кўз олдимга келтираман.

Яна шуни ҳам англадимки, инсоннинг ўз Яратувчиси қудратини англай билиши ҳам тасаввур туфайли содир бўлган. Зотан, яралмишлар ичида энг мукаммали бўлган инсон ўз ижодкорининг Қудратини тасаввур қилиб кўрмоғи лозим эди. У шундай қилди. Бу буюк тасаввур унинг тасаввурларига сиғмади. Зотан, Яратувчи қудратининг бепоёнлиги олдида инсон тасаввурининг кенглиги денгиздан бир томчи эди, холос.

Мен эса... ўша денгиздан бир томчи тасаввурим билан тахайюл денгизига шўнғийман.

Кўз олдимда Клеопатранинг кўрқинч гўзаллиги пайдо бўлади. Ана шунда Цезарнинг ўрнида бўлмаганим учун шукур қиламан.

ҲАҚИҚАТ

У осмонга етишни орзу қиларди. Унинг хаёллари фақат осмон ҳақида эди. Баъзан юрагидаги истак шу қадар кучайиб кетардики, у беихтиёр бақувват илдизларини заминдан суғуриб олишга ҳаракат қилиб қоларди.

Бироқ бу иложсиз орзу эди. Ахир дунё яралганидан буён ҳали бирорта дарахт ўз илдизларини ердан суғуриб ололмаган. Ҳаракатлари зое кетган дарахт хомуш тортиб қолар, гўё “афсус” дегандай япроқларини маъюс шитирлатиб қўярди.

Кунлар, ойлар, йиллар ўтди. Дарахт ерга бирор марта ҳам қиё боқмади. У ҳамон қўкка қараб талпинарди. Самога орзуманд дарахт ўзи ўсиб турган қирғоқни сув ювиб кетаётганини кўрмади. Ҳолбуки, вақт ўтгани сайин дарахтнинг илдизлари билан замин ўртасидаги иттифоқчилик тугаб бораётган эди.

Ниҳоят фурсат етиб, сон-саноқсиз илдизлар заминдан ажралиб чиқа бошлади. Дарахт тебраниб кетди. Шу дамда у гўёки ўзининг азалий орзусига – Осмонга етадигандек эди. Бироқ кутганидек бўлмади. Дарахт бир лаҳза ер билан осмон ўртасида муллақ турдию,

сўнгра ерга қулай бошлади. У чор томонга ваҳима сочиб заминга йиқилди. Шох-шаббалари синган, пажмурда ҳолида англадики, илдизларинг заминда бўлатуриб, осмон ҳақида орзу қилишинг бориб турган нодонлик экан.

Замин дарахтнинг бу хиёнатини кечирмади. Уни ўз пойида тиз чўкишга мажбур этди.

Инсоннинг аҳволи ҳам мана шу дарахтга ўхшайди. У мудом орзулар уммонида сузишни яхши кўради. Баъзан хаёл билан ҳақиқатни алмаштириб кўяди. Ваҳоланки, инсон тақдир битигидан ўзгасини ололмас.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Улуғбек ЖУМАЕВ

Сени самолардан излаб юрибман

МУҲАББАТИМ

*Ой балққан тунларда бўзлаб юрибман,
Сени самолардан излаб юрибман,
Ўзингни, ўзимга сўзлаб юрибман,
Йиллар ўтса ҳамки кутиб турибман,
Ҳеч унут бўлмадинг, бокира муҳаббатим,
Сен қайтиб келмадинг, бокира муҳаббатим.*

*Телба деб ҳолимдан одамлар қулар,
Чеккан оҳларимдан оламлар тўлар,
Ишқим гули қолиб, жон гулим сўлар,
Ғамлар, изтироблар умримни юлар,
Ҳеч унут бўлмадинг, бокира муҳаббатим,
Сен қайтиб келмадинг, бокира муҳаббатим.*

ҚАДРИГА ЕТМАС

*Минг-минг чироқ йиғилиб,
Бир қуёшча ярқ этмас.
Тун бўлмаса одамзод,
Куннинг қадрига етмас.*

*Тақдир борин олгунча,
Усти юпун қолгунча,
Йўқчилик чанг солгунча,
Шоннинг қадрига етмас.*

*Ёшлик ўтиб кетгунча,
Бир сорига етгунча,
Қарилик бонг чертгунча,
Оннинг қадрига етмас.*

*Кўрпа-тўшак кўрмагунча,
Юрак нотинч урмагунча,
Ажал ҳолин сўрмагунча,
Жоннинг қадрига етмас.*

*Чинга юз бурмагунча,
Ёмонни кўрмагунча,
Тошга бош урмагунча,
Инсоннинг қадрига етмас.*

АҚЛИНГ ИШЛАТ

*Номард ила бўлма дўст,
Неки бўлса каму кўст,*

*Пайт пойлаб сотаркан у,
Бедўст ўтганинг маъқул.*

*Биз кетармиз, бошқа келар,
Ҳаёт кимга ҳиммат қилар.
Тангри берган жонни бир кун
Ажал биздан миннат қилар.*

*Унутмагин, айшу ишират,
Ўтқинчидир кайфу сафо.
О, азизим, ақлинг ишлат,
Уят деган дард бедаво.*

Олимжон ЖЎРАЕВ

Бунёд тупроғимдан бир гавҳар топдим

АДАБИЁТ ДАРСИ

Тошбитиклар билан тиллашдим бир дам,
“Девону луготит турк” шевасида.
“Ҳикматлар” бўстонин сайр этдим хуррам,
Аҳмад Яссавийнинг оқ теvasида.

Соҳира мозийнинг тилсимлари жо,
Азиз устозларнинг хитобларида.
Нақд олти кунда юз очди дунё,
“Қиссаси Рабғузий” китобларида.

Тафаккур карвонин олд қанотида,
Муножотлар айтиб келмоқда Ҳазрат.
Ҳинд соридан юртин қўмсаб, отида
Бобур келаётир кўзида ҳасрат.

Зардушт ўчоғида ёнмоқда ҳануз,
Мўйсафид тарихнинг ёвуз гайблари.
Балх дорида туриб ўйлайди дилсўз:
Недир Бобораҳим Машираб айблари?

“Ўтган кунлар”идан сўйлар ҳикоя,
Қайгуларга тўлиб Қодирий бобом.
Изтироб хотирга ташилаган соя,
Ёрқин тонгларидан мосуводир шом.

Чин эътимод ила қилиб тиловат,
“Темур сағанаси”н айладим тавоф.

Сезгимга ўрлади илиқ ҳарорат,
Оройиши ёгилди биллурдай шаффоф.

Самовот саҳнида ёнди бир шукуҳ,
Хўрсиниққа дўнган оқишом пайтида.
Замона эврилди, тозарди шаън руҳ
Абдулла Орифнинг масъуд байтида.

Энди саҳфаларда шавкатли маъни,
“Энди руҳ тилинда ўзга талаффуз”.¹
Кўксимда аждодлар муқаддас шаъни,
Шуурим ёритгай мисоли юлдуз.

ОМОН ЁР

Бунёд тупроғимдан бир гавҳар топдим,
Суюнчи олмоққа руҳ томон чопдим,
Қақшаган жонимни гул билан ёндим,
Омон ёр.

Тиконларни юлиб бағримдан отдим,
Турнакўз булоқдан нур-шароб тотдим,
Самода юлдузни эркалаб ётдим,
Омон ёр.

Ҳислар юрагимда аланга ёқди,
Қонимда покиза шодликлар оқди,
Капалаклар масту мастона боқди,
Омон ёр.

¹ Эшқобил Шукур сатри.

Күёшинг тафтини туйди қўлларим,
Комрон манзилларга тушиди йўлларим,
Ҳаёт рангидадир ўнгу сўлларим,
Омон ёр.

Уқмаганим – гумон, уққаним ҳақдир,
Манглайда ёзиққа котибдир тақдир,
Шукрким, чекимга тушигани – бахтдир,
Омон ёр.

ОТА ДУОСИ

Кўп қадим ҳикмат бу – қулоққа илсанг,
Ҳаётинг устуни отангдир, билсанг,
Умр йўлларида ногоҳ йиқилсанг,
Отангинг дуоси асрагай сени.

Жонин пардасига нурдай ўраган,
Яратгандан бахту толе сўраган,
Ғаму ташвишларинг қордай кураган
Отангинг дуоси асрагай сени.

Ғар қисмат тескари бурса карвонинг,
Қўлдан омад кетса, битса давронинг,
Қайғу қирғоғида қақшаган онинг
Отангинг дуоси асрагай сени.

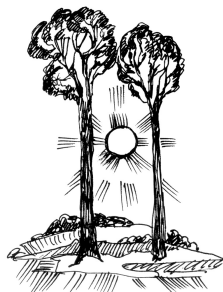
Ҳасрату мотаминг кимни этгай шод,
Оқибат ошёнин дунёси барбод,
Рухни чўқтирмагин, чекмагин фарёд,
Отангинг дуоси асрагай сени.

Эр-ийгит қалбида қалқиган ордек,
Қаддинг ҳам қадрингни тутгин чинордек,
Отанг дуосини асра тумордек,
Отангинг дуоси асрагай сени.

КЎНГИЛДАГИ ҒАП

Ота, недан кўксимнинг
Зирқирайди чапроғи.
Боғимда унган гулмас,
Хазонларнинг япроғи...

Она, бугун бағримда
Тошлар гуллади қийғос.

Согинчингиз ранглари
Ташбеҳдир, шеъримга мос.

Ака, дийдорингизнинг
Тўқилмасин оҳори.
Настарин ҳидли богнинг,
Тутаётир хумори.

Синглим, чиниқди руҳим
Шаън ҳаётнинг тафтида.
Сенга қўшиқ асрадим,
Хотиримнинг кафтида.

Интиқ эсонга оройиш,
Ул қўшиқни айтаман.
Ҳафсаламни елкалаб,
Ёнингизга қайтаман...

БУ ИШҚ...

Бу ишқ иккимизни боғлади мангу,
Туялди тўрт тараф ишқдан иборат.
Шу ишқ омон бўлса кўрмаймиз қайғу,
Шу ишқ омон бўлса бўлмаймиз зорат.

Саодат етаклаб келади дунё,
Маъсума кўнгилинг кўчаларига.
Гавҳар донасидек умидинг гўё
Шамчироқ бўлгуси кечаларига.

Дарёдек туйғулар топмагай завол,
Бўлиқ бахтга томон борамиз бирга.
Мунажжсим юлдузлар қолажакдир лол,
Минг бир таъбир излаб бундайин сирга.

Савдойи руҳингга ёғилгай фараҳ,
Ҳаловатнинг масрур этакларидан.
Ҳумоқуш бошингда уради чаҳ-чаҳ,
Чиқиб комрон водий этакларидан.

Бу ишқ иккимизни боғлади мангу,
Туялди тўрт тараф ишқдан иборат.
Шу ишқ омон бўлса, кўрмаймиз қайғу,
Шу ишқ омон бўлса, бўлмаймиз зорат.

Нафосат ҲРОҚОВА

БУГУНГИ КУН ДОСТОНЛАРИДА РАМЗИЙ ТАЛҚИН

Адабий жараённи кузатиб шундай хулосага келамизки, сўнги йиллар достончилиги умуминсоний ғоялар, умуминсоний дардларга таянадиган бўлди. Айниқса, лирик достонларда ўзини-ўзи англаш туйғусини шакллантиришга эътибор қаратилди. Бугунги достонларда бирор воқеа-ҳодиса баён этилмайди, балки ўша воқеа-ҳодисага ишора қилинади.

Шоир Иқром Отамуроднинг “Ёбондаги ёлғиз дарахт” достони ҳам бошқа лирик достонлари сингари ўзига хос залворга эга фалсафий фикрлар қатидаги изтироблар, тўлғонишлар асосига қурилган. Ёбон – умр, ҳаёт, у чексиз... Масофа – умр йўллари. Унда инсоннинг УМИД ва ХОТИРАлари ястанган. Шоир ана шу ҳаётий-фалсафий фикрлар асосида китобхонни турфа воқеликлар сари етаклайди, кўз олдида турли кечинмалар, туйғулар манзарасини чизади. Тазод ва анафора санъатидан мохирона фойдаланиб, ҳаётдаги қарама-қаршиликларни тасвирлайди:

*Қаердадир осмон пастлашиб,
қаердадир юксалар замин.
Қаердадир дўстлар қатлашиб,
қаердадир сирлашар ғаним.*

Айтишларича, бир савобгар, ўтгучи киши чексиз ёбонга дарахт кучати экадики, ўтган-қайтган салқинлаб-соялар деб. Дарахтнинг яшаш учун курашида бир неча фасллар алмашинади. Мазкур фасллар тасвиридаги бадий топилмалар чуқур фалсафий мазмундорлиги билан ноёбдир. Ёбондаги ёлғиз дарахт табиат фаслларининг инжиқликларига қарамай, фақат яшариш ва юксалиш сари юз тутган. Сабр-бардош, қаноат сингари инсоний сифатлар дарахтда мужассам. Аслида, ёбондаги ёлғиз дарахт шуларсиз кўкка бўй чўзиши мумкин эмасди. Бу чексиз ҳаётга одамлар келиб-кетиши, бош кўтарган майсалар сўлади, қушлар ҳам дарахт шохларини мангу макон тутмайди.

Ёбондаги ёлғиз дарахт – барча юксак фазилатларга эга инсонларнинг умумлашма образи. Унинг бағри меҳрга, муруватга тўла. Ва шунинг билан бирга унинг ўзи меҳрга зор. Ёбондан ўтгучи ва қайтгучиларга меҳр кўргизгиси келади. Йўловчилар жазирамада ҳам, қишда ҳам унинг панасида жон сақлаб, меҳрини ичиб, яна йўлида давом этади.

“Ёбондаги ёлғиз дарахт” достони китобхонга комиллик фалсафасидан сабоқ беради. Бу сабоқ шоир ўйлари орқали англашилади.

Чексиз ёбонга очкўзлик оралайди... Нафси ҳақкалак отиб ўлжа қидиради. Оғзини қападек очиб, эринмай, шошилмай, қониқмай танлайди, танлайди узоқ беписандлик билан. Оз бўлса, канадек ёпишиб олади дуч келган нарсага. Ёбон чексизлиги учун ҳам у ўз билганидан қолмайди.

*Ёбон – майдон.
Муроди – тўрроққа ўтиб
Олеувчи чопқирлар от солар сарахт.
Ёбон қадрин кўтарар жонида тугиб,
аслида, фақат ЁБОНДАГИ ЁЛҒИЗ ДАРАХТ ...*

Ёбон – чексиз умр майдони. Бу майдонга кимлар келиб кетмайди, кимлар от сурмайди. Имони бутлардан кўра кўпроқ олғирлар даврини суради. Ёбонни алдайди ўзича (аслида, ўз-ўзини алдаётганини қаердан ҳам билсин нодонлар!?), эга чиқмоқчи бўлади абадий. Аммо ЎЗИГАгина хос. Ёлғиз дарахтгина ҳеч нарсадан таъма қилмайди. У меҳрга зор ва ўзидаги меҳрни ҳам улашишни истайди. Дилидаги мана шу истак ёбонни сақлаб турибди. Шоир ҳар мисрасига илоҳий маъно юклаб, ўқувчини олис-олис ўйлarga етаклайди. Поэтик тафаккур тарзининг юксаклиги кўнгил оламига ҳам назар даркорлигини уқтиради. Бу оламда ҳам ёмонлар, фирибгарлар кўп, аммо битта олижаноб кимса қолгунча дунё дунёлигича туради, қиёмат юз бермайди, дейишади. Дарҳақиқат, ёбонни ёлғиз дарахт сақлаб турган бўлса, бу очунни ҳам хушхулқлар асраб турибди. И.Отамуроднинг достондаги ҳар бир мисрага мана шу фалсафани сингдирганини англаш ғоят жоиздир.

Буюк аллома ибн Сино шундай дейди: “Бойликни топишибди-ю, ақл-идрокни йўқотишибди. Ажабо, топган нарсалари билан йўқотган нарсаларининг баҳоси бир хилмиди?”

Достонда ёлғиз дарахтга нисбатан қўлланган метафора, ташбеҳлар поэтик-фалсафий мазмунни кучайтиришга хизмат қилади. Бинобарин, дарахт уммондаги кемага, саҳоватнинг адл қоясига, муруватга қиёсланади.

Лирик қахрамон ҳам чин инсоний фазилатларга эга қалбни истайди. Ёнига ҳар гал соғиниб келади ва узок қолиб кетади. Бу мисраларда ҳам ҳаётини асосга эга фалсафий моҳият ётади.

Инсоннинг инсонийлиги фақат у қилган яхши амаллардагина эмас, балки инсоний туйғулар билан ҳам белгиланади. Яъни, одамлар фожеасидан, бахт-сизлигидан чиндан куйиниши, изтиробга тушиши кишининг эзгу қалблигидан нишонандир.

Ёбонга сел келди ногаҳон, лекин иродаси мустаҳкам дарахтни жойидан кўзгатолмади. Сўнгра тўзон алам билан увиллаб ёлғиз дарахт атрофида айланди. Дарахтни у ҳам ўрнидан кўзгатолмагач, янтоқлар ва кўзигулларни ёбон билан битта қилиб сочиб ташлади. Шоир бу ўринда ташхис санъатидан ҳам ўринли фойдалана олган.

Достонда бу дунёнинг ўткинчилиги, аммо шундай бўлса ҳам, МЕҲР, ҒУРУР, СУБУТ, ЯХШИЛИК, ҚАДР каби соф туйғуларнинг оёқ ости қилиниши тасвирланган мисралар дилни ўртади.

Бизнингча, туйғулар номининг бош ҳарфлар билан ёзилишига асосий сабаб, шоир уларни алоҳида таъкидлаб, маънони яна ҳам кучайтиришга эришган. Бу сўзларнинг залвори нақадар оғирлигини уқтирмақчи бўлган.

Шоир Икром Отамурод сўз мақсади йўлида тиши белгиларини фикр йўриғига сола олади. Бошқа достонлари каби “Ёбондаги ёлғиз дарахт”да ҳам тиши белгиларига маъно юклаганининг гувоҳи бўламиз.

Дунё
армонларни
ютгувчи
канор

Кўп нуқталар шоир ўйларининг мураккаблиги ва чексизлигини англатади. Ҳар бир китобхон ўз фалсафасига мувофиқ ана шу кўп нуқталар ўрнига ўз ҳиссиётини ўзи учун сувратлантиради. Шоир ўқувчини ҳам ўзига шерик бўлишга ундайди.

Бир кун бир ўткинчи ёбондаги ёлғиз дарахтни қора тортиб келади ва соясида дам олади. Бу ўринда шоирни ташвишга солаётган жиҳат ўтгувчилар (бу дунёга келиб-кетувчилар)нинг маънавий тубанлашиб бораётгани, ўзлигини унутаётгани, кўнгил оламини тарк этаётгани, ўзига ўзи бегоналашаётгани...

Нодон ўткинчи эрмак учун дарахтни ёқиб томоша қилади. Муроди ҳосил бўлгач, бутун дунёни лол қолдириб йўлида давом этади.

... Ёлғиз дарахт ичдан эзилди –
танига ўрмалади титроқ.
Ёлғиз дарахт пойига чўзилди
ингроқ...
Ёлғиз дарахт ўксинди,
вужуди титилди чок-чок...
Камидан сирқинди, йўқсинди
ингроқ...
... Ёмғирлар келди... Ёмғирлар келди... Кечикиб...

Бадиий тасвир воситалари асар тилининг ширали, бўёқдор, ранг-баранг бўлишига ёрдам берувчи омиллардандир. Тасвир воситаларининг қуёқ қўлланиши мураккаб кечинмалар тасвирини чизишда,

рангин руҳий ҳолатларни сиқик ва аниқ ифода этишда кўп келаяпти. “Ёбондаги ёлғиз дарахт” достонида ёбон, дарахт, кўзигул, калхат, тўзон, олов каби рамзий образлар “мен” изтиробларини очишда кўмак берган.

“Ёбондаги ёлғиз дарахт” достони мисолида биз атроф-муҳитга, тарихга, дунёга теран нигоҳ билан қараётган лирик қахрамонни кўрамыз.

...ЁБОНДАГИ ЁЛҒИЗ ДАРАХТ
сенингмас,

менинг

дилим қовурмоч,

ЁБОНДАГИ ЁЛҒИЗ ДАРАХТ
сенингмас,

менинг дилим

ёнгандир лов-лов.

... Ёбон чексиз...

Ёбон ўз дарахтидан айрилгач, у ерни юмронқозиклар макон тутайди. Улар уясида чиқиб қарайди: ҳамма ёқ жимжит, ҳеч қандай хавф йўқ (“Жимлик ёстиғига ёнбошлар ёбон”). Улар ўзларини эркин қўйиб бир-бир керишиши. Чексиз ёбон уларни ҳам қабул қилди қонуниятга бўйсуниб... Бу ўринда шоир ташбеҳ, ташхис санъатларидан бадиийлик сари йўл очган. Юмронқозик – рамзий образ сифатида гавдаланади. У кемирувчи жонивор ҳисобланиб, одатда, фирибгар, гийбатчи кимсаларга қиёсланади. Дарахт қулади, бу дегани, яна бир яхшилиқнинг илдизига болта урилди. Бу дунёни яхшилар тутиб туради кафтида. Уларнинг камайиши эса жамиятда манфур кимсаларнинг томир отиши учун айна мударо. Шу каби ўйлар лирик қахрамонни оташда ёндирмоқда.

Шоирни ўйлантираётган нарса – маънавиятнинг таназзулга юз бураётгани, яъни ўзликнинг йўқола бораётгани. “Эй воҳ! Энг шафқатсиз зарба ўзимга ўзимдан келганини ҳис этдим. Лекин жуда кеч”, деган эди шарқ алломаларидан бири. Дарҳақиқат, оламни англамоқ учун инсон, энг аввало, ўзини танимоғи, тилини, динини, урф-одатларини кадрламоғи, эътиқодида собит турмоғи даркор. Инсон ўз уйининг эшигини бекитиб, вужудини сақлай олади-ю, лекин қалбининг эшигини бекитишдан ожиз бўлади. Жамиятда бир одамнинг ёмон хулқи ҳаммага таъсир қилади. Сачраган озгина лой минг чандон кўп ҳажмдаги сувни булғайди.

Достон дард билан яқунланади: чексиз ёбоннинг тўппоққина кул тепасида бир қушча учиб-қўнади, ниманидир излайди... чирқираб-чирқираб излайди...

Қушча – рамзий образ бўлиб, шаклланиб келаётган ёш авлоднинг тимсоли сифатида гавдаланган. Шундай авлодқи, миллийлигини йўқотмаган, ўзлигини англаган, эзуликни олий мақомда кўрадиган... Демак, унинг юрагида изтироб бўлади, дардга тўйинган бўлади, ўз қалбини тафтиш қила олади. Чексиз ёбондаги турфа кирдикорларга қарши курашадиган, оламни қайтадан яшнатадиган илинжнинг пайдо бўлиши кўнгилга таскин бериш баробарида, уни оғохликка ундайди.

Достонда кўтарилган масала фалсафий ва ҳаётийлиги билан аҳамиятга молик. Шоирнинг бадиий олами уни янада осонроқ англашга хизмат қилади. Айниқса, бадиий тасвир воситалари, рамзий талқин воситасида достоннинг улғуворлик касб этганини таъкидлаш жоиз.

Авазбек ШЕРМАТОВ,
Чилонзор туманидаги
114-мактабнинг 6-синф ўқувчиси

РАНГЛАР ЖИЛОСИ

Ҳикоя

География дарси давом этарди. Орқа партада ўтириб олган уч ўртоқ ўзаро шивирлашиб гаплашиб ўтиришар, уларнинг қулоғига дарс ҳам кирмасди. Мурод дераза оша ташқарига қаради, кўчада тинимсиз ёмғир ёғарди.

– Осмоннинг ҳам таги тешилдими дейман, – деб Мурод норози қиёфада шерикларига шивирлади. – Бу аҳволда уйга қандай етиб оламиз? Ўзиям роса шалаббо бўлиб кетсак керак. Тўғриси айтсам, баҳорга ҳеч ҳушим йўқ. Нуқул ёмғир ёғади!

Баҳром ҳам гапга қўшилди:

– Ҳа, нимасини айтасан? Аксига олиб, соябон ҳам олиб келмабмиз. Менимча, қиш – энг яхши фасл. Қанча қор ёғсаям ивимамайсан. Қорбўрон ўйнаш, яхма-лак, чана учиш жону дилим!

– Сени қара-ю! Қиш – энг яхши фаслмиш! – деди Карим бурнини жийириб. – Гапингни эшитиб, совқотиб кетдим! Билсанг, фаслларнинг орасида ёзга етадигани йўқ. Кунлар исиши билан анҳорда маза қилиб чўмиласан!

– Сизлар билмас экансиз, – деди Мурод ҳам деразадан кўз узиб. – Қиш ҳам, ёз ҳам кузга тенг келолмайди. Куз келса, мевалар фарқ пишади. Кун иссиқ ҳам, совуқ ҳам бўлмайди.

Учаласи роса баҳслашишди, лекин ҳеч бири ён беришни истамасди. Бу орада кўнғироқ чалиниб, дарс ҳам тугади. Улар кўчага чиққанида ёмғир тиниб, булутлар орасидан қуёш кўринди.

– Ёмғир тингани яхши бўлди-да, – деди Мурод хурсанд бўлиб.

– Лекин маҳалламиздаги кўча лой бўлиб кетган бўлса керак, – деди Баҳром норози қиёфада.

– Қаранглар, камалак чиқди! – дея хитоб қилди Карим кутилмаганда ҳаяжон билан.

Мурод билан Баҳром у кўрсатган томонга қараб, ҳайратдан лол бўлиб қолишди. Чунки узоқда кўзга ташланиб турган тоғлар узра пайдо бўлган камалак турфа рангларда товланиб турарди.

Болалар анча вақтгача бу ажойиб манзарадан кўз узолмай туриб қолишди. Шу топда улар ҳар бир фаслнинг ўз гўзаллигини борлигини тушуниб етишган эди.

Мархабо УМЕДОВА

Ўзимдан ўтганин ўзим биламан

* * *

Саҳарлар ашкимга ёногин чайди,
Ҳижронгул кўзимга тиконин санчди.
Теграмда бир дунё, шамолдай дайди –
Кел эй, маҳзун кўнгил, маконингни топ.
Бунда неки ошиқ, бари дардзода,
Ҳар бирин илкида хунранг ёр бода.
Мана, аҳли дунё, на дил афтода,
Кел эй, сағир кўнгил, султонингни топ!
Чорак асримга тенг ҳажрнинг дами.
Мужгонимда мудрар бахтнинг қасами
Бўғзимда гуноҳнинг ҳузурбахш таъми
Кел эй, кабир кўнгил, комронингни топ.
Мен сендан айрилиб келдим ё Худо,
Ё Қаҳҳор! Қаҳрингга ўзим мубтало!
Кел эй, иқрор кўнгил, ИЙМОНингни топ!..

* * *

Осмон қулаб тушиди бошимга бу кун,
Ноумид хаёллар кўксимда тутқун
Мен яшаб юрибман ахир сиз учун –
Ғариб бу дунёда руҳ танг, зада жон
Мани фигонлардан асранг, Дадажон!
Мана сиз етаклаб кирган Одамзор –
Бунда ким-кимга зор, ким-кимдан безор –
Ҳиссиз қароқлардан дилда минг озор
Ҳар саҳар ёлворгум – бироз чида, жон.
Мани гумонлардан асранг, Дадажон!
Меҳр – кўзларимда қотган қатра ёш.
Хиёнатлар вужуд узра қалар тош
Ахир манда дард йўқ, туйғу бор бебош

Бир дам ҳув саҳрода, бир дам қирда жон
Мани ҳижронлардан асранг, Дадажон!
Дунё асли биздан қарздор, бахтталаб
Шамолни этакка солдим битталаб,
Бугун хазинамни турибман санаб.
Бу мулки очунда бурда-бурда жон,
Мани армонлардан асранг, Дадажон!..

* * *

Фариштамсан, дединг ишқ-ла термулиб,
Дил деган ошёним бир қалқиб кетди.
Гуноҳим лашкари бир сапчиб туриб,
Ё Раб тоелимда бахт балқиб кетди.
Фаришта... Бунчалар беозор калом,
Бу менга мақтовми ва ёки жабринг?
Хаста кўнглим шундан топсайди ором,
Барини айтардим, етсайди сабринг...
О, менинг ғамим мўл, кўксим тўла дард
Менда хатолардан ўзга матоҳ йўқ,
Менга энг бадқирдор, осийни кўрсат –
Мен фаришта бўлсам, Унда гуноҳ йўқ!
Танимда Лаиннинг васвасаси бор,
Бўш дилни Жаннатдан этди мосуво.
Буни айб демасанг ва билмасанг ор –
Бу чархи кажравда ҳамма – авлиё!
Қайдан бунча ишонч, қайдан бу кенг қалб?
Хўш айт-чи, паймонам қачон тўлади?
Қулогингни тутгин, яна битта гап:
Фариштамсан, дема! Уят бўлади...

ФИКРЛАШ АЗОБИ

Таниқли шоир ва таржимон Мирпўлат МИРЗО билан суҳбат

– Мирпўлат ака, ижод ким учун изтироб, машаққат, ким учун ҳузур-бахш машғулот. Сизга-чи?

– Бир асарни ёзиб тугатганингдан кейин, уни қачон бошловдим, қандай тугатдим, деб мулоҳаза қиласан. Лекин бу жараён тафсилотларини аниқ-тиниқ идрок эта олмайсан. Кейинги сафар бир бошдан назорат қиламан деб диллингга тугасан, лекин бефойда.

– **Шеър сиз учун узоқ давом этадиган руҳий ҳис-ҳаяжонлар ифодасими ёки туйқус эҳтирослар, туйғулар тугёними?**

– Фикр юрагимга уруғдай тушади. Шу уруғни асраб, олиб юраман. Вазият, ҳолат етилганда уни қоғозга битаман. Яъни шеър ёзилиш жараёнида у униб, барг ёзади, ғунчалайди.

– **Шеърятингизда узрхоҳ мисралар ҳам талайгина. Масалан, “Фақат сен ғашланма ўтмиш изимга, Телба ёшлигимни солиб юзимга”, деганга ўхшаш. Бу ижобатсиз муҳаббат учун тазаруийингизми ёки виждон азобими?**

– Шеърят ҳамиша идеални куйлаган. Идеал эса эришилмаган, эришиб ҳам бўлмайдиган, илк муҳаббат даражасидаги юксак туйғу. Инсон ҳаёти, афсуски, фақат туйғу ва ишқ-муҳаббатдан иборат эмас. Умр давом этаверади. Сиз келтирган мисралар ана шу жараённинг қоғозга тушган ҳолати бўлса керак. Бу жуда бир юксак даражада гуриллаб ёнган мовий аланга бўлмагандир, эҳтимол. Бироқ бу ерда меҳр, инсонни англаш жараёни ётибди. Сенга кимдир дили, қисматини боғлаяпти. Ўшанинг олдида масъулият ҳиссини сезасан. Булар ҳам шеърятда, адабиётда акс этишга тўла ҳақли ҳолатлар. Бу ерда мураса, армон тушунчаси бор. Масъулият тушунчаси ҳам бор...

– Ҳазрати Яссавий туғилган заминда туғилгансиз. Ҳар гал сиз билан Сайрамга борганимизда ҳам-юртларингиз қалбидаги сизга, сизнинг ижодингизга айрича меҳр ва ихлосни кўриб қувончларга тўлиб қайтамыз.

– Жуда кў-ўп юртларни кездим. Ўзбекистонимизнинг барча минтақаларида шеърлар ўқиганман. Лекин ўзим туғилган заминга борганимда вужудимни айрича ҳаяжон қамрайди. Тошкентга қайтгач эса, Сайрам мени ҳамиша умидвор нигоҳ билан кузатаётганини ҳис қилиб тураман. Ва... мана шу туйғуга муносиб бўлишим керак, деб ўйлайвераман. Мен юртдошларимни ҳамиша адабиётни севган, севаётган ҳолатда кўришни орзу қилиб

яшайман. Тўғриси, ана шу, сиз илғаган, ҳамюртларимга хос бўлган айрича ҳислатлардан фахрланиб, гапириб юришдан ҳам мароқ туяман. Эҳтимол, мана шу туйғу ҳам менга ижодий куч бағишлар. Холис айтганда, бу замин шеърлараст, санъатни дил-дилидан қадрловчи инсонлар маконидир.

– **Сизни биринчи учратганимда, Фарғона водийсидан бўлса керак деб ўйловдим. Ижодингизда ҳам водийга интилиш туйғулари бўртиброқ қолган мисралар жуда кўп. Масалан:**

*Алвон-алвон бўлиб ёнди тоғу тўш,
Бокира дилларда туғён урар жўш,
Атласга бурканди Сайрам, Қўқон, Ўш,
Қадим Туркистонга хуш келдинг, баҳор!*

– Негадир, болалигим ва ёшлик йилларим Фарғона водийсига жуда катта бир ҳавас, меҳр, ҳайрат назари ила қараш туйғуси билан шаклланган.

– Қайсидир бир суҳбатимизда бу Қодирийнинг қахрамонларига муҳаббатимиз оқибати бўлса керак, деб айтувдингиз.

– Албатта. Қодирий истеъдоднинг, сеҳру жозибасининг яна бир қирраси бутун ўзбек йигитларини Водий қизларига ошиқ қилиб қўйгани, десам муболаға бўлмайди.

– Раънолар, Кумушлар миллатимиз йигитларининг идеали демоқчисиз-да...

– Ҳа. “Сен Кумушнинг диёридансан” деб ёзган ҳам эдим. Кейин тақдир мени Фарғона водийси билан боғлади. Кумуш диёрига куёвман.

– Сиз кирган давраларнинг гурунглари бирдан гуриллаб кетади. Табиатингиздаги юморга мойиллик кў-ўпларнинг ҳавасини келтиради. Бироқ, негадир, ҳазил шеърлар ёзмайсиз.

– Руҳиятимдаги ҳазил-хузул, мутойибага мойиллик, чамамда, ижодкорнинг хиёбонда сайр этиб, тоза ҳаводан нафас олиб туриш заруратига ўхшайди. Лекин ҳаёт фақат ўйин-кулги, ҳазил-хузилдан иборат эмас. Ижодкор дунёни доим теран мушоҳада этишга бурчли. Дунёни фалсафийроқ, жиддийроқ акс эттирсам, дейман.

– Машҳур қозоқ шоири Ўлжас Сулаймоновни ўзбек ўқувчилари асосан сизнинг таржимангизда кашф қилди. Ёдимизда, “Арғумоқлар” номли юпқагина китобчада оддий ўзбек шеърхонлари қалбига Ўлжаснинг беҳаловат қалби билан бирга қозоқнинг бепоён кенгликларини ҳам олиб кирган эдингиз. Бугун шу борадаги фидойилигингиз ҳарорати бироз пасайгандай...

– Кутилмаган маълумот сифатида бир гапни айттай. Шу кунларда Ўлжас оғанинг янги тўпламини чоп этишга тайёрлаб қўйдим. Бугун-эрта нашриётга топширсам керак. Китобни ўқиган одам Ўлжас ҳозирги кунимизнинг ҳам энг ёрқин, атоқли шоирларидан бири эканлигини яна бир бор ҳис этади.

– Танқидчиларни бугун биров адабиётшунос, биров синчи деб атаяпти. Сизнинг-ча, улар кимлар? Танқидга муносабатингиз?

– Дарҳақиқат, танқидчи ўзи ким? Улар илм қиладиган, адабий асарни ўқиб шарҳлаб берувчиларми ёки асарларни савия даражаларига қараб сараловчиларми? Мен уларни бугунги адабий воқелиқда адабиёт сирларини ниҳоятда чуқур тушунган, унинг тақдири, келажаги учун теран қайғурадиган ижодкорлар деб биламан. Танқидчи ёстиқдай асарни ўқиб, у ҳақида мақола битиб, қанчалик шарафга эришади, аниқ айтиш қийин. Адабиётни қисматим, деб биладиган, айни чоғда адабиёт қисматини ўйлайдиган танқидчилар бугун жуда кам. Танқидга муносабатимга келсак, холисона фикрларни қабул қилмаслик жоҳилликдир.

– Демак, танқидчи – ижодкор, шундайми?

– Албатта, танқидчи ҳам ижодкор, фикр шоиридир у. Мулоҳаза қилувчи, фикрдан фикр кашф қилувчидир. Танқидчидаги истеъдод ижодкорникидан сира кам эмас. Синчига келсак (аслида у ҳам танқидчи), бу ўзимизда илгаридан бор сўз. Отларнинг бурнига қамишнамо нарса тикиб, насли ва имкониятларини айтиб берувчиларни шундай аташган. Син сўзининг негизи ҳам нигоҳ деган маънони ан-

глатади. Демак, танқидчи теран нигоҳ, теран назар соҳиби.

– “Мукофот” номли шеърингизни ўқиб киши ҳар хил ўйларга боради. Мансаб, унвон, мукофот тушунчаларининг ўз тасаввурингиздаги инъи-косини ҳам бироз ойдинлаштирсангиз.

– Ўз кундалик машғулоти сирли олами ошуфтасига айланган чоғингда ўша дунё, ўша маъво энг мўътабар мукофот бўлиб туюлади.

– Тўғри тушунган бўлсам, ўша муҳит ҳам мансаб, ҳам мартаба, ҳам унвон экан-да.

– Мукофотлар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди, албатта. Чунки бу ҳам эътироф белгиси. Муҳими шундаки, “эътироф”ларга боғланиб қолмаслик ҳам кишига мароқ беради. Одам юрагида заҳматларга нисбатан матонат туйғусини шакллантиради бу. Ва сизни янада кўпроқ ишлашга, ижод қилишга рағбатлантиради.

– Мирпўлат ака, дўстлик ҳақида нима дея оласиз? Улфат, жўра, ўртоғ деган гаплар бор. Лекин чинакам дўст деганда... ҳар ким ҳам ўйланиб қолади.

– Умр ўтган сайин имконинг ортар,
Бир-бир битиб кетар каму кўстларинг.
Ҳар жиҳатдан тўқис бўларсан, фақат
Камайиб бораркан асл дўстларинг.

Бу сатрларни йигирма беш йил аввал битган эканман. Асл дўстларим ўша пайтда ҳам санокли эди. Чорак асрдан кейин қанча қолганлиги ҳақида ўзингиз хулоса чиқариб олаверинг. Нима қилай, чинакам дўстликка доир талабим ўзим учун ўта қадрли. Бу тамоийлдан чекиниш, ўзимга хиёнат бўлади. Дўстлик ҳақида туркум шеърлар битдим. Келинг, улардан бирини ўқиб берай.

– Бажонидил.

– Энг асл, энг ноёб бисоти учун
Ҳадик-хавотирлар кечмайди кимда?
Мен сени юракдан эъзозлаб бутун,
Қизганиб яшайман пинҳон – ичимда.

Риёга изн этмас асл дўстлик ҳеч,
Сен мудом юргансан ундан юқори.
Лекин нима бўлар – эртами ё кеч
Кўзинг боғлаб қўйса мансаб виқори?

Йўқ-йўқ, на мартаба ва на унвонга
Қаддинг эзмагансан, боққансан тикка.
Аммо хавотирим – ушбу замонда,
Нетғум, тушиб қолса меҳринг бойликка?

Бунда мен ожизман, чунки тилло-зар,
Энг соф юракни ҳам қилар сўқир, кар.

– Демак, бойиб кетишни орзу қилмайсиз? Бойлик ижодкорга бахт келтирмайди, истеъдод заволи деган гаплар ҳам бор.

– Шон-шухратга интилмаган ва бойиб кетишни орзу қилмаган ижодкорнинг ўзи йўқ. Шон-шухрат ижодкорнинг ички иззат-нафсини қондирса, бойлик унинг саховатпешалигида (ҳотамтойлиги бўлмаган ижодкор, менимча, асл ижодкор эмас) асқотади.

Мен ҳам бойиб кетишни орзу қиламан. Лекин бу борада нимаики режалар тузмай, ҳеч бирида муваффақият қозона олмадим. Бир пайтлар тузган режаларимга фарзандларим ишониб, уларнинг онаси ишонқирамасди. Охир-оқибат бунга ўзим ҳам ишонмайдиган бўлдим. Бунинг боисини ўйлай-ўйлай топдим: тинмай ижод қилиб ва кетма-кет китоблар чиқариб бойиб кетаман дея хаёл қилар эканман... Лекин бошқа бир нарсадан мамнунман: агар орзуимга эришганимда, хоксорликда кечирган турфа-теран туйғулардан, кечинмалардан бебаҳра қолардим. Хайриятки, ундай бўлмади. “Бойлик истеъдод заволими?” деган саволингизга эса жавобни мабодо бойиб кетсам, ўшанда айтарман.

– **Таржимачиликка ҳам жуда катта куч сарфладингиз. Бу шахсий ижодингизга халақит бермадими?..**

– Баъзан шундай хаёлга ҳам бораман. Лекин таржимани доим севимли ижодий жараён, деб билдим. Афсусланмайман. Таржима ҳам гўзаллик оламига сайр. Мен ана шу оламга олиб кирадиган сирли калитни ниҳоят топиб олгандекман... Ахматова, Цветаева, Бродский, Рубцов, Вознесенский... Ҳар бирига бир-бир ярим ой сарфлаб катта-катта туркумларни ўзбекчага ағдардим. Ва бу жараён ҳам мен учун ажойиб мўъжизалар яратиш даври бўлди, деб айта оламан. Пастернакнинг битта шеърини бир ойлаб таржима қилолмай юрган кунларим ҳам бўлган. Бу соҳада заҳматлар чеккан бўлсам-да, беқиёс мароқландим ҳам. Энди, яна навбат ўз қалбимнинг таржималарига.

– **Кўнгилга олмасангиз, яна бир гап. Албатта сиз таржима қилган шоирлар жаҳон адабиёти шаънини елкасида кўтарган сиймолар. Улар фақат сизнинг таржимангизда бир хилликка маҳкум бўлиб қолмадимикин?**

– Имкони борича ана шунга йўл қўймасликка ҳаракат қилдим. Қандай қилиб, дейсизми? Ҳар бир шоирнинг ҳаётга, ижодга бўлган муносабатини чуқур ўргандим. Ва табиийки, улар бу жиҳатдан бир-бирига мутлақо ўхшамасдир. Ва айна шу жиҳат уларнинг ўзлигини, ижодий ўзига хосликларини сақлаб қолишимга ёрдам берди. Айримлар таржима қилаётган шоирга марҳамат кўрсатиш туйғуси билан қўлига қалам олади. Мен эса уларга мухлис сифатида ёндашдим. Шоирнинг оҳангини сақлаб қолиш учун эса бутунлай ўша шоир руҳий оламида яшаш керак. Рубцов таржимасига киришишдан олдин у ҳақидаги кўп асарларни ўқиб чиқдим. Яна бир муҳим гап: мен таржима қилаётган шоирларимга қул эмасман. Қўпол туюлса ҳам айтай, пой-патак эмасман. Керак бўлса, улар билан тўғридан-тўғри гаплашиб, мунозарага киришадиган даражага чиқиб, кейин таржимага қўл ураман. Мен уларга хушомад қилиб, улуғлиги олдида бошимни кўтаролмайдиган даражадаги ижодкор эмаслигимни ҳам биламан...

– **Саволимиз кўнглингизни оғритган бўлса, маъзур тутинг...**

– Йўқ-йўқ. Бундай гап ўз кўнглимдан ҳам бот-бот ўтади. Таржима асносида озгина ланжликка берилсанг, таржимани-ку чиқарарсан, лекин ўша шоир ўзлигини, ўзига хослигини йўқотиши турган гап. Дейлик, таранг бир руҳда битилган рубоийни оддий тўртликка ай-

лантирасан. Бундай олиб қараганда, ҳамма нарсаси жойидадайд. Биров эътироз ҳам билдиролмайди. Бироқ шоир ўша тўрт сатрга жойлаган ифор йўққа чиқади. Ўша ифорни йўқотмай ўгириш учун шоир ижод оловида қандай ёнган бўлса, сен ҳам шундай ёнишинг шарт. Шунинг учун ишга киришишдан олдин қалбингда ўша шоир қалбидаги оловни ёндириб қўлга қалам олишинг зарур. Таржимага қўл уришдан олдин шеърни ёзишда шоирга қайси туйғу туртки бўлди, қайси сўз қалбига аланга ташлади – шуни қидираман.

– **Саволдан савол туғилади-да. Бродскийни таржима қилиш учун Бродский қалбига киролмайсиз, у яшаган даврда яшай олмайсиз-ку, ахир...**

– Тўғри, яшолмаймиз. Лекин ҳис этиш туйғуси бор-ку. Тасаввур қилинг, Бродский бадарга бўлиб кетди. Қисқа вақт ичида Ватандан чиқиб кетишга маҳкум қилдилар. Неча ўн йиллар ҳижратда юрди. Аммо юрагида Петербург яшади. Мен унинг изтиробларини чуқур идрок этдим. Шоир бир шеърда “апрел ёмғирлари ёғиб турган паллада Петербург тупроғини ўпиб ўлишни истайман”, деб ёзган эди. Бу қандай буюк соғинч эканлигини шоир юрагим билан ҳис қиламан. Унинг яна бир буюк жиҳати, ҳеч қачон ўз алами, изтиробларини, иддаосини пеш қилмади. У ўзини шеърлари ичига йўғириб ташлади. Шоирнинг ўз шеърларига йўғрилган палларини топиб, туйғуларини бўрттириброк кўрсатолдим, деб ўйлайман. Вознесенский шеърлари устида ҳам соатлаб ўтирганман. Бундан чарчамаганман ҳам. Чунки юрагимда илҳомдан ташқари беқиёс мароқ ҳисси ҳам бор эди-да. Шоир яратган ҳар бир сатрнинг ўзбекча бўй-баста, бутун салобати билан намоён қилиб бериш, албатта, мендан жуда катта фойдалиқни талаб қиларди. Ҳайкалтарош оддий тошда ажойиб сиймоларни кўради. Ундан, оддий тошдан қандай қилиб мана шундай ажойиб сиймо яратдингиз, деб сўрашибди. У саволга жавобан, бу жуда жўн иш. Тошдан ортиқча жойларини олиб ташлаб, керакли қисмини қолдирдим, вассалом, деган экан. Ҳар қандай хорижий шоирни ўқиганимда дастлаб хаёлимда унинг шеърининг ўзбекча бўй-баста гавдаланади. Ана шу бўй-бастани намоён қилиш учун тер тўкиб ишлайман. Мен учун бугун таржима қилиб бўлмайдиган шоир йўқ. Таржимоннинг энг муҳим вазифаси шоир юраги – у ўз шеъри тубига кўмган чўғни, ҳовур-ҳаяжонни топа олиши. Қолгани тажрибанинг иши...

– **Мабодо, мўъжиза юз бериб, яна талабага айланиб қолсангиз, ўзингизга қандай муносабатда бўлган бўлардингиз?**

– Афсус, қайтмайди-да у дамлар!.. Агар мабодо, талабага айланиб қолсам, илм уммониға бошим билан шўнғирдим. Архимедга ўхшаб, таянч нуқтасини топиб беринг, Ерни жойидан силжитаман, деган бўлардим!

– **Талантли бир ижодкор акаemizга ўзингизни жамият маховигининг бир винтига айлантриб қўймапсизмикин, деган ҳавотир изҳор қилдим. У нима деди, денг. Агар Навоий ҳазратлари ўз ҳаётини ҳокимият ҳаётидан айро тутганда том маънодаги Навоий бўла олмас эди, деган гапни айтди.**

– Навоий ҳокимиятдан имкониятларини тўлароқ намоён қилиш учун фойдаланган бўлиши мумкин. Аммо уни ҳокимиятга чин дилдан интилган, деб айтолмаймиз.

– Кимларга ҳавас қилиб яшайсиз? Яхши ёзаётганларни рақиб санайсизми?

– Ҳаётда игна билан қудуқ қазийдиганларга ҳавас қилиб яшайман. Барча яхши ёзаётганлар менинг рақибларимдир. Бироқ Худодан уларга бундан да яхши ёзишларини сўрайман. Чунки шунда менинг руҳиятимда янги уфқлар иштиёқи туғилади ва ғайратим янада алангаланари.

– Юртбошимиз томонидан ёзувчиларга алоҳида эътибор, ғамхўрлик кўрсатиляпти. Қалам аҳли шу ардоққа муносиб асарлар яратаяпти, деб ўйлайсизми?

– Ҳар қалай, интилишларимиз бор. Лекин бу режа ва ниятларни ижодимизда етарли даражада ўз аксини топмоқда деб бўлмайди. Балки бу бирдан руёбга чиқадиган жараён эмасдир. Лекин ҳаммамизни бир нарса қувонтирди – бу Ёзувчилар уюшмаси фаолиятининг жонланганидир. Бу айниқса, жанрлар бўйича ишлайдиган кенгашларнинг йиллик ҳисоботлари йиғинларида яққол кўзга ташланди. Ҳар бир кенгаш ўз сарҳисобини қилди ва бу сарҳисоб янги изланишларга, янги режаларга замин яратди. Адибларимиз бундан ҳам фаолроқ ишлашлари мумкин. Агар айрим муаммолар ҳал қилинса...

– Қайси муаммоларни назарда тутяпсиз?

– Хусусан, китоб нашри муаммосини. Ёзувчи асарини яратиб, нашриётга олиб боради. Нашриётнинг аҳволи маълум: маблағимиз йўқ, ҳомий топиб келинг, дейди. Китоб муаллифи ҳомий топди ҳам дейлик, бу китоб босилди ҳам дейлик. Энди ёзувчи уни сотиш билан (ноширлар тилида реализацияси билан) овора бўлиши керак. Агар ёзувчи зиммасидан ҳомий топиш бурчи ва босилган китобини реализация қилиш вазифаси олиб ташланса, у битта ўрнига, учта асар яратган бўлармиди...

– Бундан 15-20 йиллар олдин дўконларимиз жовонлари белини сирқиратиб турган қатор “мумтоз асар”лар бирдан ғойиб бўлди-қолди. Ваҳоланки, уларни биров олиб ташлагани ҳам йўқ эди...

– Уларни жовонлардан истиқлол шабадаси сурпириб ташлади. Тарих саҳнасидан бутун бошли бир тузум улоқтирилгач, унинг маддоҳларига ўрин қолармиди?!

– Инсон ҳар бир амали учун нафақат бу дунёда, балки у дунёда ҳам жавобгардир. Бир пайтлар ёшлиқ ҳарорати билан битиб қўйган айрим сатрларни ўқиб бугун афсусланган пайтларим бўлган. Ана шундай туйғу-тазаррулар сизни ҳам қийнайдами?

– Ҳар қандай шароитда ҳам виждонимга хилоф бўладиган сатрларни қоғозга туширмасликка ҳаракат қилдим. Бу борада кўнглим тинч.

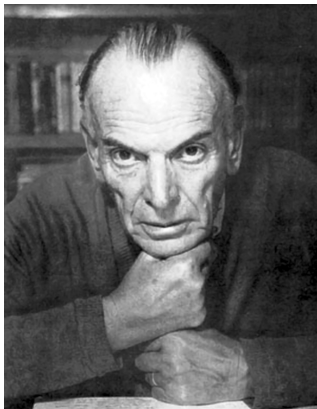
– XXII аср ўзбек шеърятини қандай тасаввур қиласиз? Уша маъво-маконда ўзингизнинг ижодингиз ҳақида ўйлаганингизда нималарни ҳис қиласиз?

– У замондаги шеърят борасида, жумладан, ўзим ҳақимда ҳам бирор нарса дейишим мушкул. Лекин қийин-қийин – бугунги кунда бир-бирини қўлаб, бир-бирини олдинга суриб юрганларга қийин... Бу аниқ.

– Ҳозирги адабий жараённинг яна қайси жиҳатлари сизни чуқур ўйларга толдиради?

– Айрим ижодкор дўстларимиз ҳаётда бошқа миллат шоирларига, асосан Ғарб ижодкорларига тақлид қилишади. Ижодкор ҳаётини узлатда, ёлғизликда ёки аллақандай эҳтирослар оғушида тасаввур этишади. Шундай бўлиши мумкин. Лекин бизнинг миллий менталитетимиз сал бошқачароқ. Бу маъзи жуда тўқ ва чуқур Шарқ менталитети. Шарқ одами умрининг маълум бир палласида фақат ижодда эмас, ҳаётда тутган ўрни, фарзандлари камоли даражасидан ҳам масрурланади. Ғарбда ўн саккиз ёшдан кейин ўз фарзандига бор, билган ишингни истаганингча қил, дейди, ҳатто “алвидо” сўзини бамайлихотир айтиши мумкин. Бизда-чи?.. Ал-Бухорийнинг устози Абдуллоҳ ибн ал-Муборак ал-Марвазий ҳаёти ва ижодини ўргана туриб, дунёга мутаассиблик билан эмас, ҳамиша фикрчан руҳда қараш кераклигини ҳам англадим. Буюк инсонларнинг ҳамма жиҳатлари ҳам сен ибрат оладиган фазилат бўлмаслиги мумкин экан. Ал-Марвазий айтади: тўрт мингта устоз кўрдим. Уларнинг учтасининггина феъл-атвори менга матлуб бўлди. Уларнинг ичиди ҳам фалончида адаб-ахлоқ, такаллуф ўзлаштирилган эди. Фалончида илм билан ахлоқ уйғун эди. Фалончининг ҳар бир фазилати туғма эди, деб ёзади. Биз инсонга берилган фикрлаш туйғусини ҳеч қачон йўқотмаслигимиз керак. Инсон фикрлашга имкони йўқ лаҳзаларда ҳам фикр эгаси. Дунё тинимсиз эврилиб бормоқда. Бу умумбашарий жараёнда инсон табиатидаги эзгу хислатларнинг путур топаётганлиги ташвишга солади. Бу бизнинг азалий идеалларимизга путур етказмасмикин, деб хавотир қиламан. Мана шу туйғулар ёрқин бўёқлар ила адабиётимизда акс этиши ва бу муаммо адибларимизни чуқур ўйга толдириши керак. Муҳими, ўзлигимизни сақлаб қолиш туйғуси тафаккуримизни тарк этмаса, бас. Зеро, қушлар юрагини доим иссиқ ўлкалар тортиб турганидай, шак-шубҳасиз, бизни ҳам шарқона анъана ва удумларимиз ўзига тортиб туради. Қонимизда гупурган ана шу туйғуларгина бизни қийин даврлардан безаха олиб ўтиши мумкин.

Абду НАБИ суҳбатлашди.

Константин ПАУСТОВСКИЙ

ЭРТАКЧИ

Христиан Андерсен ҳақида ҳикоя

Ёзувчи Христиан Андерсен билан учрашганимда ёшим атиги еттида эди.

Бу ажойиб воқеа қиш кечаларининг бирида, XX асрнинг бошланишига бир неча соат қолганида рўй берди. Қувноқ болалар эртақчиси мени Янги аср остонасида кутиб олди.

У аввал менга узоқ тикилиб турди-да, сўнгра ҳазиломуз бир кўзини қисиб жилмайганича, чўнтагидан оппоқ рўмолчасини олиб ҳавода елпитган эди, оппоқ атиргул пайдо бўлди ва атрофга хушбўй таратиб, оҳиста ерга тушди. Ўша пайтлар биз оиламиз билан истиқомат қилаётган ертўланинг ғиштин полига келиб тушган атиргулдан жаранглаб майин оҳанг таралди ва унинг сирли оғушида хонам кумуш рангда товлана бошлади.

Кейинчалик билсам, ўшанда Андерсен билан бўлиб ўтган воқеа эски ёзувчилар тили билан айтганда ўнг аралаш тушда кечган ажиб бир ҳолат, яъни ғаройиб учрашув юз берган экан.

Ёдимда, ўша кеч оппоқ қор ёғаётган эди. Уйимизда эса арча безатилаётганди. Арча безаб бўлингунига қадар ҳаяжондан юрагим ҳапқириб кетмаслиги учун уйимиздагилар мени кўчага чиқариб юборишди. Мен эса ҳанузгача нима учун уларнинг айнан белгиланган вақтдан олдин қувониб кетишимни истамаганликларини тушуниб етолмайман. Балким, ўша қувонч дегани бизнинг оиламизга жуда кам ташриф буюрадиган, оиламиз аъзолари интиқиб кутадиган азиз меҳмондек бўлгани учун, унинг ногоҳ кириб келиши эса биз болаларни хурсанд этиб, ҳаддан ташқари ҳовлиқтириб юбориши мумкинлигини ўйлаб, шундай қилишгандир. Қайдам, нима бўлганда ҳам ўша куни уйдагилар мени ташқарига чиқариб юборишган эди.

Ҳар доим шом аралаш қоронғу туша бошлаган кезлари, кўчалар, уйлар ва баъзи биноларнинг чироқлари бирданига чарақлаб ёниши қалбимни алланечук ҳаяжонга солиб юборар эди. Айни шу чоғда ажо-

йиб яшил рангли шуъла таратиб ёришувчи дўконнинг ойнали пештахтаси тубида турли-туман ғаройиб нарсалар пайдо бўлар, улар “қорқиз” номли конькилар, турфа рангда товланиб ёниб турувчи ҳар хил “бурама шамлар”, майда оппоқ цилиндрларга жойлаштирилган қизиқчилар ниқоблари, қалайдан қуйиб тайёрланган тўриқ от минган чавандозлар, пақилдоқлар ва турли рангдаги ялтироқ қоғоздан ясалган занжирчалар эди.

Ўшанда XIX асрнинг охириги кечаси нечоғли муҳим аҳамиятга эга эканлигини катталарнинг сўзларидан билиб олгандим. Чунки, инсон бундай кечанинг қайта гувоҳи бўлиши учун яна юз йил умр кўриши, бу эса ҳар кимга ҳам насиб этмаслиги муқаррар эди.

Дарҳақиқат, назаримда ўша кунги оқшом ҳам ўзгача бир сирли тароват билан кириб келганди. Ташқарида оҳиста оппоқ қор ёғарди. Қор парчалари шунчалар йирик эдики, бамисоли осмонни тўлдириб даста-даста гул ёғарди гўё. Кўчаларни эса, извош отларга тақилган кўнғироқларнинг ёқимли садолари тутиб кетганди.

Арча безаб бўлинганлиги ёдимга тушиб, уйимизга қараб югурдим. Хонага киришим билан мени кутиб турган уйимиздаги катталар арчанинг чироқларини ёқиб юборишди. Шу чоғ кўз ўнгимда ранг-баранг чироқлар бирин-кетин ёниб, хонамиз чарақлаб ёришиб кетди. Алмашиб ёнаётган чироқлардан эса худди акация дарахтининг қуриган шохлари қисирлаб синаётгандек овоз чиқарди гўё. Ногаҳон, арчанинг тагида турган катта қалин китобга кўзим тушиб қолди. Англадимки, бу онамнинг менга Янги йил совғаси, яъни Христиан Андерсеннинг эртақлар китоби эди. Шу пайт қувончим ичимга сиғмай, ҳаяжон билан шошилгунча арчанинг ёнида ўтириб олиб китобни варақлай бошладим. Унинг варақлари нафис қоғоз билан ёпиб қўйилган ажойиб суратларга тўла эди. Суратларни томоша қилиш учун ёпиштириб қўйилган ўша қоғозни оҳиста ажратиб олиш кифоя эди. Суратларда эса қор қасрининг деворлари узра мушаклар

ярқирар, оппоқ булутлар сузиб юрган денгиз устида ёввойи оққушлар учиб юрар, кумушранг аскарчалар узун қуролларини ушлаб бир оёқда қоровуллик қилиб саф тортиб туришар ва бошқа шу каби ажойиб мўъжизавий манзаралар акс эттирилган эди.

Китобга шу қадар шўнғиб кетибманки, ҳатто катталарнинг мени безалган арчани томоша қилишга ундаётганликларини ҳам сезмабман.

Ўшанда дастлаб ўқиган эртақларим ғаройиб матонатли жанг, жажжи гўзал раққоса ҳамда қор маликаси ҳақидаги эртақ бўлди.

Ҳамон ёдимда, китобни варақлаб ўқир эканман, гўё унинг саҳифаларидан турфа гулларнинг хуш бўйлари уфуриб, қахрамонларининг саҳий чехралари шундоқ кўз ўнгимда жонланиб, намоён бўлганлигидан ҳайратлангандим. Бир оздан сўнг толиққанимдан арчанинг тагида кўзим илиниб, пинакка кетиб қолибман. Шу чоғ арча шохларини безаб турган чироқлардан таралаётган ёқимли илиқлик ҳамда ширин мудроклик ичра оппоқ атиргуллар баргини тўкаётган Андерсеннинг сиймоси намоён бўлди. Ўшандан бери у ҳақдаги тасаввуримга ўша ажиб, тушимда кўрган манзара муҳрланиб қолган.

Мен у пайтлар жуда ёш эдим. Эртақлардаги, жумладан Андерсен эртақларига ҳам яширинган, катталарга тушунарли бўлган иккинчи томони, яъни иккинчи ғояси борлигини билмас эдим, албатта.

Буни анча кеч англадим. Кейин билсам, XIX асрнинг ўзига яраша оғир ва оламшумул якуни арафасида менга омад кулиб боққан ва айни шу кечада ғаройиб мўъжизавий шоир Андерсен менга учраб, мурғак қалбимда ёруғликнинг зулматдан ҳамда инсонларнинг саҳий юраги ёвузлик устидан ғалаба қозонишига ишонч уйғотган экан. Ўша пайтлар Пушкиннинг “Яшасин қуёш, йўқолсин зулмат!” деган сўзларини эшитган эдим. Негадир менинг назаримда Пушкин билан Андерсен ўзаро қадрдон дўст бўлишгандек, улар ҳар гал учрашганларида бир-бирларининг елкаларига қоқишиб, завқланиб қувонишаётгандек туюлар эди гўё.

Андерсеннинг таржимаи ҳолини анча кеч ўргандим. Унганча менинг тасаввуримда унинг ҳаёти ҳам худди ўзининг эртақларидаги каби ғаройиб ва гўзал, суратлари каби қувноқ ва бахтиёр бўлиб туюлар эди.

Андерсеннинг ҳаёти болалик чоғлариданоқ жуда оғир шароитда кечди. Аммо у умри давомида ҳаётдан, ёруғ оламдан эзгулик қидириб, завқланиб яшашга интилди.

Христиан Наполеон уруши даврида Оденза деб номланган данияликлар шаҳрида камбағал этикдўз оиласида дунёга келди. Оденза Фюн оролининг пастак адирларида жойлашган бўлиб, унинг атрофини баланд тоғлар ўраб турарди. Адирлар этагида арчалар гуллаб ётар, осмонини эса доимо туман қоплаб турар эди. Одензанинг умумий кўринишини тасаввур қилиб кўрилса, у қорайган эман дарахтидан йўнилган каттакон ййинчоқни эслатарди.

Ҳа, Оденза бекорга ўзининг ёғоч ўймакорлик санъати билан шуҳрат қозонмаган эди. Ўрта асрларда яшаб ўтган ёғоч ўймакор усталаридан бири Клаус Берг қора дарахтдан Оденза бош черковининг ибодат қиладиган жойидаги улкан қисмини йўниб тайёрлади. Унинг ажойиб ижод намунаси бўлган ушбу меҳроб маҳобати ва ҳайбати билан фақат болаларнинггина

эмас, балки катталарнинг ҳам ҳайратини оширар эди. Даниялик ўймакор усталар фақат меҳроблар ўйибгина қолмай, турли илоҳий манзаралар акс эттирилган ҳайкалчалар ҳам тайёрлар эдилар. Дарахтларнинг улкан бўлақларидан моҳирона йўнилган ҳайкалларда кўпол, аммо ўзига хос рамзий маънолар касб этувчи илоҳий мабудалар, денгиз худоси Нептун, делфинлар, гоҳо эгилиб юрувчи денгиз отлари каби ҳар хил нарсалар акс ётар эди. Бундай ҳайкалчалар денгизчилар удумига кўра елканли кемаларнинг олд тумшуғига жойлаб қўйилар эди. Ҳайкалчалар баъзан тилла суви ёки ҳар хил махсус тўқ рангли бўёқлар билан бўялар эди. Узоқ йиллар давомида денгиз тўлқинлари уларга путур етказиб, бузиб, ранглари ювиб кетмаслиги учун махсус бўёқлар жуда қуюқ қилиб сурилар эди.

Кемаларга ҳайкалчалар ясовчи ўймакор усталар ўзларининг бетакрор моҳирона санъатлари туфайли гўё денгиз ижодкорлари – шоирлари эдилар. Андерсеннинг дўсти даниялик Альберт Торвальдсен ҳам ана шундай ўймакорлар оиласининг бирида вояга етган, XIX асрнинг буюк ҳайкалтароши эди.

Андерсен болалигидан бошлаб ўймакорларнинг хаёлни мафтун этувчи ажойиб ижодий ишларини фақат кемалардагина эмас, балки Оденза уйларининг безакларида ҳам кўп учратган. Даставвал у Одензадаги эскирган бир уйнинг кенг ёғоч ромига ўйилган ажиб лолалар ва атиргулларни кўрган эди. Ижодкор уста томонидан нақшлар ёнига бир мисра шеър ҳам ўйиб ёзилган эди. Болалар жам бўлишиб, ўша шеърни ёдлаб олишгани ҳамон унинг ёдида.

Этикдўзлар эшиги устига осиб қўйилган икки каллали бургут тасвири ҳам унинг хаёлига муҳрланиб қолган. Бу тасвир гўё оёқ кийимлар доимо бир жуфт қилиб тикилишининг рамзий маъносини англатиб турар эди.

Андерсеннинг отаси ҳам этикдўз эди. Аммо уларнинг эшиги устида икки каллали бургутнинг сурати йўқ эди. Бундай сурат фақат этикдўз ҳунармандлар цехига аъзо бўлган усталарнинг эшигига илинишига руҳсат этиларди. Андерсеннинг отаси эса жуда камбағал бўлганлиги туфайли этикдўз ҳунармандлар цехига белгиланган аъзолик бадалини тўлопмас, шунинг учун ҳам бу цехнинг аъзоси эмас эди.

Андерсен ўта ночор ва қашшоқликда вояга етди. У яшаган оиланинг бирдан-бир фахрланадиган нарсаси уларнинг жуда озодалиги эди. Уйнинг ичида яшикка жойланган тупроқда қалин бўлиб пиёз кўкариб турарди. Токчадаги гултувакларда эса турли гуллар қийғос очилиб ётарди. Гулларнинг хуш бўйлари отасининг кўлидаги косиблар болғачасидан таралаётган акс-садо билан бирлашиб, барабанчилар казармасидан эшитилиб турувчи вазмин товуш, дайди мусиқачилар флейтаси (найсимон мусиқа асбоби)нинг ҳуштаги ҳамда дарё бўйлаб кўшни қирғоққа юк ташийдиган бесўнақай кемалардаги матросларнинг ҳорғин бўғиқ овозда айтаётган кўшиқларига қўшилиб кетар эди гўё.

Бу каби турли-туман манзаралар, одамлар, ҳодисалар ва ундаги ранглар, овозлар ўзига хос ажойиб хаёлпараст Христианнинг шуурида айланиб, унинг шодланиб, завқланиши ва ҳар хил ғаройиб воқеалар ўйлаб топишига замин яратар эди.

Айниқса, уларнинг уйида ҳар қандай ҳолатда ҳам уни ёлғиз тингловчи, Карл лақабли мушукнинг борлигидан болакай жуда мамнун эди. Аммо Карлнинг ҳам

бир камчилиги бор эди. У ҳам бўлса бола айтаётган бирор-бир қизиқ эртақни охиригача диққат билан тинглай олмас, эртақ ниҳоясига етмасидан олдин хуриллаб ухлаб қолар эди. Болакай эса қари мушук Карлнинг бу қилиғидан асло ранжимас, чунки мушук унинг эртақларидаги сеҳргарлар, Клум-пе-Думпе номли айёрлар, ақлли трубочилар, сўзлашувчи гуллар ҳамда бошида олмос тожи бор қурбақалар каби ғаройиб нарсалар борлигидан ҳеч қачон ажабланмай, жимгина уни тинглади.

Андерсен илк эртақни ўзининг отасидан эшитганди. Кейин эса у ушбу эртақни қўшни мусофирхонада турувчи аёлларга айтиб берган эди. Бу ерда яшовчи аёллар куни бўйи эгилиб олиб, кулранг жун йигирар, бир-бирларига эса ўзларининг ҳар хил соддагина ҳикояларини сўзлаб ўтиришарди. Болакай эса уларнинг ҳар бир ҳикоясини қизиқиб тинглаб, эртаси куни айнан шу ҳикояларнинг ўзини бошдан оёқ ўз тасавури билан бойитиб, ўзга ранглар билан бўяб, безаб уларнинг ўзига янгича талқин билан ўз номидан қайта бошдан сўзлаб берарди.

Аёллар жажжи Христианнинг қобилияти ва зеҳнига қойил қолиб: “Қандай ажойиб бола-я, бундай хислатли инсонлар дунёда ҳаёт кечириши жуда қийин бўлади”, дея афсусланиб, ўзаро шивирлашиб қўйишарди.

Ҳикояни давом эттиришдан олдин унинг юқорида тилга олинган ажойиб хислатларига тўхталиб ўтсак. Андерсен ён атрофимизни ўраб, кўзга ташланиб турган табиат, ёруғ оламда ҳар биримиз ҳар қадамда дуч келиб, кундалик ҳаётимизда юз бераётган оддий воқеа, ҳодисаларда ҳам ажойиб борлиқ, ўзгача ажиб дунёни кўра биларди. Ҳар қандай, кўпчиликка шунчаки туюлган кўз илғамас нарсалардан яхшилик, бир дунё эзгулик топиб, қалбдан қувониб, шодланарди.

Унинг бу каби хислатларини қобилият, деб атасак тўғрироқ бўлар эди.

Биз замин бўйлаб одимлар эканмиз, оёғимиз остида ётган ҳар бир нарсага эътибор бермаймиз. Ёки атрофимизни ўраб турган борлиқ, ерга тушган япроқ, майсаларни бир дам тинглаб кўриш ёки мисол учун, оддий бир сиқим тупроқни қўлимизга олиб, диққат билан разм солиш ҳар биримизнинг ҳам хаёлимизга келавермайди. Агар биз ҳам заминга яқинроқ энгашиб ёки унинг бағрида ёнбошлаб олиб, диққат билан разм солиб кузатсак, унинг ҳар бир қаричида кўплаб қизиқарли, ажойиб мўъжизаларга дуч келган бўлар эдик.

Қани айтинг-чи, сизнингча нопармон-яшил тусли аскарга ўхшаш баргизуб гулининг қуруқ кўзачаси оғзидан зумрад заррасини сочиб туриши қанчалар гўзал ва ажабланарли эмасми? Ёки ҳар бир намчил гиёҳ, майсалар-чи, ёки маккажўхори поясида етилиб, тўкилиб тушадиган донлар-чи, бир дона майда уруғчадан ўсиб чиқувчи улкан дарахтлар-чи? Ана шундай, у ҳар бир қадамда олам-олам антиқа нарсаларга дуч келар, уларни кузатар ва ҳар бири ҳақида жуда қизиқарли ҳикоялар, эртақлар тўқирдики, одамлар уларнинг қай бирини тингламасин, унинг қобилияти, санъатига қойил қолиб, ҳайратдан бош чайқаб:

– Бу Одензалик этикдўзнинг дароз ўғлига қайдан бунчалик ажойиб илоҳий неъмат ато этилган экан-а, балким у сеҳргардир, – дейишарди.

Одензанинг ўз театри бор эди. У ерда Андерсен илк бор “Дунай қизи” деб номланган пьесани томоша

қилиб, жуда ҳайратланган эди. Ўшандан то умрининг охиригача ашаддий театр ишқибозига айланди.

Болаларни нафақат халқ оғзаки ижоди, балки театр орқали ҳам эртақлар оламига олиб кириш мумкин. Улар спектаклларни ҳам ҳайратланиб, худди эртақдек қабул қилиб, севадилар.

Ёрқин сахна безаклари, ранг-баранг чироқлар, аскарларнинг турли-туман қадимги қурол-яроғлари, мусиқа садолари остида бошланувчи даҳшатли жанглар, маликаларнинг ҳаворанг узун киприқларидан тўкилиб турувчи кўз ёшлари, ўткир, ялтироқ қилич тутган малларанг соқолли ёвуз бадқирдорлар, ҳавода учиб айланиб, рақсга тушувчи гўзал қизлар, буларнинг барча-барчаси фақат эртақлардагина рўй бериши мумкин.

Аммо Андерсеннинг театрга тушиб туришга пули йўқ эди. Бир куни у шаҳарлик афиша ёпиштиригич Петер билан дўстлашиб қолди. Андерсен унга спектаклларнинг афишаларини ёпиштиришга ёрдам берар, Петер эса бунинг эвазига янги спектаклнинг битта афишасини совға қилар эди. Христиан уни хонасининг бурчагига ёпиштириб, пьесанинг номланиши ва унда ижро этувчилар билан хаёлан танишиб, ана шу афишада турган номлар билан ўз фантазияси орқали пьесанинг қалбларни забт этувчи янгича руҳи ҳақида ўйлар, ҳар бир спектакл воқеасини ўзининг тасавуридаги тасвирлар билан алмаштирарди. Шундай қилиб, кунларнинг бирида болакайнинг хаёлида сирли ва ғаройиб болалар театрининг янги репертуари пайдо бўлди. Унда болакайнинг ўзи муаллиф, ўзи актёр, мусиқачи, ўзи рассом, ҳам сахнанинг ёритувчиси, ҳам хонандаси эди.

Андерсен ўзи ўсган камбағал оиланинг ёлғиз, энг хотиржам ва эркин аъзоси эди. Оиласида уни ҳеч ким, ҳеч қачон қоймасди. Болалигидан унинг хаёли ўзининг ажойиб, узундан-узоқ орзу-ўйлари билан банд эди. Бу ҳолат ҳаттоки унинг савод чиқариши учун ўқиш пайтида ҳам халал берарди. У ёзишни тенгқурларига қараганда анча кеч ўрганди. Ҳаттоки, кексайган чоғида ҳам хатолар билан ёзар, ўзига унчалик ишонмас эди.

Андерсен кўп вақтини Оденза бўйидаги эски тегирмон ёнида ўтказишни ёқтирарди. Тегирмон эскириб кетганлигидан ундан қисирлаган овоз чиқарди. Тарновидан ям-яшил сувўтлари осилиб, унга келиб қуйиладиган сув ён атрофга сачраб турар, тўғоннинг қирғоғида эса балиқчалар жимирлашиб, сузиб юрганлиги кўриниб турар эди.

Болакайга кимдир ёшлигида айна шу тегирмон остида, ер шарининг нариги томонида Хитой деган мамлакат борлигини, хитойликлар эса бир пасда ерости йўлини қазиб, у орқали Одензага кириб келиши ва кутилмаганда қўлларидан нафис елпиғич тутган, тилла аждар сурати тикилган қирмизи шойи халатларда Дания шаҳарларининг моғор босган намчил кўчаларида пайдо бўлиб қолиши мумкинлиги ҳақида сўзлаб берган эди.

Болакай бу мўъжизани узоқ кутди, аммо бу воқеа содир бўлмади.

Одензада эски тегирмондан ташқари яна бир жой болакайнинг эътиборини тортар эди. У истеъфога чиққан кекса денгизчининг канал бўйида жойлашган кўрғончаси эди. Денгизчи боғининг ўртасидаги кўзга яққол ташланиб турадиган жойида бир неча ёғоч замбараклар ва унинг ёнида ёғочдан ясалган аскар ҳайкалинини ўрнатган эди. Канал бўйлаб кемалар сузиб ўтаётганида у ясаган зам-

бараклардан ҳавога ўқсиз зарядлар отилар, ёғоч аскар эса осмонга қараб кулолини сермар эди. Кекса денгизчи шу аллозда ўзининг истеъфога чиқмаган омадли капитан ўртоқларига салют берарди.

Кекса денгизчининг ушбу ажойиб қўрғонига Андерсен бир неча йилдан сўнг, талаба бўлган чоғида киришга мушарраф бўлди. У келган чоғида денгизчи ҳаётдан кўз юмган, аммо ёш шоирни гир айлана гулзор ичида бир тўда гўзал ва шўх қизлар галаси – кекса капитаннинг қизлари кутиб олишди. Андерсен кейинчалик у қизларнинг бирига нисбатан қалбида ишқ-муҳаббат уйғонганини сезиб қолди. Аммо унинг муҳаббати гўёки туман ичра жавобсиз қолиб кетди.

Унинг тинимсиз ҳаёти давомидаги аёлларга нисбатан пайдо бўлган қалбидаги ҳис-туйғуларининг барчаси ҳам шу аллозда яқун топди.

Христиан жуда кўп хаёл сурар, хаёлига келган кўп нарсаларни орзу қиларди. Ёшлигида унинг ота-онаси яхши тикувчи-бичувчи бўлишини исташган эди. Шу мақсадда онаси унга тикиш-бичишни ўргатди. Аммо бола ўрганиб, нимаики тиккан бўлса, фақат ўзининг театридаги кўғирчоқлари учун тайёрлади. Ўша пайтлар Андерсеннинг уйида кичик театри бор эди.

Бичишининг ўрнига эса моҳирона тарзда қоғоздан ҳаёлига келган турли нақшлар, бир оёғида айланиб рақсга тушадиган жажжи раққосалар шаклини кесиб ясар эди. Ўзининг ушбу ажойиб қобилияти орқали барчани кексайган чоғида ҳам ҳайратда қолдирарди.

Тикувчилик хунарини ўрганганлиги унинг ёзувчилигида ҳам қўл келди. У қўлёмани жуда тез ва зич ёзардики, ҳатто тўғрилашга ҳам жой қолмасди. Шундай пайтлар қўлёманинги ўзгартирилган жойини қоғозга ёзиб олиб, орқасидан таглик қўйиб, ип билан текислаб тикиб ёпиштирар эди.

Андерсен ўн тўрт ёшга кирганида унинг отаси вафот этди. Кечаси билан отасининг бошида йиғлаб, мижжа қоқмай чиқди. Ўша куни отасининг бошида у билан бирга бир чигиртка ҳам туни бўйи хониш қилганини сўзлаб берди.

Шундай қилиб, ўша куни умри давомида биргина шоир ва эртақчи ўғилни дунёга совға қилишдан бўлак ҳеч нарса қилолмаган, бирор нарсаси билан ҳеч кимни қойил қолдиролмаган ва ҳеч нарсаси бўлмаган тортинчоқ этикдўз чигиртканинги сирли хониши остида ҳаёт билан видолашди.

Андерсен отасининг ўлимидан бир оз ўтгач, онасининг розилиги билан уйларида асраб қўйилган арзимаган чой-чақани олиб Одензадан ўз омади, бахтини қидириб пойтахти Копенгагенга жўнаб кетди. У ерда эса нима кутаётганлигини ҳеч ким билмас эди.

Унинг хотираси ёшлигидан сирли воқеаларга тўлиб-тошган, аммо буларнинг барчаси шунчаки бефойда сақланиб турган эди. Андерсен катта бўлганида ким бўлиши ҳақида узоқ ўйларди. Қўшиқчи, раққосми, шоир ёки бадий асарларни ифодали қилиб ўқиб берувчи – суҳандон, сатирик, драматургми, хуллас, эртақчилик эса ҳаёлига ҳам келмаган эди. Шунга қарамай қалбининг олис манзилларидан эртақларнинг мўъжизавий оҳанги дам у, дам бу ижод торлари орқали садо бериб турарди.

Эртақлар оламига Андерсенни аслида нима етаклаган эди?

Табиатнинг мафтункор бағрида ёлғиз қолиб, унинг овозига қулоқ тутиб, эртақ ёзишдан ҳам завқлироқ ва осонроқ нарса йўқ, деб айтган эди у.

Айниқса Зеландия ўрмонларида дам олган кезлари унинг бу фикри янада ойдинлашди. Ажойиб, мафтункор осмонида юлдузлар ғира-шира милдираб, қарийб доимо енгил туман остида ўй суриб турувчи Зеландия ўрмонлари. Ўрмон бўйлаб денгизнинг узун ястаниб туриши эса унга янада ўзгача тароват бахш этар эди.

Андерсен эртақларининг кўп қисмини қиш пайтида ёзганидан хабаримиз бор. Аммо сиз болакайларнинг арча байрамини гўёки бир ғаройиб мўъжиза каби ҳаяжон билан интиқиб кутишларини, арчанинги ўзига хос кўркам тусга кириб, турли-туман товланиб турувчи бетакрор ўйинчоқлар билан чарақлаб безатилишини бир тасаввур қилиб кўринг-а!

Денгиз бўйида қиш қандай ўтишини биласизми? Бутун борлиқ оппоқ кумушранг қорга беланган. Ойдин қиш кечасининг ёғдуланиб, уйларнинг печларида ёғоч ўтиннинг чарсиллаб ёниб туриши буларнинг ҳамма-ҳаммаси андерсенча тасаввур ифода билан унинг эртақларига жой бўларди.

Балким Андерсеннинг эртақчи бўлишига Копенгаген кўчасидаги мана бу воқеа сабаб бўлгандир?..

Бир болакай эски Копенгаген уйларининг бирида тоқчада ўйнаб ўтирар эди. Унинг ўйинчоқлари унчалик кўп эмас, улар бир неча кубикчалар, папье-машедан тайёрланган эски думсиз от ва қалайдан ясалган синиқ аскарча эди. Болакайнинг онаси – ёшгина жувон дераза ёнида кашта тикиб ўтирарди. Шу пайт эски денгиз порти томондан, кўчанинги пастак қиялигидан кўтарилгунча қора либос кийган, жуда озгин ва дароз бўйли бир одам пайдо бўлди. Узун қўлларини осилиб турган гавдаси у ён, бу ён қалқиб, ўзи билан ўзи гаплашиб, болакайнинг уйи томонга яқинлашиб келмоқда эди. У одам шляпасини кўлига ушлаб олган, шунинг учун ҳам кенг қия пешонаси, бургутникига ўхшаш ингичка бурни ва кул ранг қисик кўзлари аниқ кўзга ташланиб турарди. Унинг чеҳраси деярли кўримсиз бўлиб, аммо қадди-қомати жуда келишган, нимаси биландир чет элликларни эслатиб турарди. Эгнидаги калта камзулининг тугма қадайдиган жойига хушбўй ялпиз шохчасини тақиб олган эди.

Агар шу нотаниш кишининг ўзига ўзи ғудраниб келаётган сўзларига қулоқ тутиш жоиз бўлса, унинг салкам хиргойи тарзда қуйидаги шеърни ўқиётганининг гувоҳи бўлар эдик:

*Мен сени кўксимда асрадим,
Орзу-умидларимнинг нозик ғунчаси...*

Болакайнинг онаси тикаётган каштасидан бошини кўтариб, ўғлига қаради ва:

– Ана, бизнинг шоиримиз жаноби Андерсен келяптилар. Агар у хиргойи қилаётган аллалар хонишига қулоқ тутсанг, ширин уйқуга кетиб қолишинг мумкин, – деди.

Шу дам болакай қора кийимдаги нотаниш одамга бир пас тикилиб турди-да, сўнг ўйнаб ўтирган ягона оқсоқ аскар ўйинчоғини кўлига олиб, кўчага, Андерсен келаётган томонга югуриб кетди. Ёнига етиб келгач, ўйинчоқни унинг кўлига тутди-ю, зудлик билан орқасига қайтиб, уйига қараб югуриб кетди.

Бу болакайнинг энг қимматбахо совғаси эди. Андерсен ҳаяжон билан албатта буни тушунди ва болакайнинг берган совғаси – ўйинчоқ аскарчани шундай кўксига қадаб қўйилган ялпиз шохчасининг ёнига худди кўкрак нишонидек тақиб олди. Бунга ҳам қаноатланмай, ўйинчоқни меҳр билан кўксига босиб, янада кўзга равшанроқ ташланиб туриши учун бироз чиқариб қўйди. Болакай томонидан кўрсатилган бу ҳолат Андерсенни шу даражада тўлқинлантириб юбордики, бекорига уни яқин дўстлари ҳис-ҳаяжонга ўта берилувчанликда айб-ламаслиги қайта ёдига тушди.

Аёл эса кашта тикишдан бир оз тин олиб, агар шу шоирни севиб қолганимда, у билан кечган ҳаётим ўта мароқли ва шунга кўра мураккаб ҳам бўлиши мумкин эди, дея ҳаёлидан ўтказди. Андерсен ҳаттоки ёш хонанда Женнини севиб қолганида ҳам, уни деб ўзининг шоирона одатлари, беқарор орзу-хаёлларидан воз кечмаганлиги ҳақида эшитган эди. Ҳа, шоирнинг ўзига хос ўй-хаёллари, орзуларининг чеки-чегараси йўқ эди.

Бир куни у ҳатто ғамгин-хувиллаб Данияга қараб шимоли-ғарб томондан эсиб турувчи шамолнинг йўлига, балиқчилар кемасининг мачтасига мусиқа асбоби – арфани қистириб қўйиб, шамол таъсирида унинг торларидан тараладиган мунгли садони тинглагиси келиб кетди. Бу албатта фақат Андерсенгагина хос бўлган орзу-хаёлларнинг бир кўриниши эди.

Андерсен ўз ҳаёти ҳақида сўзлаганида, унинг соз ва шодон ўтганлигини таърифлаб, болаларча шодланиб қувонарди. Ҳаётга бу қадар беғубор, софдиллик билан қараш фақатгина Андерсен каби қалби тоза, маънавий денёси бой бўлган инсонларгагина хос бўлган фазилатдир. У каби инсонлар турмушда учрайдиган ҳар қандай майда-чуйда ҳодисаларга ўралашиб, нолиб, вақтини бекорга бой беришдан кўра ён-атрофда борлиқни ўраб, ярқираб турган табиат поэзияси билан завқланиб яшашни афзал биладилар. Қани айтинг-чи, тароватли ва гўзал кўклам нафаси ҳар бир дарахт куртакларидан бўса олаётган дилбар лаҳзаларни бой бермасдан кузатиш, икир-чикир ташвишу ғамларга эътибор бермай яшаш нақадар завқли! Ахир, бу кундалик майда-чуйда нарсалар гўзал ва дилрабо, хушбўй кўкламнинг олдида нечоғлик арзимас эканлигини бир тасаввур қилиб кўринг-а!

Ҳа, Андерсен шундай кенг дунёқараш билан ширин орзулар оғушида ҳаёт кечиришни истар эди.

Аммо Копенгагенга келган чоғларида у анча ташвишларга дуч келди. Ўша кезлар мамлакатда қашшоқлик авж олган, ижод аҳли, жумладан шоир, ёзувчи ва мусиқачиларга нисбатан менсимай қарашлар кўпчилик қаторида унинг ҳам кўнглини эзарди.

Андерсенга ҳаттоки кексалик чоғларида ҳам унга қарата Дания адабиётининг “қашшоқ намояндаси”, бу каби этикдўз оиласидан чиққан камбағал боласининг ҳар бир жойда, айниқса раҳбар, уламолар ўртасида ўз ўрнини билиб юриши лозимлигини бот-бот уқтириб туришарди. Ҳар дамда унинг устидан кулишиб, ҳар қадамда изза қилишга ҳаракат қилишарди. Шундай ҳаракатлардан сўнг у доим ўз-ўзига “нима учун шундай?” дея савол берарди.

Бунинг сабаби балким унинг томирларида кабағал, камтарин одамлар қони оқаётганлигидадир. Балким у ҳам бошқаларга ўхшаб данияликларнинг назарича яшашни билмаганлигида, ўзини ҳеч қачон катта тутиб, гўёки ҳаётда омади чопган калтафаҳм, калондимоғлар

каби гердаиб юрмаганлигидадир. Балким Оллоҳнинг марҳамати билан ҳақиқий шоир бўлиб яралганлигидадир.

Ўша пайтлар тор фикрли данияликлар назаридагидек яшашни билмаслик жамоа орасида энг оғир иллат деб қараларди. Андерсенга эса бундай одамлар ўртасида уларга ўхшаб яшаш оддий сўз билан айтганда ўта ноқулай эди. Донишманд Киркегор айтганидек, у беғубор хушчақчақ қалб эгаси, тенги йўқ, бебаҳо шоир-табиат шахс эди. Худди бир пайтлар шеърият китобига битилиб, қутилмаганда пайдо бўлган-у, унутилган ва қайта дунёга келган сирли мўъжизавий китоб каби ҳеч қачон кутубхонанинг чанг тоқчаларига қайтиб кетиши мумкин эмасди.

– Менинг барча яхши хислатларимни лойга қориб ташлашмоқчи бўлишди, – дея ўзининг ҳолатини болалар шунчалик вақтихушлик қилиш учун тошбўрон қилиб, азоблаётган кучукка ўхшатарди гоҳо Андерсен.

Аммо ўзингиз айтинг-чи, узун ойдин кечаларнинг ёруғида наъматак гулларидан таралиб турувчи оппоқ шуълаларнинг гувоҳи бўлган ёки ўрмон ичидаги оддий тўнканинг нималардир деб жавраб турганини тинглаёлган ёки шу каби кўплаб ғаройиб ҳодисаларнинг гувоҳи бўлиб, кузатувчи инсоннинг ҳаёт йўлини майда сипириндилар билан ёпиб бўлармиди ахир!

Аммо Андерсен ҳаёти давомида қанчалар озор чекмасин, изтироб чекмасин, ҳар қандай мушкул шароитда ҳам инсонларга доимо яхшилиқ, эзгулик истаб яшади. Бундай инсоннинг иродаси олдида фақат таъзим қилиш мумкин.

У ўзининг камбағал, фақир инсонларга яқинлигидан фахрланарди. Даниялик ёзувчилар ташкил этган “Ишчилар уюшмаси”га биринчилар қаторида аъзо бўлиб, жону дили билан ишчи, камбағал, деҳқонлар ўртасида ўзининг ижодий намуналаридан ўқиб берарди. Мабодо оддий инсонларга нисбатан менсимаслик, адолатсизлик ва ёлғон тўхматлар қилинаётган ҳолатларга дуч келиб қолса, бунга асло чидолмас ва аёвсиз инсонга айланарди. Унинг қалбида болаларча беғубор хислатлари билан бирга ноҳақликларга қарши аччиқ аламлари, изтироблари ҳам ёнма-ён яшарди. Бу ҳолатни “Яланғоч қирол” номли эртагида кенг, равшан қилиб тасвирлади.

Камбағал оила фарзанди, унинг дўсти ҳайкалтарош Товальдсен оламдан ўтганида буюк ижодкорнинг вафотидан хабар топиб, унинг тобути олдида данияликларга хос бўлган намоишкорона, тантанавор кўринишда гердайданча тизилиб турувчи уламоларнинг йиғилиб келиб туриши Андерсеннинг кўз ўнгига келди.

У Товальдсеннинг вафотида бағишлаб ўзининг катта контатаси – йирик мусиқий асарини ёзди. Унинг дафн маросимида бутун Амстердамдан камбағал, қашшоқларнинг фарзандларини йиғди. Болалар занжир шаклида тизилиб, қўл ушлашиб бутун маросим давомида Андерсеннинг контатасини жўр бўлиб қуйлашди. Контата шундай сўзлар билан бошланарди:

*Йўл беринг бечоралар тобутига –
Уларнинг орасида кетмоқдаман ўзим ҳам...*

Андерсен шоир дўсти Ингеман ҳақида “у шеърият уруғини камбағал деҳқонлар даласидан излади”, деб ёзган эди. Унинг бу таърифи ўзининг ижодига ҳам кўпроқ таъллуқлидир. Чунки Андерсен ҳам поэзия

уруғини камбағал деҳқонлар даласидан териб, қалб кўрида қиздириб, уларнинг пастак хароба кулбаларига сочарди. Унда эса поэзиянинг ғаройиб дарахтлари униб чиқар, турфа гуллари эса барқ уриб, мазлумлар қалбига қувонч бахш этарди.

Андерсен учун мактабда ўзидан анча ёш болалар билан бир партада ўтириб ўқиган йиллари ҳам жуда оғир кечди, қалби хўрланди. Ўзининг ҳақиқий ҳаёт йўлини қидириш мақсадида кечган умрининг ўша дамлари ҳам унинг учун энг чигал ва руҳий азобланиш йиллари бўлди. У ўзидаги ижодий қобилиятни санъатнинг қайси турига тегишли эканлигини узоқ вақтгача англай олмади.

“Худди тоғлиқлар улкан қоялар тошини зарралаб, зинапоялар ясаб юқори кўтарилгани каби, мен ҳам шу қадар машаққат ва сабр-қаноат билан одимлаб, адабиётда ўз ўрнимни топдим”, – деган эди Андерсен кексалик чоғларида.

Бир куни шоир Ингамен:

– Сиз ҳар қандай оқаятган сув тагидан ҳам қимматбаҳо дуру жавоҳирлар топа оладиган бебаҳо қобилият соҳибисиз, – деган эди.

Шоирнинг бу сўзлари Андерсеннинг ўзидаги қобилиятни англашига сабаб бўлди.

Ва ниҳоят унинг йигирма уч ёшида “Амагер ороли бўйлаб саёҳат”, деб номланган ҳақиқий андерсенча китоби босилиб чиқди. Андерсеннинг ушбу китоби “ғаройиб, ранг-баранг ҳаёллари осмонини” дунёга намойиш этишига имкон берди.

Андерсен Дания бўйлаб кезар экан, доимо қалбида аллақандай мафтункорлик завқининг ажиб титроғини сезиб яшади. Келгусидаги ҳаёт йўли ойдинлашди. Китобидан тушган озгина қалам ҳақини Европа бўйлаб саёҳатга сарфлашга жазм қилди.

Андерсеннинг ушбу илк саёҳатини дунё бўйлаб эмас, балки ўзининг буюк замондошлари бўйлаб қилинган саёҳати, деб аташ мумкин. Қаерга борган бўлмасин, ўша жойдаги ўзи севган буюк ёзувчилар, шоирлар, муסיқачи, рассомлар билан танишди.

Албатта, у бундай учрашувларни ўта муҳим деб билди ва учрашувлар давомида унинг истеъдодига нисбатан буюк замондошлар томонидан билдирган фикрлар унинг қобилиятини янада мустаҳкамлашга ёрдам берди.

Андерсеннинг бутун ҳаёти доимий алмашилиб турувчи мамлакатлар, шаҳарлар ва унда яшовчи халқлар, узун йўллар давомида ҳамроҳ бўлган йўловчилар, уларнинг турли-туман ажойиб ҳикоялари, фикр-мулоҳазалари, улардан олган тассуротлари асосида ҳаяжонли лаҳзаларни ўзида мужассам этган ҳақиқий “йўл поэзияси” оғушида ўтди. У қаерда ёзгиси келса, ўша жойда ёзди. Рим, Париж, Афина, Константинополь, Лондон, Амстердам меҳмонхоналарида қирмизи сиёҳдонларда унинг ўткир пероси қанчалар кўп из қолдирганлигини ҳеч ким санаб адо қилолмайди.

Андерсен жуда тез ёзар эди. Аммо қўлёзмаларни ишлаш даврида ўта талабчанлик ва диққат билан тўғриларди.

Тез ёзишининг асосий сабаби унинг ҳақиқий импровизаторлик қобилиятидан дарак берарди.

Импровизация – бу ижодкорларнинг ён-атрофда содир бўлаётган воқелиқларга бефарқ бўлмай, улар тўғрисидаги фикрларга ўз муносабатларини изҳор қилиш, билдириш қобилиятидир.

Бундай қобилият эса узоқ кузатувлар жараёни ва ажойиб хотира, яъни эслаб қолиш хусусиятига эга бўлган инсонлардагина учрайди.

Андерсен Италия тўғрисидаги қиссасини ҳақиқий импровизаторлик нуқтаи назаридан яратди. Шунинг учун ҳам бу асарини “Импровизатор” деб номлади.

Келинг, энди яна унинг саёҳатлари тўғрисидаги ҳикоямизга қайтамыз.

У илк саёҳатини юзлаб кемалар сузиб юрган Каттегат¹ бўйлаб амалга оширди. Бу сафари ҳам жуда қизиқарли ва завқли кечди.

Ўша пайтлар Каттегат бўғози узра “Дания” ва “Каледония” деб номланувчи пароходлар пайдо бўлган эди. Улар елканли кема капитанларининг худди денгиз довули каби ғазабини қўзғатарди.

Чунки пароходлар бўғозни тутунга тўлдириб елканли кемалар орасидан сузиб ўтаётганида хижолат тортиб, гўё ўзларини масхара бўлаётгандек сезарди. Шу сабабдан кема бошлиқлари карнай орқали уларга қараб бисотидаги энг сараланган, энг уятсиз сўкишларини изҳор қилиб қолар эдилар. Пароходларни “мўри тозаловчи”, “дудланган думлар”, “бадбўй мағзава”, деб ерга уришга ҳаракат қилар эдилар.

Пароход ва кемалар ўртасида бўлиб ўтадиган бу каби жанжаллардан Андерсен завқланиб, вақти чоғ бўларди ва мириқиб кулар эди.

Каттегат бўғози бўйлаб қилган сафаридан сўнг Андерсеннинг “ҳақиқий саёҳатлари” бошланди. У кўп марталаб бутун Европани айланиб чиқди. Кичик Осиё, ҳаттоки Африкада ҳам бўлди.

Парижда Виктор Гюго ва буюк артист Рашель билан танишиб, Бальзак билан яқиндан суҳбатлашди. Гейне эса уни ўз уйига меҳмонга таклиф этди. Андерсен Гейнени унинг уйида парижлик ёш гўзал аёли ва бир кучоқ қувноқ фарзандлари қуршовида учратди. Болаларни кўриб, шошиб қолган Андерсенга қараб Гейне:

– Ҳайрон бўлманг, буларнинг барчаси ўзимизнинг болаларимиз, биз уларни қўшнилардан сўраб олганмиз, – дея ҳазиллашди.

Дюма Андерсенни Парижнинг арзон театрларидан бирига олиб кирди. Бир куни эса Дюманинг навбатдаги романини ёзиб ўтирганини кўриб қолди. Ўз асари устида ишлаётган Дюма романидаги қаҳрамонлар билан баланд овозда жанжаллашиб сўкишар, гоҳ эса думалаб-думалаб қотиб кулар эди.

Андерсенга Вагнер, Шуман, Мендельсон, Россия ва Лист каби буюк ижодкорлар ўзларининг муסיқий асарларини чалиб бердилар. Андерсен Листнинг асарларини тинглаб экан, унинг ижодини “торлар бўйлаб кўтарилган бўронлар руҳи” дея таърифлади.

Андерсен Лондонда Диккенс билан учрашди. Улар бир-бирига рўпарў келишганида Диккенс Андерсеннинг кўзига маъноли тикилиб турарди. Андерсен ҳам унга қарашга ҳаракат қилди, аммо буюк қалб соҳиби Диккенснинг нигоҳларига дош беролмай, ҳаяжондан йиғлаб юборди.

Андерсен Диккенснинг денгиз бўйидаги шинамгина уйида меҳмонда бўлди. Ҳовли ташқарисида италиялик

¹Ютландия ярим оролининг шарқий қирғоғи билан Скандинавия оролининг жануби-ғарбий томонининг қуйилиши жойидаги бўғоз.

шарманка чалувчи тинмай хониш қилар эди. Дераза ортида туша бошлаган ғира-ширалик ичра машъала ялтирар, денгиз буйлаб шундоққина унинг ёнидан эса Темзадан йўлга чиққан бесўнақай кемалар сузиб юрарди. Дарёнинг қирғоқлари узра чироқлар худди торф ёнаётгандек товланар, дам Лондон заводлари, дам кемалар тузатиладиган корхоналар мўрисида тун бурқсиб турар эди.

– Бизнинг уйимиз болаларга тўла, – деди Диккенс Андерсенга. Сўнгра чапак чалган эди, буни кутиб турган ва Андерсеннинг ташрифидан қувончга тўлган унинг ўғил-қизлари хонага югуриб киришди. Болалар сеvimли эртақчининг ажойиб ҳикоялари учун миннатдорчилик сифатида уни ачомлаб, ўпиб, атрофини ўраб олишди.

Андерсен ҳаётининг асосий қисмини Италияда ўтказди.

Рим кўплаб чет эллик ёзувчи ва рассомлар каби унинг ҳам иккинчи ватанига айланиб қолди.

Бир куни Андерсен дилижанс – йўловчи ташийдиган арава билан Италиянинг кўчалари бўйлаб кетиб борарди. Осмон чарақлаган юлдузларга тўла, баҳор оқшоми эди. Дилижансга йўлдан бир тўда қишлоқ қизлари ҳам чиқиб олишди. Қоронғулик оғушида аравадагилар бир-бирларининг юзларини кўролмасдилар. Аммо шунга қарамай, бир пасдан кейин улар ўртасида қизгин суҳбат бошланиб кетди. Тун шунчалик қоронғу эдики, суҳбат давомида Андерсен қизларга қанчалар тикилмасин, уларнинг ҳар замон оппоқ бўлиб ялтираган тишларини кўролди холос.

Қизларга уларнинг ўзлари ҳақида ҳикоя сўзлай бошлади. Унинг ҳикоясида қизларнинг ҳар бири гўё ғаройиб эртақлардаги маликалар эдилар. Андерсеннинг таърифи бўйича қизларнинг ҳар бири ўзгача бир олам, гўзаллик ва латофат соҳибаси ҳамда ўз-ўзича бахтиёр эдилар. Уларга сирли мовий кўзлари, хушбўй майин сочлари, қуюқ киприклари ҳамда қирмизи, ғунча лабларини тасвирлаб, ажойиб эртақ айтиб берди.

Қоронғулик оғушида қизлар тортинишиб кулишар, ажойиб ҳамроҳнинг кўнгилни кўтарувчи ҳикоялари учун миннатдорчилик сифатида баъзиларининг кўз ёшлари ялтираганлиги ҳам сезилиб турарди.

Шу чоғ қизларнинг бири Андерсендан унинг ўзи ҳақида ҳам сўзлаб беришини сўраб қолди.

Андерсен ўзининг чиройли эмаслигини биларди. Аммо айна дамда қизларга ўзини хушсурат, истараси иссиқ, қадди-қомати келишган ва навқирон бир йигит этиб тасвирлай кетди.

Ва ниҳоят, оқшом янада қоронғулик бағрига чўмган бир дамда йўл давомидаги бу ажойиб учрашув ҳам ниҳоясига етди. Арава шаҳарнинг сокин бир жойида, қизлар тушиши керак бўлган манзилда тўхтади. Улар

аравадан тушишар экан, мўъжизавий нотаниш йўловчи билан ҳаяжон ичра хайрлашишди.

Дилижанс яна йўлида давом этди. Арава ортида шувиллаган ўрмон, отларнинг пишқириғи, Италия осмони бағридан шундоққина пастда, боши узра ёйилиб, ёғду сочиб турган юлдузлар манзарасидан Андерсен жуда бахтиёр эди. Ҳаёти давомида эса бундайин бахтли ва завқли онларни ҳис қилганлигини эслолмади. У йўл давомидаги қутилмаган бу каби ажойиб ҳодисалар ва бир лаҳзалик бўлса-да, ёқимли учрашувлар учун дилдан шукроналар келтирди.

Италия Андерсеннинг қалбини бутунлай забт этган эди. Тошлардан ясалган кўприклар, хароба уйларнинг мрамор фасадлари, уйлар атрофи, хиёбонлардаги бир-бирига чирмашиб ўсаётган бетакрор манзарали кўм-кўк буталар, шурунгишни яна такрор гўзалликнинг сирли оламига тортиб, мафтун этувчи сув юзида барқ уриб очилиб ётган Венеция нилуфарлари, Латеран ҳайкали, куз ҳавоси узра Рим устидаги совуққон, сархуш жимирлаб турувчи гумбазларни эркаловчи қуёшнинг илиқ нурлари, буларнинг барчаси Андерсеннинг қалбида Италияни гўё қайтадан яратган эди.

Андерсен 1875 йилда оламдан ўтди. Мен бу ҳикоям орқали унинг ёзган асарлари ёки унинг шоир ва эртақчи эканлигидан бошқа сифатларини санаб ўтирмадим.

Буюк эртақчи Андерсеннинг ҳаёти асосан қийинчиликлар исканжасида ўтган бўлса-да, аммо у умрининг сўнги лаҳзаларигача болалаларга хос бўлган беғубор кўнгли билан ҳамоҳанг яшади. Бетакрор бадиҳагўйлиги, эртақлари орқали катта кичикнинг қалбини забт этиб, уларнинг қалбини ҳис-туйғуларга тўлдириб, гўзал орзу-умидлар бахш этганлиги туйғули тақдир унга ўз халқининг чинакам меҳру муҳаббатига эришиш, сеvimли инсонига айланиш саодатини насиб этди.

Ҳа, Андерсен камбағал оддий оиладан етишиб чиққан ижодкор бўлгани билан ҳатто қироллар ҳам уни шарафлаб олқишлар, қуруқшаган қўлларини сиқиб кўйишар эди.

У оддий халқнинг куйловчиси эди. Бутун ҳаёти давомида ўлмас, умрибоқий санъатнинг ҳақиқий хазинаси, ҳақиқий манбаи фақат халқ шуурида эканлигини ва бошқа ҳеч жойда топилмаслигини исбот этди. Қалбидаги буюк поэзияни эса ватанига бўлган чексиз муҳаббати рамзи сифатида, худди бошқа жойларда учрамайдиган, Дания осмони бағрида ёйиладиган кенг, ёрқин камалаклар сингари рангин суратларда намоён этолди.

Андерсеннинг қабри узра доимо у севган оппоқ атиргуллар ястаниб, ранг-баранг камалаклар кенг осмон бағрига очилган зафар дарвозалари каби ярақлаб турсин.

Рус тилидан Дилором Абдурахмон қизи таржимаси

Ўғилой ИМОМНАЗАРОВА,
Қарши ДУ тадқиқотчи

ОБРАЗ ТАЛҚИНИ ВА ҲАЁТ ҲАҚИҚАТИ

Истиқлол йиллари ўзбек насри бадиий тафаккур кўламида жиддий ўзгаришлар кўзга ташлана бошлади. Тасвир майдонини янги дунёқарашга эга инсон образи эгаллади. Миллий руҳ ва миллий дунёқараш соҳиби бўлган инсон образи талқини етакчи мавқега эгаллади. Бу жиҳат Шойим Бўтаевнинг «Шох» романида ҳам яққол кўринади.

Таниқли мунаққид Л. И. Тимофеев образга қуйидагича таъриф беради: «Образ бу – инсоният ҳаётининг умумлаштирилган кўриниши, шунингдек, эстетик идеал асосида тузилган тўқима». Асарнинг бадиият олами образлардан ташкил топади. Бу олам реал ҳаётга монанд, унда хурсандчилик, кўз ёш, алам, омадсизлик, туғилиш ва ўлим ҳақиқати акс этади. Ёзувчи ҳаёт ҳақиқатини тафаккурида жонлантириб, эстетик идеали асосида бадиий гавдалантиради. Асардаги ҳар бир образ ортида алоҳида бир инсон қиёфаси яширин.

«Шох» романининг воқеалар марказида Ҳотам образи туради. Шу образ сюжетни ҳаракатга келтиради ва ёзувчининг асосий ғоясини ифодалайди. Ҳотам орқали адиб ўткинчи ҳою-ҳавасга берилган, нафс ортидан қувиб ўзлигини унута бошлаган инсон қиёфасини очиб беради. Маълумки, М. Қўшжонов образ яратиш мантиғи борасида фикр билдириб, икки асосий қарашни илгари суради. Биринчидан, ҳаёт мантиғи, иккинчидан, муайян асардан кузатилган бадиий мақсад мантиғи. Романдаги образлар талқинида мана шу икки хусусият устувор бўлади. Шунингдек, бадиий мақсад мантиғи романдаги образлар тизимида очила боради.

«Шох» романи турли типдаги мураккаб образлардан ташкил топган. Уларни қуйидагича таснифлаймиз:

– Реалистик образлар: Ҳотам, Қўлмаҳмуд, Лариса Зиганшина, Опахон.

– Реаллик ва мифологик жиҳатлар синтезлашган образ: жаноб Химер.

– Илоҳий китобларда келган образлар: Одам Ато, момо Ҳаво, Иблис (шайтон)

– Мифологик образ: уч бошли ит.

Романда Ҳотамнинг икки қиёфаси акс этган. Улар зоҳирий ва ботиний қиёфа шакллари дидир. У зоҳиран ҳақиқий Ҳотами Той. Қўлидан келганча барчага ёрдам беради, сахий. Ботинан эса худбин инсондир. Унинг тадбиркорлик фаолиятида, оиласига бўлган муносабатида асл қиёфаси намоён бўлди. Аввало, у оиласига хиёнат қилади. Иккинчидан, мусофир юртда ҳамқишлоғини аросатда ташлаб, уйига қайтади.

Романдаги барча образлар бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлиб, ҳар бири ўз характер мантиғига кўра ҳаракатланади, муайян тизимни ташкил этади. Жаноб Химер образида реал ва мифологик жиҳатлар синтезлашган бўлиб, романдаги барча ёвуз кучларни бирлаштириб туради. Бу образ орқали адиб шайтоний нафс рамзини ифодалайди. Романда келтирилган ривоятга кўра, шайтон одамни йўлдан оздириш, унинг қалбини эгаллаш учун кўп ҳаракат қилади. Ниҳоят, ўз зурриёди Ханносни ҳийла-найранг йўли билан Одамнинг қон томирига киритади, унга васият қиладики, «ўз масканинг учун кураш, совут тақ, жавшанларни ос, қилични қўйма: бу ерда иймон, эътиқод, лафз, садоқат деган шир-яланғоч ерли аҳоли ўқтин-ўқтин кўзғолон кўтариб туришини ёдда тут – уларни аямай қиравер» (Ш. Бўтаев. «Шох». - Т. : «Ўзбекистон Миллий кутубхонаси», 2006, 121-бет).

Жаноб Химер атрофидаги одамларнинг қалбига нафс орқали кутқу солади ва аста-секин уларни енгиб, ўз домига тартади. Асар сюжети давомида унинг асли инсонми ёки инсон қиёфасидаги шайтонми, ҳеч ким

била олмайди, ривоят ва реал ҳаёт воқелиги Шайтон ва жаноб Химер мақсадлари мисолида намоён бўлади. Уларнинг мақсади НАФС аталмиш нуқтага келганда бирлашади. Аслида романнинг туб асосида ҳам шу ғоя ётади. Адиб бу образ портретини тўлиқ ва мукамал тасвирламайди ҳам. «Кўзидан кўк аланга сочиб турувчи, юзининг ҳар бир ҳаракатида илончалар ҳаракатга келиши» тарзидаги тасвир орқали китобхон онгида унинг портрети гавдалана боради. Шунингдек, бундай портрет тасвири муаллифнинг тасвир этилаётган образга муносабатини ҳам кўрсатади. Бироқ портретнинг муҳим характери образ ички оламини очиб беришда намоён бўлади. Адиб образлар ҳаракатини тасвирлаб, у ҳақда хулоса чиқаришни китобхонга юклайди. Бу эса адибнинг ўз услуби, бадиий маҳоратини ҳам белгилаб беради.

Романда нафсга қуллик психологияси умуминсоний фожиа даражасига кўтарилади. Сўнги дамларда нафс ортидан қувиб, жаноб Химер сингари кишилар қўлида қўғирчоқ бўлиб қолганини Қулмаҳмуд англамайди. У ҳаётда аниқ бир мақсади бўлмаган, маънавий қашшоқ инсон образидир. Уни фожиа томон етаклаган асосий жиҳат ҳам шунда. Айни пайтда адиб бу тақдирлар мисолида нафсни тия билиш, қаноатли бўлиш, иймон бутунлигини сақлаш ва руҳни поклашга ундайди. Соғлом фикр ва инсоний заковат эгаси бўлишга дават этади.

Адабиёт ҳаётни икки йўл билан тадқиқ этади. Бири – тасдиқлаш, иккинчиси – инкор. Шу муносабат билан ёндашсак, образлар ҳам бир-биридан фарқ қилади. Ижодкор образ яратишда худди шу йўллардан боради. Баъзи образлар ҳаракати, ички туйғуларида ҳаёт ҳақиқатини тасдиқласа, баъзан бунинг аксини кўриш мумкин. Яъни образ хатти-ҳаракатлари ва нутқи орқали муаллиф ўз бадиий ниятини илгари суради.

Асардаги ҳар бир образ ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу образлардан бирортасини олиб ташлаш асар ғоясига путур етказиши. Зеро, уларнинг ҳар бири асарнинг образлар системасида мустаҳкам ўрнига, бажарадиган вазифасига ва ўз ғоясига эга. Хусусан, адиб образлар яратишда турли инсоний тақдирларни асос қилиб олади. Тақдирлар қисматидаги баъзи бир қусурларни тафтиш этади.

Ҳаётдаги тили бошқа-ю, дили бошқа бўлган, инсонпарварлик ниқоби остида беркиниб, қабиҳ ва

разил ишларни бошқариб турувчи, иккиюзламачилик иллатлари Опахон образи орқали тасвирланади. Опахон гарчи умрида бирор марта оч қолмаган, ўксимаган, муҳтожлик нима эканлигини кўрмаган бўлса-да, ҳаётда ўзини кўп қийинчиликлар тортгандай қилиб кўрсатади. Баъзан тўқиган ёлғонларига ўзи ҳам ишониб, кўз ёш тўкиб олади. Инсон маънавий бойлиги ҳисобланган ҳалоллик, поклик, иймон каби асосий мезонларга амал қилмайдиган, ташқи жиҳатдан ўзини қанчалик меҳрибон кўрсатмасин, ички маънавий дунёси бўшлиқдан иборат бўлган Опахон ҳар қандай тубан ишдан қайтмайди. Унинг асл қиёфаси ўзи яшаб турган жамият, оиласи ва табиатга нисбатан бўлган муносабатида яққол намоён бўлади. Биринчидан, барча ёмон ишларига халқни рўкач қилиб яширади. «Халқ катта куч. ...Одам нимаки иш қилмасин, бир чеккаси ана шу халқ билан боғлиқ бўлиб туриши керак», – деб ҳисоблайди. Иккинчидан, оиласига хиёнат қилади ва бундан виждони қийналмайди ҳам. Учунчидан, табиатга нисбатан ўта шафқатсиз. Сайғоқларни овлашнинг бошида ҳам Опахон туради «... халқнинг еган ана шу бир парча гўшти бизни қутқариб қолади. Оч эди, иложимиз қолмай ёввойи ҳайвонларни сўйиб беришга мажбур бўлдик деймиз» (Шу асар 61-бет). Опахоннинг асл қиёфаси шу каби ўринларда очилади.

Одамзоднинг ўзлигини нафс белгилайди. Мана шу муносабатга қараб, одамнинг инсонийлик хусусиятларига баҳо бериш мумкин. Айни пайтда адиб, образлар қисматида нафс ортидан қувиб, жар ёқасига келиб қолган инсоний тақдирларни мисол келтиради. Дарвоқе, романга уч бошли ит образи ҳам бежизга киритилмаган. У романдаги нафснинг рамзларидан биридир. Юқорида таҳлил этган образларимиз бир жамият аъзоларини ташкил этиб, бош образ учун муайян маънода фон вазифасини ҳам ўтайди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ҳозирги ўзбек романлари янги образлар билан бойиб бормоқда. Қулмаҳмуд бугунги куннинг янги образидир. Ш. Бўтаев образларни ипга маржондек тизиб чиқади. Уларнинг бири иккинчисини тақозо этади. Бугуннинг қаҳрамони, унинг дунёқараши ва табиатидаги даврга хос ўзгачаликлар «Шох» романида бетакрор тарзда ўз ифодасини топганига амин бўлаемиз.

Дилрабо МИНГБОЕВА

ИККИ ҲИКОЯ

ТАЛАНТ

Навбатдаги асарим нашр этилди. Сокинлик тилсимли, сукунат сирларини оламга ёювчи бўронлар эса ундан кудратли. Менинг асарларим – бўронлар.

Ижодкор танишларимиздан бири янги китобим билан табриклади. У яхши инсон ва ўртамиёна шоир. Шеърларига нисбатан суҳбатлари ҳаяжонлироқ. Устига-устак бутун вужуди билан рўзгор кишиси. Унинг нафис шеърлар ёзишига мана шу хислати монелик қилади.

У билан учрашиб, суҳбатлашдик. Одатдагидек тингладим. Аммо ҳамдард бўлмадим. Мен учун ҳар қандай танишувлар, учрашувлар, суҳбатлар ёзилажак асарларим учун “материал”гина бўлиб қолади.

Ўша учрашувимиздан сўнг уни қайта кўрадим. Чунки орамизда бўлиб ўтган суҳбатни тегишли жойларга етказишни адабиёт олдидаги бурчим, деб ҳисобладим. Адабиёт эса ҳеч нарса йўқотмади. Эҳтимол, унинг нимагадир қурбон этилганлиги йиллар ўтиб қахрамонлик деб баҳоланар, балки бу унинг учун катта мукофот ҳам бўлар. Бироқ адабиётда унинг унутилиши ҳозирги ўлимидан-да ачинарлироқ эмасми?

Ўзи билан сўзи бир ёзувчи дўстим бор. Учрашиб қолсак, гуноҳкордек юрагим безовталанади. У истеъдодли ёзувчи, гўё боғида бирор бегона ўт ўсмайдиган боғбон. Ёзганлари ёруғ асарлар, менинг романларим каби шуҳрат қозонганича йўқ. Китобхонлар – ўзларини бағишлаб яшашни хуш кўрувчи, ниманидир ахтараётган кишилар. Уларни олий ҳақиқатлар эмас, номаъ-

лум бахт, жавоби йўқ саволлар, орзу қилинган хаёлий қаҳрамонлар қизиқтиради. Китобхонлар нимани хоҳласа, шуларни ёзаяпман ва уларнинг олқишларига сазовор бўлаяпман.

Афсуски, дўстимнинг шуҳрат топишга иштиёқи йўқ. У ижоддан-да муҳим ва зарур ҳақиқатни биладигандек ҳамиша хотиржам яшайди. Унинг бу кўнгил тўқлиги юрагимга ғулғула солади. Сухбатларимиз ҳам доим мунозарали. Дўстим:

– Ёзувчи эътиқоди асар моҳиятини белгилайди, – дейди.

Мен эса:

– Ёзувчи учун адабиётнинг ўзи иймон-эътиқод бўлиши ҳам мумкин, – дейман.

– Адабиёт, жумладан, ҳар қандай илм ҳаётдаги мавжуд ҳақиқатларни тасдиқлайди, холос, ўз ҳолича яратувчи бўлмайди.

– Қалбни баркамолликка элтувчи, фаровон яшашни ўргатувчи китобларга нима дейсиз? Адабиёт – абадий ва у идеал қаҳрамонларни яратади, ёзувчиларга умрбоқийлик бағишлайди.

– Сўзларингизни адабиётга бўлган фидойилик деб тушуниш мумкиндир, эҳтимол. Аммо унинг абадийлигига ишонолмайман. Сиз назарда тутган фаровон ҳаёт эса бизни ҳаётни англаш имконидан маҳрум қилиши ҳам мумкин.

– Шунингдек, йўқчиликда ҳам инсонлар яхшироқ, фаровонроқ яшашга интилиб, умрини бой бериши мумкин. Бундай кишиларда ҳатто “Ҳаёт нима учун берилган?” деган саволни ўз-ўзига бериш фурсати бўлмайди. Чунки “Қандай қилсам, яхшироқ яшайман?” деган ўй уларнинг ҳаёт мазмунига айланган.

– Аслини олганда, фаровон ва ночор ҳаёт муҳим эмас. Уларнинг мезони битта – қаноат билан белгиланади.

– Лекин адабиётда қаноат тушунчаси бўлиши мумкин эмас. У юксалиши керак, тамом-вассалом.

Дўстим ижод ҳақиқатни англаш учун бир восита, деб ҳисоблайди. Мен ҳақиқат ҳам, ҳаёт ҳам адабиётнинг ўзи, деб биламан.

Дўстимнинг янги романи нашрдан чиқиб, ўқувчилар орасида кенг тарқалди. Ўқиб чиқиб, кўнглим ғашланди. Асарнинг “ғоявий бузуқлиги, шубҳа уйғотувчи” эканлиги ҳақидаги фикримни атрофимдагиларга, танқидчиларга уқтира бошладим. Кейин кўпгина воқеалар ўз-ўзидан рўй берди – бу роман ҳақида ёзувчига хавфли айбно-малар кўяётган мақолалар босилиб чиқа бошлади. Бу талотўпни бошлаб қўйиб, ўзим томошабинга айланиб қолдим. Охири дақиқаларда нимадир чора кўришим зарур эди. Ва шундай қилдим ҳам. Мақолам чоп этилгач, дўстимнинг қамоққа олинишини кутган эдим. Бундай бўлмади. Дўстим тилдан қолди.

Ижодкор дўстларимизнинг кўпидан айрилдик. Ҳа, ботир ботир эмас, жон сақлаган ботир.

Рафиқам уйдан кетиб қолди.

У: “Оғайнингизнинг оқланишида ёрдам беришингиз мумкин эди. Нима учун судга бормадингиз?” – деб сўради. Унга бундай ниятим умуман бўлмаганлигини

айтмоқчи бўлдим. Бироқ бунинг ўрнига у тушуниши мумкин бўлган ягона ҳолатни рўқач қилгим келди: “Ўша пайтда фалон асаримни ёзаётгандим, судга боришни унутибман. Ўзинг биласан-ку, ёзаётганимда ҳамма нарсани унутаман”, – деб қўяқолдим. У биринчи марта бундан ҳайратлангандек кўзларини катта-катта очиб қаради. Кейин кўзини олиб қочди. Назаримда, ёлғон гапирганим учун уялиб кетди. Ҳа, бундан бошқа вазиятларда ҳам уни алдасам, сўзларимга ишонмаётганини сезиб қолмаслигим учун кўзларини олиб қочарди.

Кейин бир сўз демасдан нарсаларини йиғиштира бошлади. Бир куни келиб ажрашиб кетишимизни ич-ичимдан ҳис қилиб яшардим. Лекин бирон сўз демасдан ташлаб кетиши алам қиларкан. Чидолмадим. “Бугун қаттиқ асабийлашганга ўхшайсан, дамингни ол, эртага кетарсан?” – дедим. Унинг эса менга қайрилиб қарагиси ҳам йўқ эди. Назаримда, гапирганим сайин ожизлигимни фош қилиб кўяётгандек эдим. Шунда эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетдим. Кетса кетаверсин.

Аслида унинг ёнимдалиги кўпроқ азоб беради. Унинг ҳар бир сўзи, қарашлари, ҳаракатларида менга нисбатан муҳаббат зоҳир эди. Асарларимни биринчи бўлиб ва айрича меҳр билан ўқирди. Уйга кеч келсам, ухламай кутар, кўзларидаги ҳадик ва хавотирни мендан яширар, саволларга кўмиб ташламас, гўёки қачон кириб келган бўлсам-да, шу келганимнинг ўзиёқ унга етарлидек тутарди ўзини. Дастлаб бу ҳолат виждонимни қийнади, кейинчалик нафратимни кўзитадиган бўлди. У гўёки мени парваришлаш, севиш ва ардоқлаш учун юборилган бир фаришта эди-ю, мен унинг қалбидан озикланиб, изтиробларига сиёҳ ботириб асарлар ёзаётган, ёзаётиб жазавага тушаётган иблис эдим. Оҳ, бу ажойиб фикр! Бу ҳақида шоҳ асар ёзаман!!!

Навбатдаги шуҳрат қозонган романимдан сўнг юзлаб мактуб олдим. Уларнинг аксариди: “Китобингизни ўқиб қаттиқ таъсирланганимдан кўз ёш тўқдим”, деб ёзилганди. Мен эса, яқинларимнинг муҳаббати ва ҳаёти асарим учун бор-йўғи “хомашё” бўлиб хизмат қилганига ўзимга ачиниб кетдим.

Сизга ҳаётимда кечган баъзи воқеаларни рўй-рост ҳикоя қилиб бердим. Туйғуларимни кам сўзладим. Чунки бу воқеалар қалбимда рўй бергани йўқ, ҳаммасини ақл билан қилдим, адабиётни дедим. Қалбимга қулоқ солмадим, у мени хароб қилади, деб билдим. Ҳиссиётларимга ишонмадим, улар ўзгарувчан, ўтади-кетди, дедим. Ақлимга кўра яшадим. Ақл барҳаёт, деб ўйладим. Айниқса, адабиётнинг абадийлиги қизиқтирарди мени. Ёзиш – ҳақиқий ҳаёт эди. Аслида эса туйғуларим билан ақлга етиб келишим ва шундай ёзишим керак экан.

Осойишталик ҳукм сурди. Асарларим – бўронлар унутила бошлади. Ҳозир ақлим етгани шуки, ёш авлодни қўллаб-қувватлашим, қўлимдан келганича яхшиликлар қилишим, бошини силашим керак. Шунда яна бир авлод яхши ном билан эслаб юриши мумкин.

Асарларим қанчалик узоқ яшайди? Билмайман. Аммо ёзишим шарт.

ДИЛБАНД

Биз уйимизга етай деб қолдик. Икки-учта ит бемавр-ид ўткинчидан жаҳли чиқиб, ҳура бошлади. Сен итнинг овозидан кўрқма. Бу ҳам дунёдаги товушлардан бири.

Мана, ёнимизга келиб, менинг этакларимни ялай бошлади. Сезаяпсанми, мен итларнинг кўзларига қарамайман. Кўзларида милтираётган ожиз ғазабни кўрмаганимиз маъқул. Сен уларни ёмон кўрма, улар та-нимаганларга шундай муомала қилади.

Бу – бизнинг уйимиз. Бу – эндигина бўй чўзаётган тераклар билан шивирлашаётган ариғимиз. Биздан ха-вотир олиб ҳовлига шошилиб чиқаётган, бу меҳрибон одам – сенинг отанг. Ажиб кўшиқлар куйлаётган қушлар – сенинг ака-укаларинг. Тепамизда жимгина термулаёт-ган хилқат – осмон. Севсанг, соғинсанг, нафратлансанг, унга тикил.

Бу – сенинг хонанг. Бу рангли қоғозлар, кўғирчоқлар, ёстиқчалар, китобчалар, дискларга қамалиб қолган мультфильмлар – сенинг мулкинг.

Юрақол, овқатланамиз. Овқатнинг сарасини бизга илинаётган отангга қара-я! Кўнглим беҳузур бўлиб, уй-дан отилиб чиқдим. Оҳ, эркатойим, сенга бу емак ҳам ёқмадими? Ошхонага кириб олма еяқолайлик! Кўпроқ еймиз-а, юзлари тип-тиниқ соҳибжамол бўласан! Фақат бошқа тўполон қилиш йўқ!

Бозор тўла лўли аёллар ва болалар. Бу ерда болалар сотилаяпти, нарх-наво устидаги талашиб-тортишишлар авжига чиққан. Мен бозор оралаб сени қидирдим. Сени топдим. Сен шу қадар ўзгачасан. “Қизалогим”, дедим. Сен қарамадинг. “Юр, уйга”, десам, танимадинг. “Ойим келса, ундан олиб кетасиз”, дединг. “Сенинг ойинг менман-ку?” дедим. “Йўқ, ойимдан рух-сат олинг, кейин сиз билан кетаман”, дединг. “Юрақол, ойингни топа қолайлик, у менга сени берармикин? Оҳ, ойинг қани-я сенинг?”. Биз ойингни излаб, бозорни неча бор кездик, қани топила қолса?! Қани ойинг? Қани-я, ўша ойинг?

Тўлғониб уйғониб кетдим. Сен эса қорнимда ти-нимсиз тепаяпсан! Ахир, сен вужудимдасан-ку? Менман-ку, сенинг онанг! Сени қайлардан қидириб юрибман-а.

Отанг ҳамон уйғоқ. Уйга ботган. У ярим тунда нима-ларни ўйлайди? Ҳалиям севармикин ўша аёлни?! Ҳа, ҳа, у баъзида менга гуноҳқорона жилмайиб кўяди. Юра-гини нима тирнаётганини нахот ҳис қилмасам?!

Унинг қўлини олиб қорнимга қўйдим. Шаддод қиз, яна тепдинг. Сезаяпсанми, бу отангнинг илиқ таф-ти, дунёдаги энг ғамхўр инсоннинг қўли. У сени шу қўллари билан кўтариб юради, ҳимоя қилади. “Тепиши-ни қаранг-а”, дедим. У “Ҳа, ҳа, ажойиб”, деди. Аммо бу менинг кўнглим учунгина айтилган сўз эди...

Юзларимдаги доғлар тобора бўртиб, семириб қол-дим. Биласанми, дунёдаги энг гўзал аёл ким? Мен – се-нинг онанг! Кўз остимга тушган майда ажинлар сен учун гўзаллик белгиси бўлиб қолади. Сен эса менинг бутун орзуларим, муҳаббатим, ҳисларимни ўзига жо қилган фариштадай қиз бўласан!

Вужудимда ўсаётган гулим! Сени гуллар билан та-ништирайми? Кел, яхшиси, мусиқа тинглаб, гулларни тасаввур қилиш ўйинини ўйнаймиз. Ёки чигиртканинг овозини суратга соламмиз. Балки биз учратган барча гўзал қизларнинг қиёфасини уйғунлаштириб, табиат тасвирини яратармиз. Балки дала айланармиз! Юр!

Нега биздан дўхтирга боришни талаб қилишади? Бизнинг аҳволимиз яхши, ҳатто жуда зўр. Қорним тобо-ра катталашиб, сенинг дунёга келишинга оз қолди. Сен шундоқ юрагим остида яшаяпсан. Дилимни муҳаббат билан пайвандлаган – Сен! Ўзинг уларга, ўз боласини қарғайдиган қўшни хотиндан тортиб китобларда акс эт-ган идеал қаҳрамонларгача, менинг кўнглимдан то энг катта оламгача бўлган йўлни билишингни айт! Бутун олам сени тасдиқлайди, дилбандим!

Куз, қиш ўтиб, баҳор охирлаб қолди. Уч фасл қандай сеҳрли кечди! Сен билан бирга фаслларни қайтадан та-нидим. Бугун оғриқ жонимдан ўтди. Сен билан дийдор-лашсак керак.

Оғриқ яна исканжага олди. Бизни шошили-нч туғруқхонага келтиришди. Қорни қаппайган, тўлғоқ азо-бида ўзини қаёққа қўйишни билмаётган севилган ва се-вилмаган аёллар... Ҳар доимгидай ҳасадим келди.

Юрак-юрагимдан ўтиб кетаётган изтироб додга ай-ланди. Бутун оламни – севмаслигини сир тутиш учун бизни меҳрга кўмиб ташлаган отанг, юзларига армонлар аямай нақш солган онам, барча гуноҳларимни жимгина кечиргувчи отамни унутиб чинқира бошладим.

Дард тутгандан тутди. Жонимдан ўтди. Ҳарчанд жонимдан олма, ўлмайман, ўлишни хоҳламайман. Дил-бандимни кўришим, дийдорига тўйишим керак. Яго-нам... Гўзалим... Гулим... Дилбандим...

Дард ўтиб кетди. Мен боламни ўзимга беришла-рини талаб қила бошладим. Дояларнинг ранги бўздек оқариб, сўзлагани сўз тополмайди. Тоғорага ишора қилишади, холос. Унда эса фақат сув... Фақат сув бор эди.

Чинқиришдан тўхтадим. Сукунат қаърига сингиб кетаётган эдим...

Рухсора ТҮЛИБОЕВА,
ЎзМУ тадқиқотчиси

БАДНИЙ АСАРДА ИЖТИМОЙ МУҲИТ ВА БОЛА РУҲИЯТИ

Инсон руҳияти тасвирланар экан, уни шакллантирувчи, юзага чиқарувчи асосий восита жамият, ижтимоий муҳит эканлиги маълум. Ўсмир шахси ижтимоий муносабатлар маҳсулидир, бунинг сабаби, у доимо инсон даврасида, улар билан ўзаро таъсир доирасида бўлади. Шундай экан, унинг ҳиссий ва ақлий ривожланишида ижтимоий муҳит катта ўрин тутди.

Ижтимоий муҳитнинг бола руҳиятига таъсири масаласи Х.Тўхтабоевнинг “Мунгли кўзлар” романида яққол намоён бўлади. Бу асар қаҳрамонлари адибнинг барча қаҳрамонларидан тубдан фарқ қилади. Сабаби, адиб яратган болалар образларининг кўпчилиги гўлроқ, кўпинча ё очликдан қийналган, ё мактаб директори ва ўқитувчиларидан дакки эшитиб юрувчи, содда қишлоқ болалари эди. Аммо “Мунгли кўзлар”даги болалар ҳеч қандай муҳтожлик билмаган, эрка ва арзанда болалар, роман қаҳрамонлари катта шаҳарда, данғиллама қошонада яшайдилар. Улар бой ота-оналарининг эркалари. Бу уйда ҳамма нарса муҳайё, ота-онанинг қўли узун, мактаб директоридан тортиб, барча таниш-билишларигача уларга қуллуқ қилади. Болалар табиатига ҳам бу ҳолат таъсир этмай қолмаган. Болалар руҳиятида кибр бўй кўрсатиб борарди: “...Очиғини айтсам, Илҳом, Манзура сингари аълочиларни, аълочилиги, ҳурмати мендан баланд бўлгани учун кўнглим унча хушламайди. Ичи қоралиқданми, ҳасадданми, ишқилиб, ёқтирмайманд. Лекин улардан устун келишнинг, ҳурмат қозонишнинг бошқача йўлларини ҳам билардим. Биз бой, жуда ҳам бадавлат яшардик... Туғилган кунларни нишонлаганимизда... шўринг қурғур аълочиларнинг таъзирини бериб қўяман. Бири китоб, бошқаси бир сўм йигирма тийинлик сассиқ атир кўтариб боради. Мен бўлсам совғанинг энг каттасини қиламан. Ҳаммасининг кўзи ўйнаб кетади...”. Психологларнинг айтишича, дастлаб боланинг онги тоза оқ қоғоз сингари бўлади ва

унга қандай чизик тортсангиз ўша чизиклар сақланиб қолади. Шунинг учун ҳам бола тарбияси ҳақида Шарқда бежиз оила бирламчи, деб кўрсатилмаган. Қизиғи шундаки, ҳамма нарса муҳайё бўлган бу оилада нимадир етишмасди. Сабаби бу хонадонда ўйин-кулги, ҳазил-хузул, эркинлик, табиийлиги самимийлик танқис. Катталар ўз оламида яшайди. Зафар, унинг укалари ота-онага эркаланишни, улар билан самимий муносабатда бўлишни истайдилар. Лекин бойвачча ота, бойвучча она бола олдидаги бурчини едириб-ичиришда, кийинтиришда деб англайдилар.

“Мунгли кўзлар”да Худойберди Тўхтабоев бир қошона сирини фош қилади. Зафарлар оиласи бирдан таназзулга учрайди: ота пора билан қўлга тушади, ноқонуний савдо билан шуғулланувчи тиллафуруш онанинг жиноятлари фош бўла бошлайди. Рўй берган фалокат эрка фарзандларни ҳанг-манг қилиб қўйди. Акбар хонасига қамалиб, индамас бўлиб қолди, Зафар дам холаси, дам поччаси билан ҳали у маҳкамага, ҳали бу идорага танда қўйди. Зуфар ўзи билан ўзи бўлиб қолди. Нигора эътиборсиз қолиб кетди. Фожеа чуқурлашди: она қамоқхонада вафот этди. Болалар гўё осмондан ерга қуладилар: қон қақшаб, етим бўлиб қолдилар.

Буларнинг барчаси болалар руҳига таъсир этмасдан қолмади. Дастлаб, фожеалар бошланмасдан олдин оилада икки хил муҳитдан нафас олган болалар борлигига ишора қилинади. Булар: Зафар ва акаси Акбар, Зафар бой ота-она билан фахрланиб юрувчи такаббурроқ бола. Акбар эса, ўзи ногирон, аммо қалби бутун бола эди. Бунинг сабаби у устози Атаулло Исаевичдан жуда кўп нарсани – ўз оиласидан топа олмаган хотиржамликни ўрганар эди. Атаулло муаллим таъсирида бу бола меҳнат қилиш бахти, самимийлик, эркинлик каби туйғуларни ҳис этиб яшайди. Муҳитлар хилма-хиллиги болалар ўртасига зиддият солади.

Болалар бир ота-онанинг фарзанди бўлса-

да, икки дунёқараш, икки хил тушунчалар асосида тарбия топади. Уларнинг қарашларида ўзини ҳақ деб ҳисоблашлари кўриниб турибди. Ака ҳам, ука ҳам ўзича ота-онасини яхши кўради. Лекин бу муҳаббат орасида фарқни келтириб чиқарган муҳит уларнинг тез-тез зиддиятли баҳслашувига олиб келади. Зафар – бой ота-она муҳитида улғайди, уларнинг тарбиясини олди ва дунёнинг мазмуни бойликда, деган тушунча миясига сингиб бора бошлади. У ота-онасини севади, аммо, ота-онасини қандай бўлса шундайлигича, порахўрми, чайқовчими, бундан қатъий назар уларни ҳақ деб билади ва айна шу масалада акаси билан келиша олмайди. Аканинг фикрлари унда ғазаб уйғотади. Акани оқибатсиз, ота-она қадрини билмайдиган, ёки китоб ўқийвериш “сал ғалатиноқ” бўлиб қолган, деб ҳисоблайди. Ака ўзича ҳақ. У устози, ўқиган кўплаб китоблари таъсирида дунёни бошқача англайди. У ҳам ота-онасини яхши кўради. Аммо болага ота-онаси нотўғри иш қилаётгани ва бунинг оқибати ёмон бўлиши мумкинлиги тинчлик бермайди. Акбар ажойиб расом, унинг ижодкор ва нозик қалби ҳақиқат торларини доимо чертиб туради. У ҳаммаси бошқача бўлишини иштайди. Отасининг пора олиб гуноҳга ботиши, онаси ноқонуний савдо билан шуғулланиб, жиноятга қўл уриши уни кўрқитади. Бир кун келиб бу ишларнинг оқибати у кутган фожеаларни бошлаб келишидан кўрқиб яшайди. Оқибатда, ўзи ҳам англамаган ҳолда, яъни ота-онасини хавфдан огоҳлантириш мақсадида уларнинг устидан юқорига ёзиб юборади. У буларнинг оқибати даҳшат ва фожеа билан якун топишини ўйлаб кўрмаган эди. У шунчаки, ўз ҳақиқатини англамоқчи, ота-онасини келиши мумкин бўлган хавфдан огоҳ қилмоқчи эди. Аммо фожеа шиддат билан юз берди. Отани узоқ йил қамоққа, онани боқий дунёга кетишига сабаб бўлган ишлар фарзандларни доводиратиб қўйди. Айниқса, бу зарба Акбарга ҳаммадан ёмонроқ таъсир қилди. У шунчаки, муҳитни ўзгартирмоқчи эди. Ҳа, муҳит бутунлай ўзгарди. Улар отадан, онадан, оилавий дўстлардан, молу-дунёларидан, ҳузур-ҳаловатларидан, боринги, бой ота-она нималарни уларга берган бўлса, ҳаммасидан айрилишди. Энди улар бутунлай ёлғиз ва кимсасиз қолишди. Бу зиддиятни ўсмир руҳи кўтаролмайди. Унинг руҳиятида синиш юз беради, натижада бола ўзини ёқиб юборади. Бола психологик трагизми шу шаклда юз беради.

Зафар психологияси биров бошқача талқин этилади. Тўғри, унга ҳам юз берган ҳодисалар таъсир этмай қолмайди. Аммо бу боланинг руҳиятида динамик ўзгаришлар ҳосил бўлади. Бу ўзгаришлар руҳий синиш ва ўзга одамлар билан мулоқотда бўлгани натижасида юзага келади.

Биринчи. Зафар Атаулло муаллим уйига кириб боради ва у ерда ўзига тенгдош болаларнинг турли ҳунар билан машғул бўлиб ўтирганларини кўради. Улар чизган гўзал суратлар, ўз қўллари билан ёғочдан ясаган чиройли, оппоқ каптарлар боланинг қалбида ҳавас, орзу, завқ уйғотадики, у бундай туйғуларни бой ота-онаси тайёрлаб берган шароитда сира ҳис қилмаган эди. Бу ердаги эркин ва самимий муҳит болани ўзига торта бошлади. Натижада психик ўзгаришнинг биринчи белгилари намён бўлди.

Иккинчи. Унинг бошига кетма-кет фожеалар ёғилди. Ҳамма нарсасидан ажралди. Ота-онаси, акаси,

укасидан ажралди, синглиси пес касалига йўлиқди. Бойликларидан, данғиллама уйларида асар ҳам қолмади. Ота-онасининг бой, номдор дўстлари вафо қилмади. Ҳеч кимдан нажот қолмади. Бола бутунлай ёлғиз қолди ва бунинг натижасида унинг дунёқарши бутунлай ўзгарди. У энди кибрни эмас, хору зорликни ҳис этиб яшай бошлади. Унинг ҳам руҳида тушқунлик бошланди. Яшашни истамас эди.

Учинчи. Зафар билан синглисини қишлоқда яшайдиган аммаси олиб кетди. Бу ерда бола ҳақиқатдан шу кунгача англамаган, ҳис қилмаган нарсаларни туя бошлади. Аммаси, ўғиллари содда қишлоқ одамлари эди. Бу ерда улар ҳаёт гаштини меҳнат ва ҳаётга муҳаббат билан сурардилар. Амманинг ўғиллари ўз юмушларини ўйин-кулги, ҳазил-хузил билан бажаришади. Зафар уларга ҳавас билан қарайди ва аста-секин ўзи ҳам меҳнат қилиш гаштини сеза бошлади. Бу сезги унда яна қайтадан ҳаётга муҳаббат уйғотади. Яъни, сўлий бошланган ниҳол сув ичиб қайтадан кўкарган каби.

Тўртинчи. Зафар болалар калониясида. Тўғри, унинг айби йўқ эди. Англашилмовчилик оқибатида уни қамоққа оладилар. Қамоқда унга ҳунар ўргатишади, ўқитишади. Бу ерда турли тақдирлар, фожеалар эгалари бўлган болалар бор эди. Зафар бу болалар, уларнинг тақдирлари билан танишар экан, ҳаёт ҳақида янада аниқроқ хулосалар чиқара бошлади. Хулосалари, фикрлари бир тўхтама келган сари акаси Акбар кўз ўнгида гавдаланаверади. Акбар ногирон вужуди, бутун қалби билан ҳаётларининг гўзал бўлишини истаган, ота-онасини қилган айблари учун жазолашларидан, улардан ажраб қолишдан кўрқиб яшаган эди. Энди Зафар бутунлай бошқа олам. У роман бошидаги Зафардан тубдан фарқ қилади. Кибр, дунёни бойлик билан англаш унга бутунлай бегона, у оламни инсонийлик, меҳр-шафқат, бошқаларни тушуниш, яхшилик қилиш, ҳамма нарсага ўз меҳнати билан, вақти келса қийинчилик билан эришиш билан англайди.

Хуллас, бола психологизми шу шаклда динамик ўзгариб боради.

Бундай ижтимоий муҳитда улғаяётган болалар албатта руҳий зиддиятлар гирдобиди қолиши табиий. Х.Тўхтабоев бу романи билан бола руҳини парвариллаб, гўзал ишлов бериш ҳам, уни таназулга бошлаб бориш ҳам ижтимоий муҳитдан эканлигига ишора қилади.

Бола руҳиятини очишда ижтимоий муҳит катта аҳамиятга эга. Ижтимоий муҳитда бола руҳияти шаклланади, ривожланади ва қандай эканлигини намён этади. Ижтимоий муҳит, жамият аҳволи шахснинг ҳам аҳволини белгилаб бериш жаражасида катта кучга эга.

Мазкур мақолада Х.Тўхтабоев “Мунгли кўзлар” асари мисолида икки хил ижтимоий муҳит таъсирида бола руҳиятининг ифодасини кўриб ўтдик.

“Мунгли кўзлар” романида ижтимоий муҳит болалар руҳиятига катта таъсир этади. Тўкин-сочин оила фарзанди эканлиги асар бошида боланинг бошқача руҳиятини ифодаласа, асардаги фожеалар давомида болалар руҳиятида ўзгаришлар динамикасини юзага келтирди. Ушбу динамика турли ижтимоий муҳитда турли руҳий кечинмаларнинг юзага келиши билан изоҳланади.

Дилдора РАҲМАТОВА,
Тошкент шаҳридаги 206-мактаб
ўқитувчиси

ПОКЛИК САРИ ЙЎЛ

Буюк маърифатпарвар Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳазратлари 1914 йилда «Оина» журналининг 24 май, шанба сониди «Тўй ҳалокати» деб номланган публицистик мақоласини эълон қилади. Мақолада урф-одат дея жуда катта исрофгарчиликларга йўл қўйилаётгани танқид остига олинган. Мана, ушбу муаммонинг кўтарилганига ҳам сал кам бир аср бўлибди. Аммо минг афсуски, муаммонинг кўлами ҳамон ўзгармади, долзарблигини йўқотмади. Аксинча, бу масаладаги муаммоларимиз янада кенгайди, янгилари пайдо бўлди.

Бугун келиннинг ЗАГСига албатта тўртта «иномарка» машина бориши керак. Бунинг устига машиналарнинг ранги бир хил бўлиши шарт. Келинга сўнгги модадаги тўй либослари керак. Бир кунлик ижара ҳақи икки юз минг сўмдан уч миллион сўмгача экан. Нима бўпти, ҳар бир қизнинг ўз орзу-ҳаваси бор-да! Висол оқшоми бир пайтлардагидек ҳовлида бўлса, уят бўлади. Гувала деворли ҳовлида базм қилиш аллақачон модадан қолган. Ресторан маъқул. Ижараси бир гап бўлар. Асосийси, бошқалардан кам бўлмай тўйни ўтказиб олсак, бас. Пул қўлнинг кири, қарздан бир амаллаб қутилиб кетармиз. Дарвоқе, хонандалар-чи? Хонанданинг таниқлиси бўлиши керак-да! Таниқли хонанданинг бирров келиб кетишига 500-600 минг сўм керак экан. Тўрт жуфт бетуруқ фонограмма учун шунча пул увол эмасми? Лекин... одамлар нима деркин? Эҳ-е, ҳали базмга уч хил таом тайёрлаш керак. Анави ўлгурдан камида юз шиша, албатта «четники»дан олиш керак. Ўтган ҳафтада қўшнининг тўйида италиянинг коньяклари, аъло навли шампан винолари қўйилди. Нима, ундан кам жойимиз борми? Пул топилади, обрў кетмасин.

Эндиликда бизнинг тўйларимиз ана шундай дабдабаю асъасалар билан ўтадиган бўлди. Биз ичимиздаги манманликни, кибрни, хўжакўрсинликни

“урф-одат” дея ниқоблашга ўринамиз. Лекин исрофгарчилик ва манманлик қандай қилиб одат бўлиши мумкин?

Энди бир ўйлаб кўрайлик, оддий бир тўйга кетадиган ортиқча сарф-харажатларга қанча китоб сотиб олса бўлади. Ёки бошқа қанчадан-қанча хайрли ишларни битириш мумкин? Аммо бизнинг кўпчилигимиз хўжакўрсинга обрў орттириш туйғусидан воз кечолмаймиз.

Мен педагог сифатида ўқувчиларимнинг оиладаги ҳаёти билан ҳам қизиқишга мажбурман. Таасуф билан айтишим керакки, деярли кўпчилик оилаларимизда “шахсий кутубхона” деган тушунчанинг ўзи йўқ. Бола учун кутубхонадан бошқа ҳамма қулайликлар бор. Аммо не ажабки, боланинг келажаги ва одоб-ахлоқи учун зарур бўлган нарса йўқ. Буни қандай тушуниш мумкин? Нега биз болаларимизни китоб ўқишга ўргатмаймиз? Аччиқ бўлса-да тан олишимиз керак, данғиллама уйларимизнинг жавонларини китоблар дастаси ҳам чинни буюмлару, биллур идишлардан кам безамайди. Майли, ота-оналар ўзлари ўқимасалар ҳам уй жавонларига китоб қўйилса, болада китобга нисбатан мойиллик пайдо бўлади.

Таҳрибалар шуни кўрсатадики, китоб ўқиган бола билан ўқимаган боланинг юриш-туришида ҳам, одоб-ахлоқида ҳам тафовут бор. Қолаверса, кўп ўқиган бола дарсларни ҳам пухта ўзлаштиради. Ўзига хос тарзда тафаккур қилишга, фикрлашга ўрганади. Тафаккур қилиш орқали болада тирикликнинг асл маъноларини англаш, идрок этиш сингари хислатлар пайдо бўлади.

Албатта, биз бу ўринда ўз холис фикрларимизни айтдик. Уни қай даражада қабул қилиш-қилмаслик ҳар кимнинг ўз маънавий оламига боғлиқ. Бизнинг эса покиза маънавий оламдан умидимиз катта.

Шавкат ЁДГОРОВ

ТИРИК ОДАМ

Ҳикоя

– Сан барибирам тушунмайсан, ўртоқ, буни тушунишинг қийин, – у шундай деб сигарет тутатди.

– Нимани тушунишим керак? Аҳволингга бир қара, Санжар, тирик мурдага ўхшаб қолгансан, – дедим димиқиб кетган хона деразасини очишга чоғланиб.

– Зато, ҳали тирикман, – Санжар ҳиринглаб қулганча каровати четида осилиб ётган одеялни елкасига ташлаб олди.

– Тирикман дейсанми?! Итдай ўлиб кетасан-ку, бу кетишингда!

Нам тортган ромлар ҳам очила қолмади. Қаттиқроқ итариб юбордим чоғи, тарақлаб бирваракайига икки табақасиям очилиб кетди.

Илгариги қил ўтмас дўстлигимизга орқа қилибми, аямай гапиришга ҳаддим сиғаётган эди.

Санжар билан коллежда, у пайтларда техникум дейиларди, бир гуруҳда ўқиганмиз. Институтга киролмагач, ўзини тижоратга уриб кетди. Иши авж бўлиб, секин-секин бизнинг доирадан узоқлашди.

Рақамимни кимдан олган, билмадим, ўтган ҳафта телефон қилиб “бир келиб кет, гап бор” деб қолди. Кўришмаганимизга уч-тўрт йил бўлибди.

Эски шаҳардаги туғилиб ўсган ҳовлисига қайтган экан, топиб бордим. Охириги марта бу ҳовлига отасининг жанозасида келган эканман. Ҳеч нарса ўзгармагандай гўё.

Тасаввуримга сиғдирилмаганимдан бўлса керак, Лазиз “Санжар нинага ўтириб қолган” деганида ишонмаган эдим. Илжайиб қаршилаган дўстимнинг аҳволини кўриб, ўпкам тўлиб кетди.

Олдин онасидан ҳол сўрай деб, дарвозахона устидаги болахонага кўтарилдим. Хушламайгина сўрашганидан ўнғайсиз бир аҳволда қолдим. Шундай бўлса-да ўзимни танитиб, илгари, Санжар билан бу ҳовлига келиб юрганларимни эслатган бўлдим. Негадир эслаёлмади. Сўнг, “аср қазо бўлмасин” дея хонтахта устидаги тасбеҳни олиб, ўрнидан кўзғалди.

Ҳайрон бўлдим, ҳали пешин вақтиям кирмаган эди.

Кўнглим хижил тортиб тушдим. Аҳволимни тушунган Санжар “Мамашканинг товлари йўқ”, деганча ҳовли этагидаги ўзининг хонасига бошлади.

Издан борарканман, оёғидаги орқаси босилган жигарранг туфлисига кўзим тушди. Хув бирда, битта “каттакон”нинг машинасини туртиб олганимда қарз сўраб келганимни эслатди у менга. Ўша туфли.

“Уч ой катта срок. Бир ой де, бериб турай”, деган эди ўшанда дўстим негандир кўзимга ё юзимга эмас, оёғидаги мана шу туфлига қараб.

– Қолганлар кўринмайди? – дедим хаёлимни чалғитиш учун. Ҳайҳотдек ҳовлидаги жимжитликка кўниқолмаётган ҳам эдим.

Ичкари кирдик.

– Хотин ишда, болалар боғчада, – деди Санжар девордаги соатга қараб қўяркан.

– Сен уйда ётибсан, лўлининг эркагидай, – дедим кароватдаги ўринга ишора қилиб.

Жавоб бергиси келмадими, индамади. Хонадаги яккаю ягона курсини мен томон суриб қўйиб, ўзи кароватига чордона қуриб ўтириб олди.

Оиламни, ишимни сўраган бўлди.

Дўстингдан “ишларинг яхшими” деб сўролмасанг, ғалати бўларкан.

Курсига чўкиб, дўстимга тикилдим. Жуссаси майдароқ бўлсаям, чайир, мушаклари пўлатдай йигит эди. Янаям кичрайиб кетгандай кўринди кўзимга. Бардошим етмади.

Ҳовли саҳни кўриниб турган деразага қараб олдим.

Нимадир етишмаётгандай туюлди. Топдим.

– Гилос қани? – сўрадим бир пайтлар дарахтнинг учигача чиқиб терганимиз “буқакўз” гилослар эсимга тушиб.

– Кесиб ташладим, – деди Санжар қуруққина қилиб.

– Эсинг жойидами, гилосни-я?

– Қуриб бошлади, ўртоқ. Кейин кесиб ташладим. – у уйқудан энди уйғонган одамдай хомуза тортди-да, кўшиб қўйди: – Уям манга ўхшаб қурий бошловди...

Томоғимга бир нима тикилди. Беихтиёр стол устидаги охирлаб қолган сигарет қутисига қўл чўздим. Анчадан бери чекишни ташлаш учун ўзим билан олишиб юривдим, шу тобда босиб-босиб чекким келди. Қутини бир муддат ушлаб туриб, уёқ-буёғини айлантириб кўргандай бўлдим-да қайтариб жойига қўйдим. “Шунинг олдида чекмай...”

– Эшитган гапларим рост экан-да? – сўрадим унинг кўзларига тикилиб.

Жавоб ўрнига свитери енгини шимариб, кўкариб ётган билакларини кўрсатди-да, “Аҳвол шунақа” деб қўйди. Тилимга келганини қайтармай сўка бошладим.

Тутақшимга парво қилмай, тиржайганча ўтираверди. “Итдай ўлиб кетасан” деганим оғир ботди, чоғи, туси ўзгарди.

– Сани сўкиш эшитиш учун чақирмадим, ўртоқ, – деди сигаретни кулдонга босиб эзғиларкан, – Биринчидан, бунақа гапирма манга, кейин, олдинда жиноятчимас, касал одам ўтирибди.

Унинг гап оҳанги ҳовуридан тушириб қўйди.

– Ўзи нега бунақа бўлди? – сўрадим бироз ошириб юборганимни тушунгандай бўлиб.

– Айтдим-ку, буни тушунинг қийин деб.

Индамадим. “Илгари ибодатгўй эдинг-ку”, демоқчи бўлдим-у, тилимни тийдим. Садқаи...

У фикримни ўқигандай гапириниб қўйди: “Тақвоимни ушлолганимда қатта эди бу кунлар...”

– Диспансерда... диспансерда рўйхатдамисан? – сўрадим худди бу ниманидир билдирадигандай.

– Бир йилдан ошди.

– Фойдаси бўмадимми? Бир хиллар тузаларкан-ку.

– Ким айтди наркоман тузалади деб?

– Нарколог танишим «тузалиб, нормальный ҳаётга қайтганлар бор» дейди...

– Тузалиши мумкин, лекин жа қийин масала. Дўхтиримни алдамасам мана тузалардим.

– Энди...

– Ўша танишинг айтмадимми “”наркоманлар дўхтирни алдайди” деб? Кўчанинг бошида мандақа биттаси бор. Герадан қутиламандеб араққа ёпишди. Ҳозир натуральный алкаш-де.

Санжарнинг жағи очилди.

– Мана сан, бир пайтлар еганинг гилосни эсладинг. Ман-чи? Эслолмийман, ўртоқ. Эслайдиганим қачон, қатта зўридан урганим.

“Дом”да яшаганимда икки подъезд нарида қайнона-келин героинфурушлар бўларди. Қамалиб кетди. Қаттан олган, билотийман, зўри ўшаларда эди.

Индамай ўтираверсам, “ўтлашни” бошлаб юбормасин деган хавотирда гапини бўлдим:

– Хўш, ман билан нимани маслаҳатлашмоқчийдинг?

– Онамнинг аҳволини кўриб турибсан, ўртоқ. Хотиним-ку, мани кўришним хохламайди. “Болаларим учун чидаб юрибман” дейди, ёлғон. Ҳовли-жойдан умидвор. Ман ўлсаму... Онам шўрликка қийин.

Қариндошлар бу уйдан оёқ узишган. Биласан, ҳаммаси “интеллигентлар”, ор қилишади шакилли. Йўқлайдиган участкавой билан нарколог дўхтирим. Улар манга нима қибберади? Бири “қамаласан” дейди, бири “ўласан” дейди санга ўхшаб. Хуллас, сан ўзинг болларга бош бўлиб мани одам қилларинг...

Охириги гапини айта туриб, Санжарнинг бўғзига йиғи тикилди.

Икковимизам деразага қараб индамай қолдик.

– У куни, – бироз ўзини босиб олган Санжар яна гапира бошлади, – “ломка”да ётганимда ўғлим Жавоҳир шприц кўтариб келди олдимга... Дод девордим. Бўлмасе ўзим нима аҳволдаман. Кўрганмисан ўғлимни, кўрганмисан? – у энди ростакамига йиғлаб юборди. – У энди уч ёшга тўлди. Уч ёш! Мани қийналвотганимни кўриб чидолмаган-да болам. Хумор тутганда укол қилиб тинчишимни кўрган, билади. Героинни дори деб ўйлаган Жавоҳирим...

Санжарнинг ўғлини кўрмаганман, лекин пилдираб юрган уч ёшли бола кўз ўнгимдан ўтди. Хумори тутиб жазавага тушаётган, азобдан бақираётган отасининг аҳволига ачинган болага ачиндим.

Ҳалитдан бери миямда айланиб тинчлик бермаётган “бекор келдим, келмаслигим керак эди” деган ўй қаёққадир йўқолди.

Мен унга таққослаганда ўзимни рисоладагидай одам санаб, охиригача дадил туришга бефойда уринаятган эдим.

Нимадир деб дўстимнинг кўнглини кўтаргим, бир чора топгим келди.

Нималар деганим эсимда йўқ. Фақат “баҳорда битта гилос кўчати олиб келаман, ҳовлингнинг ўртасига ўзинг экиб қўясан” деганим эсимда.

Кетаримда дарвозагача кузатиб қўйди. Ҳали айтар гапи ичида қолганини тушундим...

Кўча бошига етганимда Лазизга телефон қилиб “Худди сен айтгандай бўлди. Олдинига “мани одам қилларинг” деб йиғлади. Кейин “ўлмасам бир ойда қайтараман” деб қарз сўради” демоқчи бўлдим.

Фикримдан қайтдим. Қўл телефонимни бутунлай ўчириб ташладим.

Мархабо ҚЎЧҚОРОВА,
Филология фанлари номзоди

ЯХШИЛАР ЁДИ

Ўтган асрнинг тўқсонинчи йилларида ўзбек адабиётида хотира ёзиш анъанаси кенг палак ёзди. Хусусан, бу даврда С.Аҳмад (“Йўқотганларим ва топганларим”), З.Саидносирова (“Ойбегим менинг”), Ш.Холмирзаев (Сайланма. IV жилд), Ҳабибулло Қодирий (“Отам ҳақида”) ва бошқа кўплаб муаллифларнинг хотира китоблари нашр этилди. Хотиранависларимиз орасида истеъдодли таржимон, ёзувчи Носир Фозиловнинг ҳам ўз ўрни бор. Адибнинг XX аср ўзбек адабиётининг ёрқин намояндалари Абдулла Қаҳҳор, Ойбек, Ғафур Ғулوم ва бошқалар ҳақидаги “Устозлар даврасида” (1988) хотира асарини адабий жамоатчилик жуда яхши билади.

Носир Фозиловнинг навбатдаги хотира китоби “Топдимۇ йўқотмадим” деб номланади, асар 2010 йил “Шарқ” нашриёти томонидан чоп этилган. Бехос бу ном Саид Аҳмаднинг “Йўқотганларим ва топганларим” хотира китобини эсга туширади, унда жами 40 хотира-ҳикоя жамланган. Давр нуқтаи назаридан хотираларда тилга олинган воқеалар ўтган асрнинг ўрталарига тақалиб, то шу бугунги кунимизгача бўлган ўзбек адабиёти тарихида ном қолдирган кўпгина ёзувчи-шоирлар, таржимонлар ва қардош халқлар адабиёти вакиллари (Собит Муқонов, Мухтор Авезов, Ғабит Мусрепов, Кўбей Сейдахонов)нинг ҳаёти ва ижоди, ижодий-адабий алоқалари ҳақида ҳикоя қилади. Хотира ёзиш шунчаки бошимиздан ўтказган ҳар қандай воқеаларни қуруқ баён этишдан иборат эмас. Ўша ҳикоя этилаётган ўтмиш воқеаларини ёд этиш орқали, тарихни саҳифаларга муҳрлаш ҳамдир. Шу билан бирга элимизга номи таниш, адабиётимиз тарихида чуқур из қолдирган истеъдодли инсонларнинг ҳаёти, ижоди ва инсоний қиёфаси ҳақида жонли тасаввур бериш, яна бугунги кун ёшларига маърифий, эстетик таъсир ўтказиш бош вазифа саналади.

Хотира китоб истеъдодли, назокатли ва маданиятли адиб Ўлмас Умарбеков ҳақидаги “Азизим” ҳикояси билан бошланади. Хотира-ҳикоя муаллифнинг адиб билан танишуви, “Гулхан” журналида нашр

этилган унинг илк ҳикояси, бу асарга туртки берган Носир Фозиловнинг адиб билан мулоқотлари ҳақида тасаввур беради. Айниқса, Ўлмас Умарбековнинг сўнги кунлари ва оғир дард билан олишган адиб ҳаёти хотира-ҳикояда таъсирчан баён этилади. Маълумки, Ўлмас Умарбеков ҳақида таниқли ижодкор, эссенавис Шукур Холмирзаевнинг “Бинафша ҳидланг, амаки” туркум эсселари ҳам яратилган. Ҳар икки муаллиф эссе-хотираларда Ўлмас Умарбековнинг нозик қалби, ички маданияти, зиёли шахс сифатидаги қатор инсоний ва адибона қиёфасини очади. Шу билан бирга хотиралардаги индивидуал хотира ёзиш услуби ҳам фарқланади. Аввало уларда Носир Фозилов ва Шукур Холмирзаевнинг фактларга ёндашувида, кундалик турмуш воқеаларини саралаб баён этишида, муаллифнинг хотиралардаги иштироки масаласида кўпгина фарқлар, ўзига хосликлар намоён бўлади. Шу маънода, Н.Фозилов ва Ш.Холмирзаев хотираларида фақатгина муаллифнинг ўзи кўрган томонлари ҳақида ёзилган таассуротлар, мулоҳазалар мўл-кўллигини кузатиш мумкин.

Маълумки, хотира жанрининг муҳим талабларидан бири муаллиф шахсан ўзи гувоҳ бўлган реал воқеаларни муайян хронологик тартибда ҳикоя этади. Шунга кўра мемуар асар ёзувчи ижодкордан хотира жанрининг муҳим принциплари саналган фактографиклик, хронологик баён, шахсан шохид бўлган воқеа ва жараёни ҳаққоний баён этишни талаб этади. Носир Фозилов хотира жанрининг юқорида тилга олинган қатор жанр талаблари ва имкониятларини эътиборга олган ҳолда Ғафур Ғулوم, Мақсуд Шайхзода, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Саида Зуннунова, Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Ў.Умарбеков, Ҳамид Ғулум, Шукур Холмирзаев, Абдулла Орипов, Тоғай Мурод, Миртемир, Жонрид Абдуллахонов, Пўлат Мўмин, Ўктам Усмонов, Турғунбой Ғойипов каби ўзбек адабиётининг турли авлод вакиллари саналган истеъдодли шахслар ҳақида қизиқарли, мазмунли, жонли хотира-ҳикоялар ёзади. Хотира-китоб хронологик

жихатдан қаралганда ўтган асрнинг 50-йиллардаги адабий жараён воқеалари билан бошланиб, сўнгги саҳифаларда 40-йилларга яна қайтилади. Лекин бу хотира жанрига хос воқеаларни ҳикоя этишдаги катъий хронологик қондани бузган, дегани эмас. Сабаби хотира-китобда ҳикоялар мустақил сюжет ва композицияга эга. Шу боис хотираларда қаламга олинган турфа даврлар тадрижи китобхон томонидан осонгина англанади. Қолаверса адиб, кўпинча хотира-ҳикоялар бошланмасида воқеалар кечаётган йил, ой ҳақида аниқ қайдлар беради.

Хотира китобда “Ойбек домла”, “Кенглик”, “Дўстлар кучоғида”, “Тош”, “Егор Самайлович”, “Ўзбек бўлсанг кел бери!”, “Ўкинч” ҳикоялари бевосита Ойбек шахсияти ва адибнинг қозоқ адиби Собит Муқонов билан дўстона муносабатларига бағишланган. Унда бир гуруҳ ўзбек адибларининг Қозоғистонга ташрифи (1962 йил. 15 май), ўн кунлик декада воқеалари ҳикоя этилар экан, хотиранавис бутун диққат-эътиборини Ойбек домлага қаратади. Ҳикояларда адибнинг бағрикенглиги, но-зик, таъсирчан, шоирона қалби очилади. Собит Муқоновнинг Ойбек сойда кўриб ҳайратланган, ҳаяжонланган мухташам тошни адибга тухфа этиши ҳикоя этилар экан, асрлар давомида бир-бирига қондош икки халқ ва бу икки миллат адабиётининг забардаст адиблари сиймосида халқларимиз ўртасидаги дўстлик, инсоний қадр-қиммат масаласи қаламга олинади. Муаллиф воқеаларни энг охириги нуқтагача кузатади. Анча йиллар ўтиб, Ойбекка совға этилган тош сел келиш хавфи туғилганда кўмилиб кетганлиги ҳақида ҳам маълумот беради. Хотира қаҳрамонлари муаллиф нигоҳи билан очилар экан, ҳеч қандай сунъий бўрттириш аломатлари кўзга ташланмайди. Баъзи хотира-ҳикояларда муаллифнинг шахсан ўзи иштирок этмайди. Қаҳрамонлар ўзи ҳаракатланади, воқеаларни ўз тилидан баён этиб беради. Хусусан, бу ҳолат “Тош”, “Егор Самайлович” хотира-ҳикояларида кўзга ташланади. “Ойбек замондошлари хотирасида” китобида ҳам Собит Муқоновнинг адибга тухфа этган тош ҳақидаги хотира ҳам ўрин олган. Кўриб турганимиздек, Носир Фозилов ҳеч бир воқеани ўзи бичиб-тўқмаган. Реал воқеаларни ҳаяжонли, бадий асар ёзгандек, ширали тилда баён этган.

Ҳар бир ижодкор характери, қилиғи, феъл-атвори, гапириш манераси, ташқи портрети каби масалаларда ҳам Носир Фозилов жуда жиддий заҳмат чекканлиги сезилиб турибди. Чунончи, Ойбекнинг ташқи кўриниши шундай тасвирланади: “...Ойбек домла ҳамиша

тирикдек, қора кўзлари чақнаб тўлқинли сочлари чуст дўпписи тагидан тошиб чиқиб кетай деб тургандек, ҳар бир ҳаракати, ҳар бир имо-ишорасида, қийналиб айтган ҳар бир сўзида, ҳатто қарашларида фалсафа бордек туюлади менга.

Бу Ойбек домланинг ташқи қиёфаси”.

Шунингдек, “Мулла Шукур” хотира-ҳикоясида Шукур Холмирзаевнинг ташқи портрети ва илк танишиш лаҳзаларидаги ёш ижодкор кўринишини жуда ишонарли, табиий, жонли равишда қуйидагича тасвирлайди: “1958 йилнинг баҳор кунларидан бирида камина ишга келсам, шундоққина эшик олдидаги курсида хипчадан келган, қошлари камон, кўзлари тийрак бир йигитча ўтирибди. У ўрнидан туриб салом берган бўлди. Товуши чиқдими, чиқмадими, билмай қолдим”. Увадаси чиқиб кетган эски дафтарни қўлга олар экан, Носир Фозилов бўлажак адибга илк тавсияларини берганлигини жуда самимий бир йўсинда ҳикоя қилади.

Хотира китобда ижодкорлар ҳаёти ва ижодини ташкил этган саҳифалардан ташқари, Носир Фозилонинг таржимон сифатида ўзбек таржимачилик мактабига қандай кириб келганлиги, чунончи, шоир Миртемир билан ҳамкорликда олиб борган таржимонлик фаолияти, таржима машаққати, қозоқ адиблари билан олиб борган суҳбат-гурунглари, Қозоғистон, Россиянинг турли шаҳарларига қилинган ижодий сафарлар ҳақида ҳам бир-бирдан қизиқарли, баъзан кулгили воқеалар ҳам ҳикоя этилади. Айниқса, хотиранависнинг таржимон сифатида “Қозоқ солдати” (Фабит Мусрепов), “Ҳаёт мактаби” (Собит Муқонов), “Абай” романи 2-жилди устида олиб борган таҳрир ишлари ҳақидаги саҳифалар адабий жараённинг ажралмас бир қисми бўлиб келган таржима мактаби, таржимонлар фаолияти ҳақида янги маълумотлар беради.

“Саид Аҳмад бобо” хотира-ҳикоясида юмор ва сатира устаси Саид Аҳмаднинг характериға хос шумлик, қувноқ табиати маиший воқеалар фонидида очиб берилдики, беихтиёр бу тип ҳикоялар китобхонда кулгу уйғотади.

Шу билан бирга Носир Фозилонинг ўзбек-қозоқ адабий алоқаларини мустаҳкамлашдаги фидойилиги, шарафли ҳаёти ва фаолияти, биографияси хотираларга муҳрланган. Ўйлаймизки, адибнинг “Топдиму йўқотмадим” асари ўзбек мемуар адабиёти хазинасидан муносиб ўрин эгаллайди, келгуси авлодларга ажойиб хотира асар сифатида мерос бўлиб қолади.

Насиба АБДУЛЛАЕВА

«ИТ» ОПЕРАЦИЯСИ»

Ҳангома

Маҳмуда дарвозанинг тақиллашидан эри яна ичиб келганини сизди. Уфф, яна томоша кўрсатадиганга ўхшайдилар.

Чиндан ҳам у дарвозани очиши билан Толибжон кимнидир авра-астарини ағдариб сўка бошлади.

– Вой, энангни, ҳаром ўлгур, бир тепиб ўлдирмоқчи эдим, қочиб қолди, қўлимга тушганида тирик қўймасдим.

– Ҳой, дадаси, ким қочди, нима бўлди, бундай тушунтирсангиз-чи?

– Югур, дори-пори олиб чиқ, оёғимни ит тишлаб олди.

Эрининг авзойидан Маҳмуданинг ўтакаси ёрилди.

– Куппа-кундуз куни, кўча тўла одам бўлса, нега айнан сизни тишлайди? Ит ичган одамни ёмон кўради дейишгани чин экан-да.

Жаврай-жаврай уйдан кўқдори олиб чиқди.

– Қани шимингизни пойчасини кўтаринг.

Ит нақ болдирдан узиб олган, Толибнинг оёғию туфлиси қонга беланганди.

– Э, кўп жаврамай пуфласанг-чи, ачиб кетди, – вой-войлади эри.

– Дадаси, ит кимники экан, соғмикан ўзи, тағин қутурган-путурган бўлмасин?

– Қутурган ит шунча тез қочадими, югуриб етолмадим-ку?

– Оёқда зўрга турибсиз-у, итга етармидингиз, кимнинг уйига кириб кетгани кўрмадингизми?

– Хушвақт аканикига кириб кетди, лаънати, орқасидан боришга уялдим, – пешонасини терини артди Толиб.

– Сарви опаникигами, уларнинг ити йўқ эди-ку?!

– Билмадим, ўшаларнинг дарвозасидан лип этиб кириб кетди, тутсам жойида ўлдирардим, – Толиб яна итни сўкишга тушиб кетди.

– Дадаси, ит тишлаган ёмон бўлади, дўхтирга кўрсатиш керак.

– Ҳа, энди ит тишлади деб дўхтирга ётишим қолувди.

– Бормасангиз мажбурлаб олиб боришади. Агар ит қутурган бўлса киндик атрофидан қирқта укол қилишармиш.

Хотинининг гапидан Толибнинг кайфи тарқаб кетди.

– Бориб ит кимники экан билиб кел, яна эриндан айрилиб қолма, – деди у тўнғиллаб.

Маҳмуда Сарви холаникига баҳона қилиб кирсаммикин деб ўйлаб қолди. Ҳа-я, айтгандай, бичиққа уста-ку, кўрпа бичтирмоқчи эдим, дейман. У топган баҳонасидан хурсанд бўлиб йўлга тушди...

– Келинг Маҳмудахон, болалар яхшими, чиқинг тепага.

– Сарви опа, бир-иккита кўрпа бичиш керак, вақтингиз борми, билай деб чиқувдим, – шундай деб у ёқ-бу ёққа аланглаб итни излай бошлади Маҳмуда.

– Бир-икки кунлик ишларим бор, ўргилай, зарил эмасми?

Ҳозир олиб кел, деса нима қиламан деб ўтирган Маҳмуда бу гапни эшитиб суюниб кетди.

– Бўшаганингиздан кейин олиб келаман, майли, опа, мен борай. Ҳа, айтгандай, опа, итингиз тишламайдим, боя ҳовлингизда кўзим тушувди.

– Итим йўқ, ўргилай, боя кимникидир адашиб кирган экан, ҳайдаб юбордим.

– Майли, опа, мен борай.

Маҳмуда зипиллаб уйига қайтди.

– Ҳа, ити соғ эканми? – хотини уйга кирар-кирмас саволга тутди Толиб.

– Дадаси, ит Сарви холаники эмас экан. Болаларингиз мактабдан келишсин, белгиларини айтсангиз бир пасда топиб келишади.

Ўғиллари Шерзод билан Беҳзод мактабдан келишлари биланоқ “ит операцияси” бошланиб кетди. Толибнинг ҳовлиси катта-кичик, қора-сарик турли-туман итларга тўлиб кетди. Ҳали униси, ҳали буниси хуравериб ҳовлини бошига кўтарди. Афсус, уларнинг бирортаси ҳам Толибни тишлаган ит бўлиб чиқмади.

Эртаси Маҳмуда эрини дўхтирга боришга зўрға кўндирди. Толиб дўхтирга жўнаб турувди ҳамки, кўшниси Асқар чикиб қолди.

– Суюнчи беринг, Толиб ака, итингиз топилганга ўхшайди. Кеча десангиз нариги маҳалладан синфдошим Раҳмат кўнғироқ қилиб қолди, сизни айтувдим, кеча итимиз ечилиб кетган экан, бир келиб кўриб кетсинлар, деб қолди.

– Раҳмат, Асқаржон, ҳозир дўхтирга боргунча кириб ўтаман.

Толиб қўрқа-писа дарвозани тақиллатди. Дарвозани Раҳматнинг ўзи очди.

– Ассалому алайкум, мен Асқарбекнинг кўшнисиман, итингизни кўрай деб келувдим.

– Э, келинг, ака, ит ечилганини болалар билмай қолибди-да, – деди у гуноҳкорона.

– Ука, итингиз қутурган-путурганмасми ишқилиб?

– Йўғ-е, ана кириб кўринг ака, дуппа-дуруст.

Толиб итни таниди, ўша сариқ жунлари ўсиқ ит. Ҳа, лаънати, қўлимга тушсанг ўзим билардим. У ҳам Толибни танигандек термулиб турарди

– Лекин, ака, барибир дўхтирга борганингиз маъкул, куз ҳавоси, ярангиз газак-пазак олмасин тагин, – деди Раҳмат уни кузататуриб.

Дўхтир Толибнинг ярасини махсус суюқлик билан ювиб дори қўйди.

– Энди, ака, инфекцияга қарши укол қиламиз, санэпидстанция итингизни текширувдан ўтказиб маълумотнома беради. Ит соғлом бўлса дарҳол уйга рухсат берамиз.

– Ука, мен уйдагиларни огоҳлантирай бўлмаса.

– Йўқ, ўзимиз огоҳлантирамиз, сиз бугун дўхтирхонада қоласиз, бу жуда жиддий масала.

Толибнинг ўтакаси ёрилди, ишқилиб ит қутурган бўлмасин-да.

Кечқурун хотини овқат, кийим-кечакларини олиб келди.

– Хавотир олманг, дадаси, итни текшириб, кейин сизга рухсат беришаркан.

– Ўзинг хабарлашиб тур, эртагаёқ жавобини юборишин, – тайинлади Толиб.

Эртаси тушдан сўнг Маҳмуда Шерзод билан итни кўргани Раҳматниқига борди.

– Опажон, кеча ит ечилиб яна қочиб кетибди. Ҳозир санэпидстанциядагилар келиб кетишди, ит топилиши билан хабар қилинг, деб тайинлашди. Болаларим излашяпти, кириг уйга, чой ичиб кетинг, – Раҳматнинг хотини Нозима Маҳмудахонни уйига таклиф қилди.

– Йўғ-е, кўшни, дўхтирга бораётиб бир итдан хабар олай деб кирувдим. Уф, дадасининг роса жаҳли чиқадиган бўлди-да.

– Ит соғ эканми, – Толиб хотинини кўриши билан саволга тутди.

– Дадаси, ит ечилиб қочиб кетибди, ҳозир излашяпти, кечгача топилиб қолар.

Толиб тутоқиб кетди:

– Ҳе, энасини ўзиниям, итиниям, эплаган ит боқади.

– Шу ароқ ўлгурни ичмасангиз ит ҳам тишламас эди, ана, ҳамма кўшнилари ит ичган одамни ёмон кўради дейишяпти.

Маҳмуданинг гапидан эри тутаб кетди.

– Ўчир овозингни, шу тобда ақл ўргатишинг етмай турувди, – Толиб боғланган оёғига қараб уф тортди. – Итни текширишгунича ҳар куни киндик атрофидан укол қилишаркан, тушуняпсанми?

Эртаси Маҳмуда яна Нозимахонларниқига борди.

– Итингиз топилдим, кўшни?

– Э, ит боқмай ўлай, кўшнижон, нариги маҳалладаги Боқивой ака товугини тутиб еётганини кўриб уриб ўлдириб қўйибди. Болаларим кўмиб келишди.

– Энди нима бўлади, – Маҳмуда ерга ўтириб қолди, – итнинг соғ ёки касаллигини қандай биламиз?

Кўшнисининг аҳволини кўриб Низимахон кўрқиб кетди.

– Опа, кириг уйга, бирпас дам олинг.

– Майли, мен борай, – Маҳмуда каловланганича уйига жўнади.

Маҳмуда кечқурун касалхонага бориб, эрига нима дейишини билмай жим тураверди.

– Ҳа, нега жиннига ўхшаб довдираб турибсан, нима бўлди, гапир?

– Дадаси, ит ўлибди.

Толибнинг ранги оқариб кетди.

– Нима?! Қутурган эканми?

– Йўғ-е, товугини егани учун кўшниси уриб ўлдириб қўйибди.

– Шундай демайсанми, нақ юрагимни ёрай дедингку, – деди Толиб ўзига келиб.

– Энди нима қиламиз, дадаси?

– Сен уйга боравер, мен дўхтир билан гаплашай, кейин кўнғироқ қиламан.

Эртаси Толиб хотинига кўнғироқ қилиб ўғилларинг итни ковлаб олиб келсин, уйдаги қўйни ҳам етаклаб келсин деб тайинлади.

– Қўйни нима қиласиз? – ҳайрон бўлди Маҳмуда.

– Кейин айтаман, тезроқ болаларингни юбор.

Эртаси дўхтир Толибга рухсат бераётиб тайинлади.

– Аммо, ака, ўзингиз эҳтиёт бўлинг, мабодо хургингиз, дарахт тагига пешоб қилгингиз келиб қолса дарҳол буёққа югуринг.

Айни пайтда Толибнинг чиндан ҳам увлаб юборгиси келаётганди. Чунки дўхтирлар итнинг ўрнига имижимида сўйилган қўйни текширишган эди-да.

